Ινστιτούτο Εργασίας Κύπρου ΠΕΟ

Έκθεση για την Οικονομία και την Απασχόληση 2021

ΠΕΟ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
ΚΥΠΡΟΥ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΥΠΡΟΥ

Έκθεση για την Οικονομία και την Απασχόληση

2021

Λευκωσία

Φεβρουάριος 2022

Αρχέρμου 29, (Μέγαρο ΠΕΟ), 1045 Λευκωσία
Τηλ. 22877673, Φαξ 22877672
Email: info@inek.org.cy
Web: www.inek.org.cy

Η μελέτη εκπονήθηκε από ομάδα συνεργατών του Ινστιτούτου Εργασίας Κύπρου ΠΕΟ με βασικό συντελεστή και επιστημονικό υπεύθυνο τον Ηλία Ιωακείμογλου.

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος της προέδρου του Δ.Σ. του ΙΝΕΚ-ΠΕΟ 7

Εισαγωγή του Γενικού Διευθυντή του ΙΝΕΚ-ΠΕΟ 9

Περίληψη και συμπεράσματα της έκθεσης 13

Κεφάλαιο 1. Οι διεθνείς οικονομικές τάσεις και οι περιοριστικοί παράγοντες της οικονομικής μεγέθυνσης 19

Κεφάλαιο 2. Οι μισθοί και τα κέρδη 33

Κεφάλαιο 3. Η απασχόληση και η ανεργία 49

Κεφάλαιο 4. Εισοδηματικές ανισότητες και υλική στέρηση 63

Κεφάλαιο 5. Η κυπριακή οικονομία κατά το 2020-2021 73

Κεφάλαιο 6. Οι κινητήριες δυνάμεις της Κυπριακής οικονομίας 85

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ Δ.Σ. ΤΟΥ ΙΝΕΚ-ΠΕΟ

Το 2022 έχει ξεκινήσει με την διαπίστωση ότι ο ρυθμός μεγέθυνσης της οικονομίας, διεθνώς και στην Κύπρο, κατά την επόμενη διετία θα βαίνει μειούμενος, αλλά παρόλαυτά θα παραμένει αρκετά υψηλός. Ταυτοχρόνως, όμως, αρκετά προβλήματα έχουν κάνει την εμφάνισή τους: το δημόσιο χρέος έχει καταστεί υπέρογκο στις περισσότερες χώρες, υπάρχουν ελλείψεις στις προμήθειες πρώτων υλών και ο πληθωρισμός αφαιρεί αγοραστική δύναμη από τους μισθούς. Μέσα σε αυτό το διεθνές περιβάλλον, η Κυπριακή οικονομία έχει τα ίδια προβλήματα, αλλά παρουσιάζει επιπλέον δύο σοβαρές ανισορροπίες: Το παραγωγικό δυναμικό που είναι διαθέσιμο για παραγωγή, θα οδηγηθεί ήδη από το 2022 σε πλήρη χρησιμοποίηση, και αυτό πιθανότατα θα ευνοήσει την περαιτέρω αύξηση του πληθωρισμού και την αντίστοιχη μείωση των εισοδημάτων της μισθωτής εργασίας. Η δεύτερη ανισορροπία είναι το εξαιρετικά μεγάλο έλλειμμα στις συναλλαγές της Κύπρου με τις άλλες χώρες: είναι το υψηλότερο έλλειμμα στην Ευρώπη, με μεγάλη απόσταση από τις άλλες 26 χώρες της ΕΕ. Εξαιτίας αυτού του ελλείμματος, αντίστοιχα υψηλές είναι και οι δανειακές ανάγκες της Κύπρου.

Υπάρχουν λοιπόν μακροοικονομικά προβλήματα τα οποία πρέπει να τεθούν και να δοθούν λύσεις που δεν θα στρέφονται, για ακόμη μια φορά, κατά του κόσμου της εργασίας, ο οποίος ήδη αντιμετωπίζει υποβάθμιση της αγοραστικής δύναμης των αμοιβών εργασίας και υποχώρηση του βιοτικού του επιπέδου. Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να μεταφερθούν τα βάρη των μακροοικονομικών προβλημάτων στις πλάτες των εργαζομένων.

Πολύ περισσότερο που το μέσο περιθώριο κέρδους της τιμής από τον μισθό έχει επιστρέψει στο ίδιο υψηλό σημείο που ήταν κατά το 2019. Αυτό όμως φαίνεται ότι δεν είναι αρκετό για τους κατόχους κεφαλαίου, οι οποίοι θα επιχειρήσουν να ανακτήσουν τις ζημίες που υπέστησαν κατά το 2020 μεταφέροντας το κόστος στους εργαζόμενους, ασκώντας πιέσεις για την μείωση των μισθών και την περικοπή ωφελημάτων.

Από την δική μας μεριά, όμως, είναι σαφές ότι χρειαζόμαστε επαναρρύθμιση της αγοράς εργασίας και των εργασιακών σχέσεων, στήριξη των μισθών, ρυθμίσεις που να καθιστούν υποχρεωτικούς τους βασικούς όρους της συλλογικής σύμβασης για όλους τους εργαζόμενους ενός κλάδου, κατώτατους μισθούς για εκείνους τους εργαζόμενους που δεν καλύπτονται από συλλογικές συμβάσεις, μεγαλύτερο και πιο ποιοτικό κοινωνικό κράτος. Όχι μόνο επειδή αυτό είναι κοινωνικά δίκαιο αλλά και επειδή αυτό θα είναι επωφελές για την Κυπριακή Οικονομία. Η Έκθεση για την Οικονομία και την Απασχόληση του ΙΝΕΚ ΠΕΟ, δείχνει και εφέτος, σε συνέχεια με την περυσινή έκθεση, ότι αποτελεί εφικτή και ρεαλιστική προοπτική η κοινωνικά δίκαιη οικονομική ανάπτυξη που θα έχει ως κινητήρια δύναμή της την αύξηση της αγοραστικής δύναμης των μισθών των εργαζομένων, ιδιαίτερα των χαμηλόμισθων.

Η κατεύθυνση που ακολουθεί η κυβέρνηση, αντιθέτως, έχει τον υψηλό κίνδυνο να οδηγηθούμε σε πολιτική λιτότητας για τους εργαζόμενους, σε συρρίκνωση των εισοδημάτων εργασίας και μαζί με αυτήν σε ύφεση

της οικονομίας, σε αύξηση της ανεργίας, της φτώχειας και της υλικής στέρησης.

Με αυτές τις παρατηρήσεις, σας παραδίδουμε την εφετινή έκθεσή μας για την Οικονομία και την Απασχόληση, ως συμβολή στον επιστημονικό διάλογο και ως εργαλείο για την ενίσχυση των θέσεων των εργαζόμενων τάξεων στα θέματα της οικονομικής πολιτικής και της κοινωνικής προοπτικής.

Σωτηρούλα Χαραλάμπους

Πρόεδρος Δ.Σ. ΙΝΕΚ-ΠΕΟ

Γενικός Γραμματέας ΠΕΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ ΤΟΥ ΙΝΕΚ-ΠΕΟ

Η ετήσια έκθεση του ΙΝΕΚ-ΠΕΟ για την οικονομία και την απασχόληση πραγματοποιήθηκε εφέτος σε μια συγκυρία κατά την οποία η επιδημία έχει λάβει μια πιο ήπια μορφή παρόλο που δεν λείπουν οι αβεβαιότητες για την μελλοντική εξέλιξη της πανδημίας και για την επικινδυνότητα των μεταλλάξεων του ιού. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η οικονομία έχει επανέλθει κοντά στους κανονικούς της ρυθμούς και είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν στο μέλλον οι κυβερνήσεις θα θελήσουν να περιορίσουν και πάλι την παραγωγή όπως το έκαναν το 2020.

Η ανάλυση που παρουσιάζουμε στην φετινή έκθεση για την οικονομία και την απασχόληση, εξετάζει με μεγαλύτερη έμφαση τα μεγέθη που ενδιαφέρουν τους μισθωτούς: όχι μόνο τους μισθούς αλλά και την απασχόληση και την ανεργία, την υποαπασχόληση, την ανεργία μακράς διαρκείας, την προσωρινή απασχόληση, τις εισοδηματικές ανισότητες, την υλική στέρηση, και τους δείκτες φτώχειας. Στα δύο τελευταία κεφάλαια εξετάζουμε την πορεία της κυπριακής οικονομίας κατά το 2020-2021, αλλά και σε πιο μακροπρόθεσμο ορίζοντα, ποιες είναι οι κινητήριες δυνάμεις της οικονομίας.

Αποτελεί βασικό συμπέρασμα της φετινής μας έκθεσης, ότι η επαναφορά των εισοδημάτων της εργασίας στα προηγούμενα επίπεδά τους, του 2019, δεν έχει ολοκληρωθεί, και ότι το μερίδιο του προϊόντος που ιδιοποιείται ο κόσμος της εργασίας είναι σε σημείο χαμηλότερο από όσο ήταν πριν την πανδημία και ταυτοχρόνως στο χαμηλότερο σημείο του από το 1995. Επομένως, η έξοδος από την μεγάλη ύφεση του 2020, πραγματοποιείται, τουλάχιστον μέχρι στιγμής, με υποτίμηση της εργασίας, η οποία προστίθεται στην υποτίμηση της εργασίας των ετών 2013-2015. Παρόλα αυτά, η διαδικασία προσαρμογής της οικονομίας μετά την κρίση του 2020 δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί και η ολική επαναφορά των μισθών στο προηγούμενο επίπεδό τους και ίσως σε υψηλότερο παραμένει διαδικασία ανοιχτή στις διεκδικήσεις του κόσμου της εργασίας και στον ταξικό συσχετισμό δυνάμεων.

Με αυτά τα δεδομένα, υπάρχει ανάγκη έντονης επαγρύπνησης των μισθωτών και των συνδικαλιστικών τους οργανώσεων ώστε να μην υπάρξει νέα επιδείνωση των αποδοχών τους. Όπως δείχνει η εφετινή έκθεσή μας, η Κύπρος διατηρεί μια από τις κατώτερες θέσεις στην κατάταξη των μεσογειακών χωρών της ευρωζώνης με κριτήριο το επίπεδο των μέσων μικτών ετήσιων αποδοχών εργασίας. Επίσης, μεταξύ των 27 χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με κριτήριο την αγοραστική δύναμη του μέσου μισθού, καταλαμβάνει την ένατη δυσμενέστερη θέση. Η αγοραστική δύναμη του μέσου μισθού είναι κατά 3,5% χαμηλότερη από το επίπεδο του τέταρτου τριμήνου του 2019 και 7% μικρότερη από το επίπεδο του πρώτου τριμήνου του 2012. Αυτή η υποβάθμιση στην διεθνή κατάταξη των αποδοχών εργασίας οφείλεται στην πτωτική τάση της αγοραστικής δύναμης των μισθών η οποία εάν παγιωθεί κατά τα επόμενα τρίμηνα, θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια νέα υποτίμηση της εργασίας.

Η κερδοφορία, αντιθέτως, έχει επανέλθει στα υψηλά επίπεδα που υπήρχαν πριν την πανδημία και οι κάτοχοι κεφαλαίου δεν καταγράφουν πλέον ζημιές αλλά απολαμβάνουν υψηλή κερδοφορία τόσο υψηλή όσο κατά το 2019. Αυτό όμως δεν τους επιτρέπει την ανάκτηση των ζημιών που υπέστησαν οι επιχειρήσεις κατά το 2020. Για τον λόγο αυτό, και όπως δείχνουν τα στατιστικά στοιχεία, οι επιχειρήσεις τείνουν τώρα, να μεταφέρουν στον κόσμο της εργασίας τις ζημιές που κατέγραψαν κατά το 2020 μετατρέποντας ακόμη περισσότερο την διανομή του προϊόντος προς όφελός τους με μειώσεις της αγοραστικής δύναμης των μισθών (κάνοντας χρήση και του πληθωρισμού καθώς η ΑΤΑ δεν καλύπτει πλέον το σύνολο των αυξήσεων των τιμών).

Η συνέχιση της αύξησης της πίεσης που ασκείται επί των μισθών σχετίζεται και με το γεγονός ότι η παραγωγικότητα της εργασίας παραμένει σχεδόν αμετάβλητη μετά το 2012. Οι αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας, όταν υπάρχουν επιτρέπουν την παράλληλη αύξηση της κερδοφορίας και της αγοραστικής δύναμης των μισθών δημιουργώντας έτσι τους όρους μιας "ειρηνικής συνύπαρξης" του κεφαλαίου με την εργασία. Στην Κύπρο, όπως και σε διεθνή κλίμακα, η παραγωγικότητα της εργασίας είτε είναι στάσιμη είτε αυξάνεται με πολύ αργούς ρυθμούς, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις συγκρουσιακής συμπεριφοράς του κεφαλαίου, διότι η διατήρηση (ή αύξηση) των κερδών του μπορεί πλέον να επιτυγχάνεται μόνο με αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος των εργαζόμενων τάξεων, επομένως με συγκρατημένες ή μηδενικές αυξήσεις των μισθών είτε ακόμη και με αρνητικές μεταβολές τους.

Παρά την μείωση της ανεργίας από τα δυσθεώρητα ύψη στα οποία είχε φτάσει με το μνημονιακό πρόγραμμα, το ποσοστό ανεργίας, που καταγράφεται σήμερα παραμένει υψηλό σε σχέση με την περίοδο πριν το 2013. Κατά το 2021 παρουσίασε αύξηση και εν συνεχεία μείωση παραμένοντας κοντά στο επίπεδο του 2019. Ωστόσο, παρατηρείται επιδείνωση άλλων δεικτών, που έχουν σημασία για τις συνθήκες ζωής των εργαζόμενων τάξεων: σε κάθε άνεργο αντιστοιχεί τώρα ένας αποθαρρημένος άνεργος (που δεν αναζητά εργασία επειδή είναι πεισμένος πως αυτό είναι μάταιο) ή υποαπασχολούμενος (που εργάζεται δηλαδή με μερική απασχόληση ενώ έχει ανάγκη να εργαστεί με πλήρες ωράριο). Η υποαπασχόληση βρίσκεται σε ανοδική πορεία μετά το 2020:2 και αυτό αποτελεί ένδειξη ότι έχει παγιωθεί και επεκτείνεται σύροντας έναν αυξανόμενο αριθμό μισθωτών σε συνθήκες μερικής απασχόλησης ανεπιθύμητης από τους ίδιους τους εργαζόμενους αλλά επιθυμητής από πολλούς εργοδότες.

Εκτός από την υποαπασχόληση (δηλαδή την ακούσια, μη επιθυμητή, μερική απασχόληση), έχει αποκτήσει διαρθρωτικό χαρακτήρα και η μακροχρόνια ανεργία, έτσι ώστε το 2021 ένας στους τρεις ανέργους παρέμενε μακροχρονίως άνεργος. Από την έναρξη της υγειονομικής κρίσης, το 2020:2, μέχρι σήμερα, η μακροχρόνια ανεργία αυξήθηκε από το 29% της συνολικής ανεργίας στο 35%. .

Όσον αφορά τις ανισότητες, το 1/10 των κατοίκων ιδιοποιείται το 1/4 περίπου του εισοδήματος της χώρας. Αυτή η μεταβολή υποδηλώνει αφε-

νός μεν την σχετική εισοδηματική επιδείνωση των μικροαστικών στρωμάτων με μετατόπιση μερίδας τους προς κατώτερα εισοδήματα, αφετέρου δε την μετατόπιση μιας μερίδας κατόχων κεφαλαίου προς τα πολύ υψηλά εισοδήματα του 1/10 των πιο πλουσίων.

Η εφετινή ετήσια έκθεση διαπιστώνει επίσης δύο σημαντικούς μακροοικονομικούς κινδύνους: Ο πρώτος σχετίζεται με το γεγονός ότι ήδη από το 2022 η Κυπριακή οικονομία θα χρησιμοποιεί πλήρως το παραγωγικό δυναμικό της στον βαθμό εκείνο πέραν του οποίου ευνοούνται ο πληθωρισμός και τα ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο (εξαγωγές μείον εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών). Με άλλα λόγια, είναι αυξημένος ο κίνδυνος να προκαλέσει η συνέχιση της μεγέθυνσης της οικονομίας μετά το 2022 πληθωριστικές πιέσεις και αύξηση του ήδη εξαιρετικά υψηλού εμπορικού ελλείμματος (για το οποίο, αργά ή γρήγορα, θα τεθεί το ζήτημα της μείωσής του, και το ζήτημα των μέτρων πολιτικής που θα πρέπει να ληφθούν για να επιτευχθεί η μείωσή του στην περιοχή του μηδενός).

Με αυτά τα δεδομένα, είναι αναγκαία η συσπείρωση όλων των δυνάμεων των εργαζόμενων τάξεων και η έγκαιρη απόκριση των οργανώσεών τους, συνδικαλιστικών και πολιτικών, για να δοθεί ικανοποιητική απάντηση, στις πιέσεις που κατά τα φαινόμενα θα ασκηθούν κατά την αμέσως επόμενη περίοδο στον κόσμο της εργασίας.

Πιστεύουμε, στο ΙΝΕΚ-ΠΕΟ, ότι και η ετήσια έκθεσή μας συμβάλλει σε αυτήν την κατεύθυνση προσφέροντας πληροφορίες και γνώσεις με αντικειμενικό και αξιόπιστο τρόπο.

Παύλος Καλοσυνάτος
Γενικός Διευθυντής του ΙΝΕΚ-ΠΕΟ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

- ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΝΕΑ ΥΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ;

Η έξοδος από την μεγάλη ύφεση του 2020, πραγματοποιείται, τουλάχιστον μέχρι στιγμής με υποτίμηση της εργασίας, η οποία προστίθεται στην υποτίμηση της εργασίας των ετών 2013-2015. Η υποτίμηση αυτή εμφανίζεται και στο επίπεδο των κερδών και στην διανομή του προϊόντος.

Πιο συγκεκριμένα, έχει διαμορφωθεί πτωτική τάση της αγοραστικής δύναμης του μέσου μισθού, η οποία εάν παγιωθεί κατά τα επόμενα τρίμηνα, θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια νέα υποτίμηση της εργασίας που θα προστεθεί στην υποτίμησή που προκάλεσε η εφαρμογή του μνημονίου.

Βεβαίως, η διαδικασία προσαρμογής μετά την κρίση του 2020 δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί και η ολική επαναφορά των μισθών στο προηγούμενο επίπεδό τους και ίσως σε υψηλότερο παραμένει διαδικασία ανοιχτή στις διεκδικήσεις του κόσμου της εργασίας και στον ταξικό συσχετισμό δυνάμεων.

- Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΚΕΡΔΟΦΟΡΙΑΣ

Κάνοντας χρήση τριών δεικτών που περιγράφουν τις μεταβολές της κερδοφορίας, η έκθεση καταδεικνύει με αδιαμφισβήτητο τρόπο ότι

(α) υπήρξε μεγάλη άνοδος της κερδοφορίας στην Κύπρο με εργαλείο τις διαρθρωτικές αλλαγές των ετών 2013-2015,

(β) οι “κατακτήσεις” του κεφαλαίου των ετών 2013-2015 δεν απειλήθηκαν εξαιτίας της υγειονομικής κρίσης, και

(γ) έχει συντελεστεί η επαναφορά της κερδοφορίας στα ιστορικά υψηλά επίπεδα που είχαν προκύψει από την εφαρμογή του μνημονιακού προγράμματος, αλλά και κατά τι υψηλότερα.

Τα μεν εισοδήματα του κεφαλαίου (κέρδη, τόκοι, πρόσοδοι) αυξήθηκαν κατά 41% μεταξύ 2011 και 2021:3, χωρίς η άνοδός τους να ανακοπεί τελικά από την κρίση του 2020, ενώ αντιθέτως, τα εισοδήματα της εργασίας κατά την ίδια περίοδο (2011-2021:3) αυξήθηκαν μόνο κατά 6%.

Ωστόσο, η επαναφορά της κερδοφορίας στα προηγούμενα υψηλά επίπεδα, επιτρέπει μεν την πραγματοποίηση υψηλών κερδών εφεξής, αλλά δεν επιτρέπει την ανάκτηση των ζημιών που υπέστησαν οι επιχειρήσεις κατά το 2020. Το γεγονός ότι για τους μισθωτούς δεν υπάρχει, τουλάχιστον προς το παρόν, επαναφορά του μέσου πραγματικού μισθού στο ύψος που είχε πριν την κρίση του 2020, αποτελεί ένδειξη ότι οι επιχειρήσεις τείνουν τώρα να μετατρέψουν την διανομή του προϊόντος προς όφελός τους με μειώσεις των αμοιβών εργασίας ώστε να μεταφέρουν στον κόσμο της εργασίας τις ζημιές που κατέγραψαν κατά το 2020.

- Η ΣΤΑΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η συνολική αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας για τα έντεκα έτη 2008-2019 ανήλθε αθροιστικά σε περίπου 5% (ή 0,4% ετησίως).
Είναι αμφίβολο εάν στο άμεσο μέλλον ή στην μεσοπρόθεσμη διάρκεια θα υπάρξει επιτάχυνση της παραγωγικότητας της εργασίας διότι οι ίδιοι δυσμενείς περιοριστικοί παράγοντες (επιβράδυνση της σύγκλισης με τις πιο αναπτυγμένες χώρες της ΕΕ, χαμηλοί ρυθμοί συσσώρευσης παγίου κεφαλαίου, μεγάλη συμμετοχή των κατοικιών και των μεταφορικών μέσων στις επενδύσεις παγίου κεφαλαίου) που υπήρχαν πριν την υγειονομική κρίση εξακολουθούν να υπάρχουν.
Η στασιμότητα της παραγωγικότητας της εργασίας έχει κεντρική σημασία για την εξέλιξη της σχέσης της μισθωτής εργασίας με το κεφάλαιο, διότι οι αυξήσεις της παραγωγικότητας παραδοσιακά επιτρέπουν, εφόσον υπάρχει πρόσφορος ταξικός συσχετισμός δυνάμεων, την παράλληλη αύξηση της κερδοφορίας και της αγοραστικής δύναμης των μισθών (πρόκειται για την διαδικασία παραγωγής σχετικής υπεραξίας). Γνωρίζουμε τώρα, από την διεθνή εμπειρία, ότι μετά από ήδη αρκετά χρόνια στασιμότητας ή βραδείας αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας, οι επιχειρήσεις στρέφονται σε συγκρουσιακές μεθόδους προκειμένου να αυξήσουν την κερδοφορία τους με μειώσεις του μεριδίου της εργασίας στο προϊόν ή ακόμη και με μειώσεις των πραγματικών μισθών.

- Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Από το 2020:2 μέχρι το 2021:2, το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε και υπερέβη το επίπεδο της ανεργίας ισορροπίας, που σημαίνει ότι οι πιέσεις στην αγορά εργασίας για αυξήσεις των μισθών εκτονώθηκαν σε σημαντικό βαθμό με αποτέλεσμα την μείωση του μέσου πραγματικού μισθού και του μεριδίου της εργασίας στο προϊόν. Έχει επομένως μεγάλη σημασία για την εξέλιξη των αμοιβών εργασίας, το ποσοστό ανεργίας να μειωθεί πάλι στα προ της πανδημίας χαμηλά επίπεδα.
Κατά το 2021:3, το ποσοστό ανεργίας παρουσίασε μείωση και επανήλθε στο επίπεδο του δευτέρου εξαμήνου του 2019, πλην όμως αυτό μετατράπηκε σε σχετικά μικρή μόνο αύξηση των μισθών. Αποτελεί επομένως ερώτημα που θα απαντηθεί κατά τα επόμενα τρίμηνα εάν οι μισθοί θα ανακάμψουν και θα υπερβούν το επίπεδο του 2019 (υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα έχουμε νέα αύξηση της ανεργίας).
Παρά το χαμηλό ποσοστό ανεργίας, που έχει σημασία για την διαμόρφωση των μισθών, παρατηρείται επιδείνωση άλλων δεικτών, που έχουν σημασία για τις συνθήκες ζωής των εργαζόμενων τάξεων. Είναι αξιοσημείωτο ότι το ποσοστό ανεργίας επαυξημένο με την επίπτωση της αποθάρρυνσης και της υποαπασχόλησης, το οποίο ενδιαφέρει τους εργαζόμενους από την άποψη της οικονομικής δυσπραγίας και των κοινωνικών προβλημάτων που υφίστανται λόγω της κρίσης, ήταν κατά το 2021 σχεδόν διπλάσιο από το ποσοστό ανεργίας. Επομένως, σε κάθε άνεργο αντιστοιχεί ένας αποθαρρημένος ή ένας υποαπασχολούμενος. Η

αναλογία των αποθαρρημένων και των υποαπασχολούμενων προς τους ανέργους αυξήθηκε από την έναρξη της οικονομικής ανάκαμψης, κατά το 2015:1 και μετά, και χρειάστηκε να φτάσουμε στο 2018 για να παρατηρηθεί μείωση της αποθάρρυνσης. Στην διάρκεια όμως της υγειονομικής κρίσης, η αποθάρρυνση και η υποαπασχόληση αυξήθηκαν και πάλι. Η υποαπασχόληση βρίσκεται σε ανοδική πορεία μετά το 2020:2 και αυτό αποτελεί ένδειξη ότι η υποαπασχόληση έχει παγιωθεί και επεκτείνεται σύροντας έναν αυξανόμενο αριθμό μισθωτών σε συνθήκες μερικής απασχόλησης ανεπιθύμητης από τους ίδιους τους εργαζόμενους αλλά επιθυμητής από πολλούς εργοδότες.

Εκτός από την υποαπασχόληση (δηλαδή την ακούσια, μη επιθυμητή, μερική απασχόληση), έχει αποκτήσει διαρθρωτικό χαρακτήρα και η μακροχρόνια ανεργία, η οποία μετά τη ραγδαία άνοδό της, που άρχισε το 2011, και την σταθεροποίησή της από το καλοκαίρι του 2014 στο 45% περίπου της συνολικής ανεργίας, παρουσίασε μεν υποχώρηση, χωρίς όμως να επανέλθει στο χαμηλό επίπεδο των ετών 2008-2010, και αυτό μάλιστα συνέβη παρά το γεγονός ότι η ανάκαμψη της οικονομίας ήταν μακρά (διήρκεσε πέντε ολόκληρα έτη, 2015-2019). Έτσι, το 2021, ένας στους τρεις ανέργους παρέμενε μακροχρονίως άνεργος. Ακόμη και κατά το 2019, όταν η οικονομία είχε φτάσει στο υψηλότερο σημείο της, το ποσοστό των μακροχρονίως ανέργων παρέμενε περίπου τριπλάσιο από τον αντίστοιχο ποσοστό του 2010. Αυτό το συμπέρασμα έρχεται τώρα να ενισχύσει το γεγονός ότι από την έναρξη της υγειονομικής κρίσης, το 2020:2, στην διάρκεια του πρώτου κύματος της επιδημίας, μέχρι σήμερα, η μακροχρόνια ανεργία αυξήθηκε από το 29% της συνολικής ανεργίας στο 35%. Η προσωρινή απασχόληση και η αποθάρρυνση των ανέργων, αντιθέτως, φαίνεται ότι διατηρούν τα χαρακτηριστικά και την ένταση που είχαν πριν από την επιδημία.

- ΦΤΩΧΕΙΑ ΚΑΙ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ

Φτώχεια. Ο δείκτης φτώχειας στην Κύπρο, διορθωμένος ώστε η σύγκριση να γίνεται με το όριο φτώχειας του έτους 2008, παρέμενε το 2020 σε επίπεδο το οποίο ήταν κατά 4% του πληθυσμού υψηλότερο έναντι του 2008-2012 παρά την υποχώρησή του κατά την πενταετία 2016-2020. Κατά το 2020 περίπου ένας στους πέντε κατοίκους της Κύπρου παρέμενε σε κίνδυνο φτώχειας έναντι ενός στους έξι κατά το 2008-2012. Πρόκειται για μετατόπιση που έχει διαρθρωτικό χαρακτήρα, διότι παραμένει ακόμη και μετά το τέλος της περιόδου οικονομικής μεγέθυνσης 2015-2019.

Περίπου ένας στους δέκα μισθωτούς επαπειλείται από την φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Αυτό αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι στην Κύπρο, όπως και στις άλλες χώρες του αναπτυγμένου καπιταλισμού, υπάρχει εκτεταμένη ιδιαίτερη κατηγορία μισθωτών, οι εργαζόμενοι φτωχοί, οι οποίοι, παρά το γεγονός ότι έχουν εισόδημα ως εργαζόμενοι, βρίσκονται σε κατάσταση σχετικής φτώχειας και κινδυνεύουν με κοινωνικό αποκλεισμό επειδή οι μισθοί τους είναι χαμηλοί ή επειδή η απασχόλησή τους είναι πρόσκαιρη ή περιορισμένου ωραρίου. Προκύπτει από τις αναλύσεις μας ότι μόνο οι μισθωτοί με πλήρες ωράριο και συμβάσεις αορίστου χρόνου είναι στην πλειονότητά τους προστατευμένοι από τον κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού.

Ανισότητες. Το 1/10 των κατοίκων στην Κύπρο ιδιοποιείται το 1/4 περίπου του εισοδήματος της χώρας. Η εισοδηματική κατανομή υπέρ των πλουσιοτέρων είναι αυξημένη έναντι του αντίστοιχου μεγέθους κατά το 2005. Αυτή η μεταβολή πιθανότατα υποδηλώνει μια διπλή μετατόπιση: αφενός μεν την σχετική εισοδηματική επιδείνωση των μικροαστικών στρωμάτων με μετατόπιση μερίδας τους προς κατώτερα εισοδήματα, αφετέρου δε την μετατόπιση μιας μερίδας κατόχων κεφαλαίου προς τα πολύ υψηλά εισοδή-

ματα του 1/10 των πιο πλουσίων. Το εισόδημα των 10% πιο εύπορων κατοίκων έχει μέγεθος ίσο με το 42% περίπου των λιγότερο εύπορων κατοίκων. Επίσης, το εισόδημα των 20% πλουσιοτέρων κατοίκων, έχει μέγεθος (38,4%) που είναι περίπου ίσο με το εισόδημα του 60% των λιγότερο εύπορων κατοίκων.
Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι ο ίδιος βαθμός ανισότητας με το 2012-2014 επιτυγχάνεται σήμερα με 7% περισσότερη εργασία και αντίστοιχα χαμηλότερους μισθούς, ενώ πριν το μνημονιακό πρόγραμμα επιτυγχανόταν με λιγότερη εργασία και υψηλότερους μισθούς: ο ίδιος βαθμός εισοδηματικής ανισότητας υποκρύπτει επομένως την αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας που επήλθε κατά την τελευταία δεκαετία.

- ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΡΡΟΠΙΕΣ

Η εξάντληση του παραγωγικού δυναμικού.
Η ανάκαμψη της οικονομίας μετά την υγειονομική κρίση έχει κληρονομήσει τις αδυναμίες της ταχύρρυθμης οικονομικής μεγέθυνσης της κυπριακής οικονομίας κατά τα έτη 2015-2019. Μία από αυτές είναι η πολύ γρήγορη εξάντληση του παραγωγικού δυναμικού. Ήδη προβλέπεται ότι από το 2022 η τρέχουσα παραγωγή θα έχει υπερβεί το δυνητικό προϊόν, δηλαδή εκείνο το ύψος παραγωγής πέραν του οποίου αναπτύσσονται πληθωριστικές τάσεις και διευρύνεται το έλλειμμα στο εξωτερικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, το οποίο είναι το υψηλότερο μεταξύ των 27 χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με πολύ μεγάλη διαφορά από τις άλλες χώρες που παρουσιάζουν ελλείμματα. Η επιπλέον αναμενόμενη αύξηση της παραγωγής κατά το 2022 (+3,0%, πρόβλεψη ΕΕ), θα οδηγήσει αμέσως σε υπέρβαση του δυνητικού ΑΕΠ κατά 0,3% καθιστώντας την οικονομία περισσότερο ευάλωτη στις ανοδικές πληθωριστικές πιέσεις αλλά και στην διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Αυτό θα έχει συμβεί σε πλήρη αναντιστοιχία με 24 από τος υπόλοιπες 26 χώρες της ΕΕ-27, οι οποίες ακόμα διαθέτουν αρκετά μεγάλο αχρησιμοποίητο παραγωγικό δυναμικό. Η εξάντληση του παραγωγικού δυναμικού στην Κύπρο σχετίζεται ευθέως με την βραδεία συσσώρευση παραγωγικού κεφαλαίου: οι καθαρές επενδύσεις το 2021:3 υπολείπονταν κατά 38% των αντίστοιχων επενδύσεων της περιόδου 2006-2010.
Το υπέρογκο έλλειμμα στις εξωτερικές ανταλλαγές. Η ύπαρξη ενός τόσο μεγάλου ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών στην Κύπρο αποτελεί εμπόδιο στην μεγέθυνση της οικονομίας και θα έπρεπε η αντιμετώπιση του να αποτελεί αντικείμενο ανησυχίας και μελέτης. Λύση του προβλήματος αυτού θα μπορούσε να υπάρξει μόνον εάν υπήρχε πολύ έντονη αναζωπύρωση του τουριστικού ενδιαφέροντος για την Κύπρο. Εάν αυτό δεν συμβεί, οι εξαγωγές δεν θα μπορέσουν να αποτελέσουν την ατμομηχανή της οικονομίας και το πρόβλημα του εξωτερικού ελλείμματος θα καταστεί απειλητικό όταν οι έκτακτες νομισματικές συνθήκες που επικράτησαν στην διάρκεια της κρίσης θα πάψουν να ισχύουν.
Στη διαμόρφωση του υπέρογκου ελλείμματος στις εξωτερικές ανταλλαγές της χώρας συμβάλλουν και οι εισαγωγές, η μείωση των οποίων θα έπρεπε να είναι επιθυμητή, διότι βρίσκεται σε στενή σχέση με την εσωτερική ζήτηση, με την έννοια ότι η αύξηση της ζήτησης οδηγεί και σε αύξηση των εισαγωγών. Αυτή δε η αύξηση είναι τόσο μεγαλύτερη όσο πιο άνιση είναι η διανομή του εισοδήματος διότι τα υψηλότερα εισοδήματα είναι αυτά που χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη ροπή προς κατανάλωση εισαγομένων προϊόντων. Σε αντίθεση με αυτό που συμβαίνει κατά την τελευταία δεκαετία, για να συγκρατηθούν οι εισαγωγές, θα έπρεπε να υπάρχει η αντίστροφη διανομή, από τα υψηλότερα εισοδήματα προς τα χαμηλότερα (και ο πιο πρόσφο-

ρος τρόπος για να συμβεί αυτό είναι η αύξηση των μισθών).

- ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Τα δημόσια οικονομικά θα αποτελέσουν ένα πρόσθετο βάρος για την οικονομία κατά τα επόμενα έτη επειδή το παγκόσμιο δημόσιο χρέος έχει φθάσει σε ιστορικά υψηλά επίπεδα εξαιτίας της διαχείρισης της επιδημίας. Τα επιτόκια είναι πολύ πιθανό να αυξηθούν εξαιτίας της νομισματικής πολιτικής και της επιδίωξης των νομισματικών αρχών και των κυβερνήσεων να μειωθούν οι απώλειες των κατόχων χρηματικού κεφαλαίου (που υφίστανται ζημίες εξαιτίας του συνδυασμού χαμηλών επιτοκίων και πληθωρισμού). Τα υψηλότερα επιτόκια, εάν τελικά επικρατήσουν, θα καταστήσουν ακριβότερο τον δανεισμό με αποτέλεσμα, τα δημοσιονομικά ελλείμματα να πρέπει να συρρικνωθούν κατά τα επόμενα χρόνια. Εάν αυτό συμβεί, θα έχει υφεσιακά αποτελέσματα και επομένως θα επιβραδύνει τον ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ.
Αυτές οι παρατηρήσεις σχετικά με τα δημόσια οικονομικά αφορούν ιδιαίτερα την Κυπριακή οικονομία επειδή έχει πολύ υψηλό δημόσιο χρέος και πολύ μεγάλες ανάγκες δανεισμού που προκύπτουν από το υπέρογκο έλλειμμα που παρουσιάζει. Εάν αυξηθούν τα επιτόκια, το δημόσιο χρέος θα αποκτήσει μεγαλύτερη εσωτερική δυναμική (snow ball effect), και για την διατήρησή του, πολύ δε περισσότερο για την μείωσή του, θα απαιτούνται υψηλότερα πρωτογενή πλεονάσματα (δηλαδή μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ δημοσίων εσόδων και δημοσίων εξόδων μη συμπεριλαμβανομένων των τόκων που καταβάλλονται από το κυπριακό δημόσιο στους δανειστές).
Επίσης, τα υψηλότερα επιτόκια θα οδηγούσαν σε επιβάρυνση του εξωτερικού δανεισμού ο οποίος είναι υψηλός καθώς το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της Κύπρου είναι εξαιρετικά επιβαρυμένο.
Ως "λύση" στο πρόβλημα αυτό, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι αυθορμήτως θα τείνει να προκριθεί από την κυβέρνηση και τους διεθνείς οργανισμούς, η δημοσιονομική λιτότητα, η οποία θα επιτύγχανε μείωση του δημοσίου χρέους αυξάνοντας τα πρωτογενή πλεονάσματα δια της φορολογίας (και επομένως τα κρατικά έσοδα) και μειώνοντας τις δημόσιες δαπάνες. Μια τέτοια αύξηση της δημοσιονομικής προσπάθειας θα οδηγούσε το ΑΕΠ σε χαμηλότερα επίπεδα και σε μείωση των εισαγωγών, επομένως και σε βελτίωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Ωστόσο, μια τέτοια υφεσιακή πολιτική, δημοφιλής στους κύκλους των διεθνών οργανισμών, θα είχε ως αποτέλεσμα την άνοδο της ανεργίας και την συγκράτηση των μισθών στα χαμηλά επίπεδα στα οποία ούτως ή άλλως σήμερα βρίσκονται ή ακόμα και την μείωσή τους.
Η ετερόδοξη πρόταση. Μια ετερόδοξη πρόταση σε αυτήν την πολιτική λιτότητας είναι η αναδιανομή του εισοδήματος σε όφελος της εργασίας και σε βάρος του κεφαλαίου, διότι η ροπή προς κατανάλωση εισαγομένων προϊόντων των υψηλών εισοδημάτων είναι κατά πολύ μεγαλύτερη από την αντίστοιχη κατανάλωση των χαμηλών εισοδημάτων. Μια τέτοια πολιτική θα αύξανε την ζήτηση για εγχώρια προϊόντα και θα ενίσχυε έτσι την αύξηση του ΑΕΠ.
Επίσης, μια πιθανή άνοδος των επιτοκίων θα είχε δυσμενή επίπτωση στις ιδιωτικές επενδύσεις, οπότε είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι μια πρόσφορη λύση στο πρόβλημα θα ήταν να υπάρξει αύξηση των δημοσίων επενδυτικών δαπανών (που θα μπορούσαν να έχουν μικρή ροπή προς εισαγωγές) κάνοντας χρήση ευρωπαϊκών πόρων.
Οι ανωτέρω παρατηρήσεις συνδυάζονται με την πρόταση πολιτικής που εκθέσαμε αναλυτικά στην περυσινή έκθεση του INEK για την οικονομία και την απασχόληση
Επιγραμματικά επαναλαμβάνουμε εδώ τα κυριότερα χαρακτηριστικά της πρότασης:
Ο ενάρετος κύκλος οικονομικής μεγέθυνσης ωθούμενης από τις αυξήσεις των

μισθών, συντίθεται από τις εξής διαπιστωμένες σχέσεις: Οι μεταβολές της ιδιωτικής κατανάλωσης εξαρτώνται έντονα από τις μεταβολές του συνόλου των πραγματικών μισθών. Ο ρυθμός αύξησης του όγκου του ΑΕΠ εμφανίζει ισχυρή στατιστική συσχέτιση με τις μεταβολές του όγκου της ιδιωτικής κατανάλωσης (άρα και των μισθών). Η παραγωγικότητα της εργασίας παρουσιάζει ισχυρή στατιστική συσχέτιση με δύο μεταβλητές: (α) με τον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ και (β) με την διαφορά του μισθού από τον "δίκαιο μισθό" (fair wages), δηλαδή από εκείνο το επίπεδο μισθού που αντιστοιχεί στο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας και το οποίο οι μισθωτοί θεωρούν ότι είναι δίκαιο να απολαμβάνουν.

Επομένως, όταν αυξάνεται το ΑΕΠ γενικά αυξάνεται και η παραγωγικότητα της εργασίας, την οποία με την σειρά τους τείνουν να ακολουθήσουν οι πραγματικοί μισθοί (θεωρώντας τους άλλους παράγοντες σταθερούς). Ο μέσος πραγματικός μισθός εξαρτάται από το ποσοστό ανεργίας και την παραγωγικότητα της εργασίας. Θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες ως αμετάβλητους (φορολογική πολιτική, ροπή των μισθωτών προς κατανάλωση, διαρθρωτικές αλλαγές κλπ), οι ανωτέρω συσχετίσεις θεωρούμενες ταυτοχρόνως συγκροτούν έναν ενάρετο κύκλο οικονομικής μεγέθυνσης ωθούμενης από τους μισθούς (για την αναλυτική παρουσίαση της πρότασης βλ. στην περυσινή έκθεση).

Κεφάλαιο 1
Οι διεθνείς οικονομικές τάσεις και οι περιοριστικοί παράγοντες της οικονομικής μεγέθυνσης

Μέχρι το τέλος του καλοκαιριού του 2021, οι επιχειρήσεις και οι κυβερνήσεις στις πιο προηγμένες χώρες του κόσμου ήταν εξαιρετικά αισιόδοξες για την περαιτέρω μεγέθυνση της οικονομίας που είχε ήδη εκκινήσει με εντυπωσιακό τρόπο. Εξάλλου, η διαδικασία του εμβολιασμού έδειχνε πως αρκετά σύντομα το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των πιο εύπορων χωρών θα είχε ολοκληρώσει τον εμβολιασμό του και η οικονομική δραστηριότητα θα συνέχιζε την μέχρι τότε θριαμβευτική πορεία της.

Αυτές οι προσδοκίες άρχισαν να υποχωρούν από τον Οκτώβριο, όταν μια σειρά αρνητικών παραγόντων έκαναν έντονη την παρουσία τους. Έγινε αντιληπτό τότε ότι οι ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης θα παραμείνουν μεν υψηλοί, αλλά σαφώς μικρότεροι από όσο αρχικά είχε προϋπολογιστεί. Κατά τις τελευταίες ημέρες του Ιανουαρίου, εκτιμάται ότι η παγκόσμια ανάκαμψη του ΑΕΠ θα επιβραδυνθεί από 5,6% κατά το 2021 σε 4,5% το 2022 και 3,0% το 2023.

Διάγραμμα 1.1. *Δείκτης πρόβλεψης της οικονομικής δραστηριότητας στις χώρες του ΟΟΣΑ.*

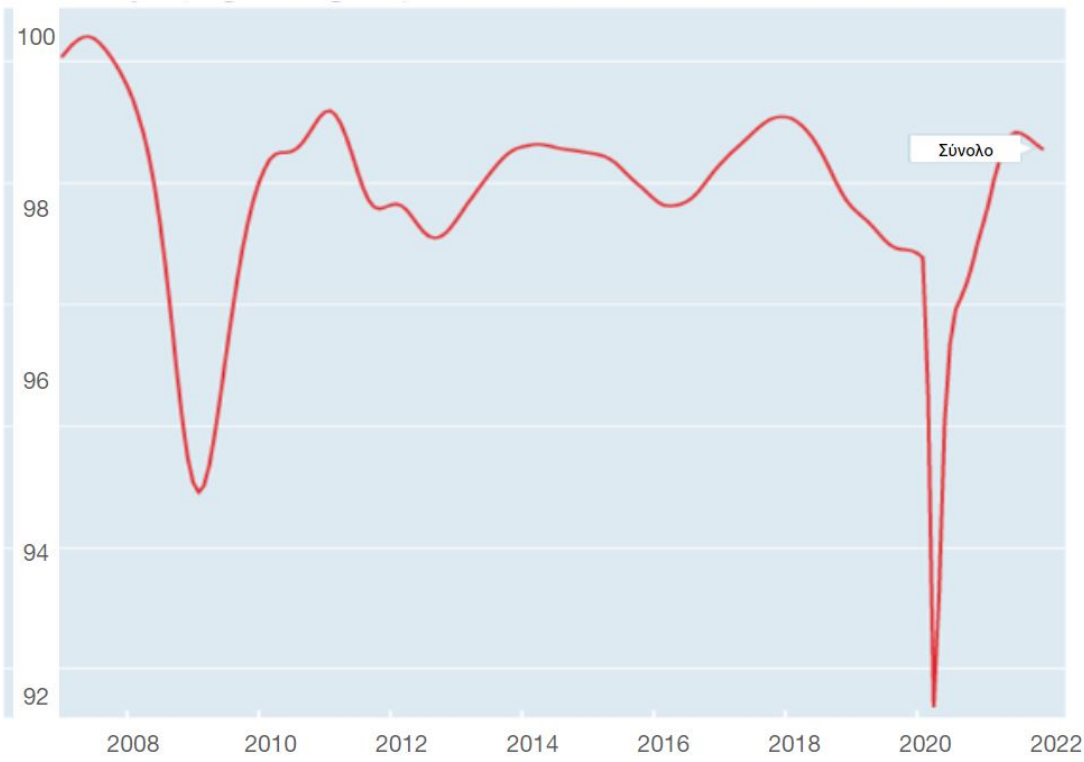

Πηγή: ΟΟΣΑ

Η επιβράδυνση έχει ήδη εμφανιστεί σε αρκετές μεγάλες οικονομίες (βλ. στο διάγραμμα 1.1. όπου φαίνεται ο δείκτης πρόβλεψης της οικονομικής δραστηριότητας[1] του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης, ΟΟΣΑ). Ο δείκτης κατά τον Νοέμβριο και τον Δεκέμβριο του 2021 έδειξε ότι οι αναπτυγμένες χώρες προσέγγισαν το σημείο κορύφωσης της οικονομικής δραστηριότητας, και ότι από τον Ιανουάριο η κορύφωση έχει πλέον ξεπεραστεί. Αυτό βεβαίως αφορά τον μέσο όρο των αναπτυγμένων χωρών αλλά υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανά χώρα. Ο δείκτης οικονομικής δραστηριότητας δείχνει ότι σε τρεις μεγάλες χώρες της Ευρώπης, την Γερμανία, την Βρετανία και την Ιταλία, παρατηρείται επιβράδυνση, ενώ στις ΗΠΑ και στην ζώνη του

[1] Ο δείκτης βασίζεται σε στοιχεία που μεταβάλλονται με την βραχυχρόνια συγκυρία, όπως οι παραγγελίες στα βιβλία των εταιρειών και οι έρευνες εμπιστοσύνης των καταναλωτών, και παρέχει έγκαιρα μηνύματα για τα σημεία καμπής του επιχειρηματικού κύκλου

ευρώ η κατάσταση εμφανίζεται σταθερότερη, πλην όμως και εκεί οι οικονομίες έχουν περάσει το σημείο κορύφωσης της οικονομικής δραστηριότητας. Επίσης, οι μεγάλες οικονομίες των αναδυόμενων αγορών, η Κίνα, η Ρωσία και η Βραζιλία, έχουν πλέον τεθεί σε πορεία επιβράδυνσης.

Η ένταση της επιβράδυνσης που βρίσκεται σε εξέλιξη, θα εξαρτηθεί βεβαίως από το μέγεθος των αβεβαιοτήτων που περιβάλλουν την πανδημία αλλά και από τις προσδοκίες που διαμορφώνονται, όχι πάντοτε με ορθολογικά κριτήρια. Έτσι, παρά το γεγονός ότι όλες οι προβλέψεις αναφέρονται σε επιβράδυνση της οικονομικής μεγέθυνσης κατά το τρέχον και το επόμενο έτος, και ενώ στο τέλος του Ιανουαρίου 2022 έχει γίνει φανερό σε όλους ότι έχει εκδηλωθεί σειρά δυσλειτουργιών της οικονομίας (στις οποίες αναφερόμαστε σε όσα ακολουθούν), παρόλα αυτά, ένας άνεμος αισιοδοξίας αναπτερώνει τις προσδοκίες σε όλες τις χώρες, επειδή η παραλλαγή Όμικρον του ιού αποδεικνύεται ότι είναι λιγότερο επικίνδυνη εκδοχή μεταξύ των μέχρι τώρα μεταλλάξεων. Διαχέεται έτσι ταχύτατα η εντύπωση ότι βαδίζουμε πλέον προς καθεστώς ενδημίας, όπου δηλαδή η ασθένεια θα έχει υποχωρήσει σε χαμηλά και απολύτως ελεγχόμενα επίπεδα. Παρόλο που η εγκατάσταση ενδημίας δεν είναι απίθανο ενδεχόμενο, ο εφησυχασμός είναι αδικαιολόγητος και επικίνδυνος επισημαίνουν οι περισσότεροι επιδημιολόγοι[2].

Η αναμενόμενη επιστροφή στο προηγούμενο επίπεδο παραγωγής, του 2019, έχει ήδη επέλθει, αλλά η υγειονομική κρίση έχει αφήσει σημαντικά προβλήματα, όπως το υπέρογκο χρέος των χωρών το οποίο ήταν αναγκαίο για την αντιμετώπιση της υγειονομικής κρίσης και την διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Ο πληθωρισμός προβλέπεται ότι θα είναι υψηλότερος σε πολλές αναπτυγμένες χώρες, όπου ο δείκτης τιμών καταναλωτή αναμένεται να επιβραδυνθεί σε 3.5% μέχρι το τέλος του 2022 έναντι 5% το 2021, και μόνο το φθινόπωρο του 2023 θα έχει πλησιάσει το 3%. Η απασχόληση και η συμμετοχή στην αγορά εργασίας αναμένεται να αυξηθούν βαθμιαία κατά το 2022-2023 (αν και σε διαφορετικό βαθμό ανάλογα με την χώρα) και το ποσοστό ανεργίας προβλέπεται να μειωθεί κάτω από το 5%, δηλαδή σε επίπεδο χαμηλότερο από αυτό του 2019. Πίσω από αυτές τις εκτιμήσεις, όμως, κρύβονται σημαντικές διαφοροποιήσεις ανά χώρα και ανά κλάδο παραγωγής. Στις οικονομικές δραστηριότητες που απαιτούνται μικρές αποστάσεις μεταξύ καταναλωτών και παραγωγών (contact-intensive sectors), η ανάκαμψη εκτιμάται ότι θα είναι βραδύτερη.

Όσο και εάν είναι αμφίβολο με ποιο τρόπο θα εξελιχθούν η πανδημία και η οικονομική δραστηριότητα, μπορούμε ωστόσο να εξετάσουμε ποια είναι τα σοβαρά προβλήματα που επιβραδύνουν την Κυπριακή οικονομία (όπως και όλες τις άλλες οικονομίες του κόσμου) κατά το 2022 ή αποτελούν απειλές για την ανοδική πορεία της.

[2] Aris Katzourakis (2022), "COVID-19: endemic doesn't mean harmless", *Nature* 601, 485 (2022) doi: https://doi.org/10.1038/d41586-022-00155-x

Ο πληθωρισμός. Καταρχάς, η επανεμφάνιση του πληθωρισμού, είναι η πιο γενικευμένη ανισορροπία του τρέχοντος οικονομικού κύκλου. Σε διάστημα ενός έτους, υπήρξε στην ευρωζώνη γενική άνοδος των τιμών κατά τι περισσότερο από 4% κατά μέσον όρο. Εκτιμάται δε ότι η αύξηση των τιμών θα συνεχιστεί κατά το τρέχον και το επόμενο έτος έως ότου ισορροπήσει τελικά σε επίπεδα χαμηλότερα του 3%. Ένας σημαντικός παράγοντας της αναζωπύρωσης του πληθωρισμού ήταν η θεαματική αύξηση των τιμών των πρώτων υλών που είχε ως σημείο εκκίνησης τον Απρίλιο του 2021. Η τιμή του πετρελαίου αυξήθηκε κατά 150%, και του φυσικού αερίου κατά 500% στην Ευρώπη, οι δε τιμές των βιομηχανικών μετάλλων βρίσκονται στο υψηλότερο επίπεδο της τελευταίας δεκαετίας και ο δείκτης τιμών των γεωργικών προϊόντων πλησιάζει το υψηλότερο επίπεδο όλων των εποχών. Αυτές οι αυξήσεις των τιμών των βασικών εμπορευμάτων αποτελούν κόστος για τις βιομηχανικές επιχειρήσεις και επιβαρύνουν σοβαρά τους ισολογισμούς τους. Οι δε επιχειρήσεις μετακυλίουν σταδιακά τις αυξήσεις του κόστους στις τιμές των προϊόντων τους, και όταν αυτά εισέρχονται στην παραγωγή άλλων προϊόντων καθιστούν ακριβότερα και αυτά. Το αυξανόμενο κόστος των μεταφορών εμπορευμάτων είναι ένα σύμπτωμα αυτής της κατάστασης (και άλλων παραγόντων), διότι εξαιτίας της αύξησης των τιμών των καυσίμων έχει αυξηθεί το κόστος μεταφοράς ενός εμπορευματοκιβωτίου από την Ασία στην Ευρώπη κατά πέντε έως έξι φορές (σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος). Επιπροσθέτως, η κατάσταση στα λιμάνια του κόσμου είναι εξαιρετικά τεταμένη καθώς σε παγκόσμιο επίπεδο σχετικά λίγα πλοία φτάνουν στην ώρα τους. Όλα αυτά οδηγούν σε καθυστερήσεις εφοδιασμού σε προϊόντα για τα οποία έχει εκδηλωθεί επίμονη ζήτηση από τους καταναλωτές.

Οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν την άνοδο του κόστους με τρεις *τυπικούς* τρόπους: (α) Ορισμένες επιχειρήσεις μετακυλίουν το επιπλέον κόστος στις τιμές των προϊόντων τους, μεταφέροντας το πρόβλημα στους καταναλωτές, ενώ (β) άλλες επιχειρήσεις προκειμένου να μην χάσουν πελάτες προτιμούν να μειώσουν τα περιθώρια κέρδους τους (αυτές όμως θα πρέπει να είναι λίγες, διότι αλλιώς δεν θα παρατηρούσαμε το μέσο περιθώριο κέρδους να αυξάνεται τόσο πολύ ώστε να φτάνει στο επίπεδο του 2019 ή να το υπερβαίνει). (γ) Υπάρχουν και μερικές επιχειρήσεις που αναγκάζονται να παύσουν εντελώς την παραγωγή ορισμένων τμημάτων της παραγωγικής διαδικασίας ή ορισμένων προϊόντων[3] επειδή εκτιμούν ότι η μετακύλιση του υπέρογκου κόστους στις τιμές θα μετατραπεί σε θεαματική μείωση της ζήτησης για τα προϊόντα τους. Οι τρεις αυτοί τρόποι αντιμετώπισης του κόστους των πρώτων υλών από τις επιχειρήσεις, ο καθένας με τον τρόπο του και όλοι μαζί, οδηγούν σε επιβράδυνση της οικονομίας: ο πρώτος μειώνει την ζήτηση διότι περιορίζει το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών, ο δεύτερος μειώνει τις επενδύσεις παγίου κεφαλαίου διότι περιορίζει την δυνατότητα αυτοχρηματοδότησης των επιχειρήσεων, και ο τρίτος επειδή μειώνει απευθείας τον όγκο παραγωγής.

Ο πληθωρισμός, προς το παρόν, έχει μεταβατικό χαρακτήρα διότι θα μειώνεται στον βαθμό που θα εξασθενούν οι διαταραχές στην αλυσίδα εφοδιασμού, η νομισματική πολιτική θα γίνεται πιο περιοριστική και θα εξομαλύνεται η διαφορά που υπάρχει σήμερα μεταξύ αυξημένης ζήτησης για υλικά προϊόντα και πιο συγκρατημένης ζήτησης για υπηρεσίες.

[3] Το πιο εντυπωσιακό παράδειγμα είναι πιθανώς η παραγωγή αυτοκινήτων, όπου αναμένεται εφέτος να σημειωθούν απώλειες ύψους 210 δισεκατομμυρίων δολαρίων παγκοσμίως, καθώς όλες οι μεγάλες εταιρείες αναγκάστηκαν να μειώσουν την παραγωγή κατά 7,7 εκατομμύρια οχήματα

Η ταχεία αύξηση των τιμών των καυσίμων αναμένεται επίσης να μετριαστεί κατά τη διάρκεια του 2022-2023 και να συμβάλει έτσι στη συγκράτηση του πληθωρισμού. Λαμβάνοντας υπόψη τις αγορές συμβολαίων μελλοντικής εκπλήρωσης εκτιμάται ότι οι τιμές του πετρελαίου θα αυξηθούν κατά περίπου 10% και οι τιμές του φυσικού αερίου κατά περίπου 60% το 2022. Πρόκειται για αυξήσεις που θα είναι σημαντικά χαμηλότερες από τις αυξήσεις που παρατηρήθηκαν το 2021 και οι οποίες αναμένεται να υποχωρήσουν το 2023.

Πρόβλημα αποτελεί επίσης το γεγονός ότι η κατανάλωση επιβραδύνεται και θα στηρίξει εφέτος λιγότερο την οικονομική ανάκαμψη. Εξάλλου, η υγειονομική κρίση οδήγησε σε απώλεια εισοδήματος, ακόμη και αν τα πιο εύπορα νοικοκυριά κατάφεραν να δημιουργήσουν αποταμιεύσεις κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Τα εύπορα νοικοκυριά όμως φαίνεται ότι προτιμούν να κατακρατήσουν μέρος της αυξημένης αποταμίευσής τους, τουλάχιστον προς το παρόν. Προκύπτει έτσι, επιβράδυνση της κατανάλωσης στην οποία προστίθεται το γεγονός ότι οι εξαγωγικές αγορές παρουσιάζουν ασθενέστερη ανάπτυξη από την αναμενόμενη, γεγονός που επιβραδύνει τις εξαγωγές.

Τιμές και μισθοί. Αυτές οι εξελίξεις οδηγούν τις επιχειρήσεις σε επιφυλακή, ιδιαίτερα σε χώρες όπου οι μισθωτοί μετά τα δύο χρόνια πανδημίας εμφανίζονται περισσότερο απαιτητικοί σε σχέση με τις αμοιβές τους και ασκούν πίεση στα κέρδη. Από όπου προκύπτει ένας νέος κύκλος επανάληψης του πάγιου ισχυρισμού των επιχειρήσεων, των διεθνών οργανισμών και των περισσότερων κυβερνήσεων ότι το υψηλότερο κόστος εργασίας θα ωθήσει με τη σειρά του τις τιμές σε άνοδο, ο έλεγχος της οποίας θα απαιτήσει επιθετική περιοριστική πολιτική που θα βυθίσει την οικονομία σε ύφεση, θα αυξήσει την ανεργία, και έτσι θα είναι πάλι οι εργαζόμενοι που θα πληρώσουν την υποτιθέμενη απερισκεψία τους να διεκδικήσουν υψηλότερους μισθούς. Όσον και αν είναι λανθασμένος[4] αυτός ο ισχυρισμός, δημιουργεί το κλίμα για μια επιθετική στάση των επιχειρήσεων και των περισσοτέρων κυβερνήσεων έναντι των εργαζομένων και των οργανώσεών τους (συνδικαλιστικών και πολιτικών). Οι κάτοχοι κεφαλαίου, βλέπουν επίσης την άνοδο του πληθωρισμού να συντηρείται για τουλάχιστον δύο ακόμη έτη ενώ τα επιτόκια βρίσκονται στην περιοχή του μηδενός θέτοντας σε κίνδυνο τα εισοδήματα των χρηματοπιστωτικών επενδύσεων. Χρειάζονται λοιπόν μια στρατηγική για να αντεπιτεθούν, και αυτή η στρατηγική, όπως συνηθίζεται κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια, είναι η αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας: Αυτό μάλιστα συμβαίνει παρά το γεγονός ότι τα περιθώρια κέρδους σε πολλές χώρες (όπως και στην Κύπρο) έχουν επανέλθει στο υψηλό επίπεδο του 2019 (βλ. αναλυτικά στο κεφάλαιο 2 της έκθεσης). Η προβλεπόμενη από τις υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής μεταβολή του μεριδίου της εργασίας μεταξύ 2019 και 2022, στις χώρες της ευρωζώνης, φαίνεται στο διάγραμμα 1.2. Σύμφωνα με τις προβλέψεις αυτές, στην Κύπρο θα έχει σημειωθεί στο τέλος του 2022 μείωση του μεριδίου της εργασίας κατά μια ολόκληρη ποσοστιαία μονάδα του ΑΕΠ έναντι του 2019. Εάν αυτό επαληθευθεί, θα πρόκειται για την πέμπτη μεγαλύτερη μείωση μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετά από την Ιρλανδία, το Λουξεμβούργο, την Εσθονία και την Γερμανία).

[4] Ο ισχυρισμός αυτός είναι λανθασμένος διότι δεν λαμβάνει υπόψη του ότι μεταξύ τιμής και κόστους εργασίας παρεμβάλλεται το περιθώριο κέρδους, το οποίο μπορεί να αυξάνεται ή να μειώνεται. Μετά το 2014 π.χ. η μεγάλη μείωση του κόστους εργασίας δεν μετατράπηκε σε μείωση των τιμών αλλά σε αύξηση των περιθωρίων κέρδους.

***Διάγραμμα 1.2**. Προβλεπόμενη μεταβολή του μεριδίου της εργασίας στην ευρωζώνη μεταξύ 2019 και 2022 (πρόβλεψη Ευρ.Επιτροπης) ανά χώρα.*

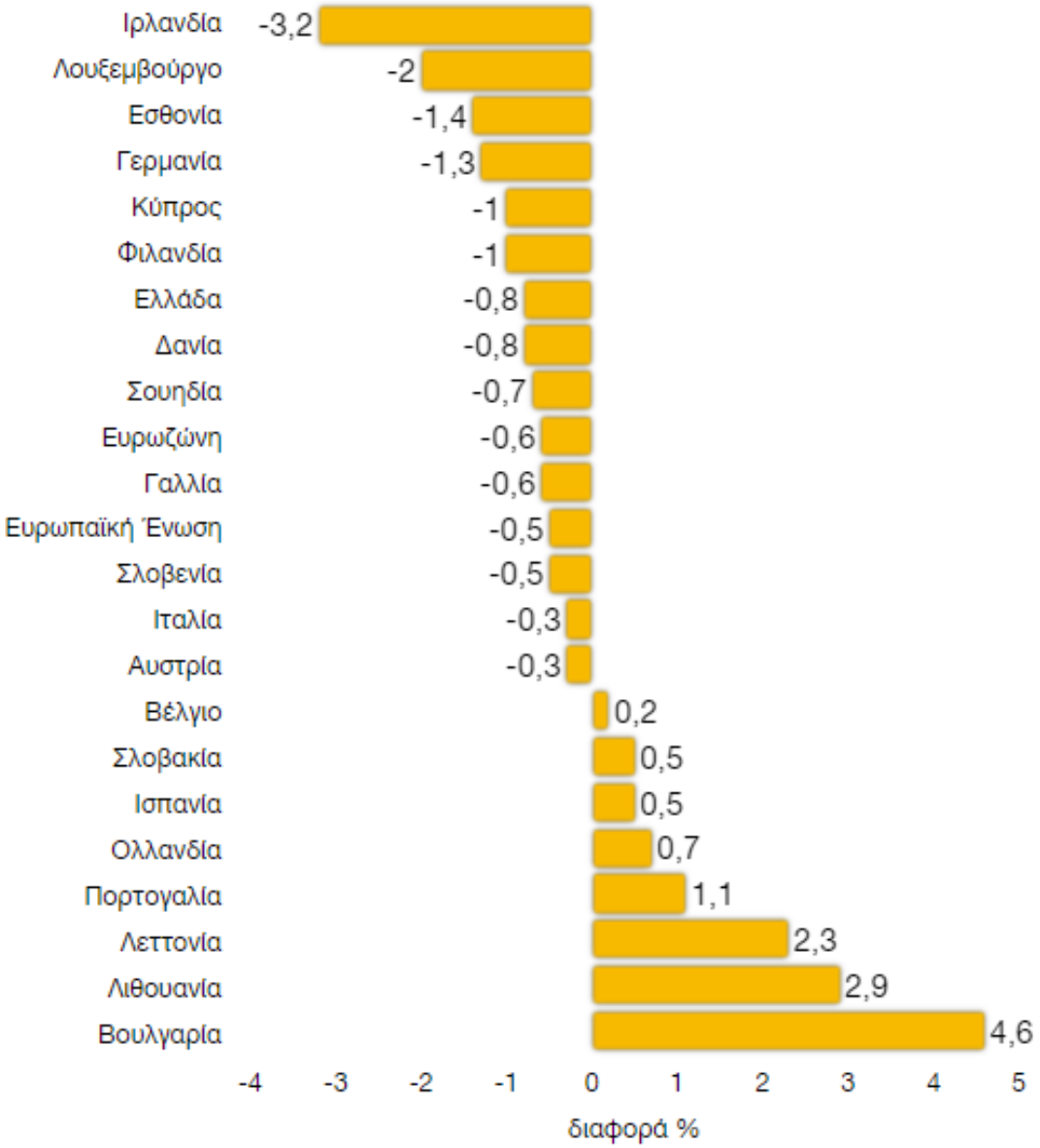

Πηγή: Ameco

Είναι αξιοσημείωτο όταν η θέση της Κύπρου στην κατάταξη των χωρών με βάση το μερίδιο της εργασίας στο προϊόν (δηλαδή με βάση την διανομή του προϊόντος μεταξύ εισοδημάτων της εργασίας και εισοδημάτων του κεφαλαίου πριν από την επίπτωση της φορολογίας και των ασφαλιστικών εισφορών) έχει επιδεινωθεί μετά από την εφαρμογή του μνημονιακού προγράμματος και παρά την μεγάλη άνοδο της οικονομίας που ακολούθησε (2015-2019) δεν υπήρξε διόρθωση, έτσι ώστε η Κύπρος κατέχει πλέον μία από τις τελευταίες θέσεις στην κατάταξη των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με κριτήριο το μερίδιο των μισθών στο ΑΕΠ. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 1.3, σύμφωνα με την πρόβλεψη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η Κύπρος θα κατατάσσεται κατά το 2022 στην πέμπτη από το τέλος θέση με κριτήριο την πρωτογενή διανομή του προϊόντος (δηλαδή το μερίδιο της εργασίας % του ΑΕΠ).

Διάγραμμα 1.3. *Μερίδιο της εργασίας ως ποσοστό του ΑΕΠ (σε τιμές αγοράς, πρόβλεψη Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το 2022).*

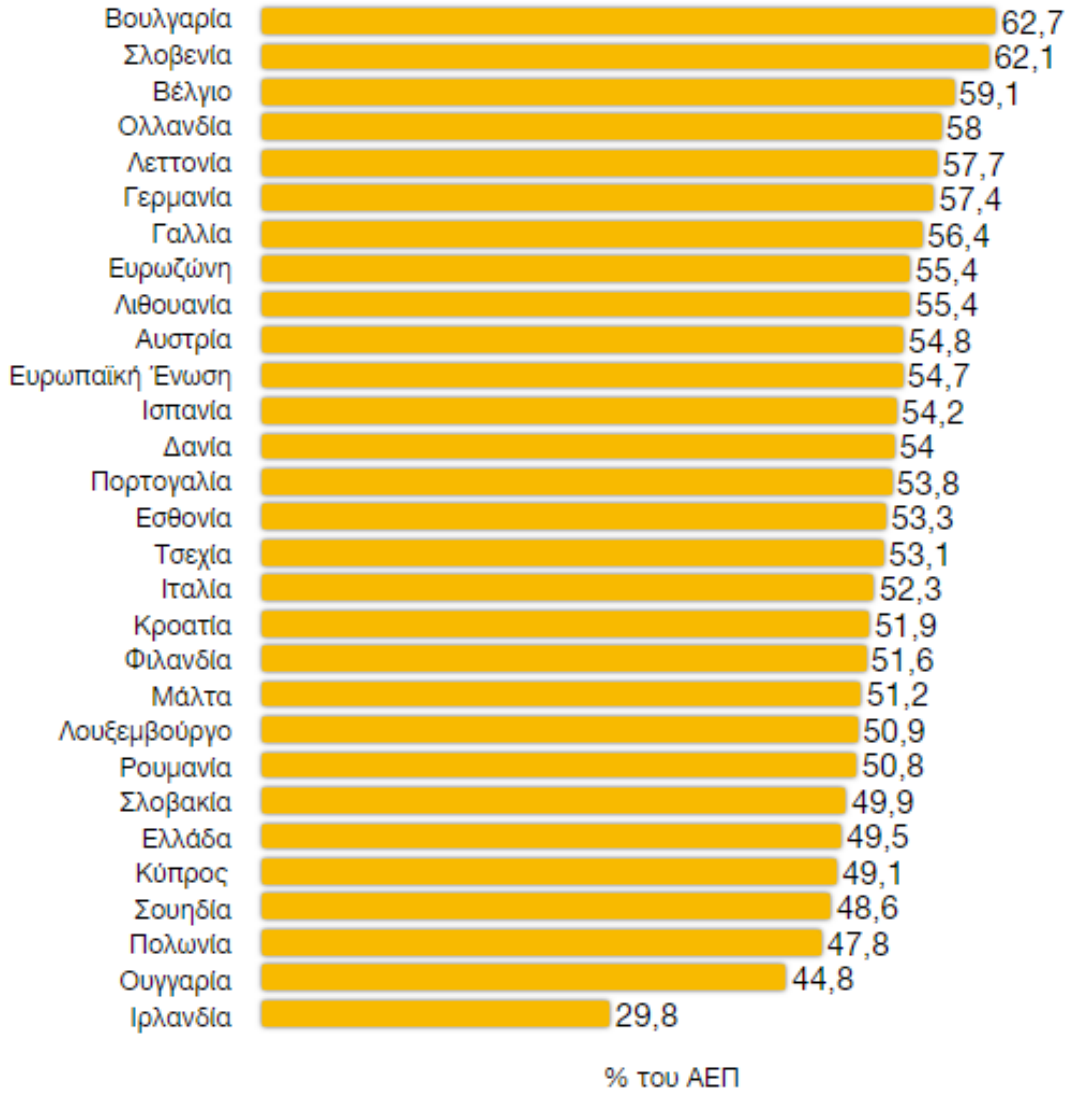

Η δημοσιονομική πολιτική. Τα δημόσια οικονομικά θα αποτελέσουν ένα πρόσθετο βάρος για την οικονομία κατά τα επόμενα έτη επειδή το παγκόσμιο δημόσιο χρέος έχει φθάσει σε ιστορικά υψηλά επίπεδα εξαιτίας της διαχείρισης της επιδημίας (πρόσθετες μεγάλες δαπάνες και μείωση των φορολογικών εσόδων). Τα επιτόκια είναι πολύ πιθανό να αυξηθούν εξαιτίας της νομισματικής πολιτικής και της επιδίωξης των νομισματικών αρχών και των κυβερνήσεων να μειωθούν οι απώλειες των κατόχων χρηματικού κεφαλαίου (που υφίστανται ζημίες εξαιτίας του συνδυασμού χαμηλών επιτοκίων και πληθωρισμού). Τα υψηλότερα επιτόκια, εάν τελικά επικρατήσουν, θα καταστήσουν ακριβότερο τον δανεισμό με αποτέλεσμα, τα δημοσιονομικά ελλείμματα να πρέπει να συρρικνωθούν κατά τα επόμενα χρόνια. Εάν αυτό συμβεί, θα έχει υφεσιακά αποτελέσματα και επομένως θα επιβραδύνει περαιτέρω τον ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ.

Αυτές οι παρατηρήσεις σχετικά με τα δημόσια οικονομικά αφορούν ιδιαίτερα την Κυπριακή οικονομία επειδή έχει πολύ υψηλό δημόσιο χρέος και πολύ μεγάλες ανάγκες δανεισμού που προκύπτουν από το υπέρογκο έλλειμμα που παρουσιάζει το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 1.4, το δημόσιο χρέος της Κύπρου κατά το 2021 ανήλθε σε 104,1% και ήταν το έβδομο μεγαλύτερο μεταξύ των 27 χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με υψηλότερα επιτόκια, το δημόσιο χρέος θα αποκτήσει μεγαλύτερη εσωτερική δυναμική (snow ball effect), και για την διατήρησή του, πολύ δε περισσότερο για την μείωσή του, θα απαιτούνται υψηλότερα πρωτογενή πλεονάσματα (δηλαδή μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ δημοσίων εσόδων και δημοσίων εξόδων μη συμπεριλαμβανομένων των τόκων που καταβάλλονται από το κυπριακό δημόσιο στους δανειστές).

Επίσης, τα υψηλότερα επιτόκια θα οδηγούσαν σε επιβάρυνση του *εξωτερικού* δανεισμού ο οποίος είναι υψηλός καθώς το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της Κύπρου είναι εξαιρετικά επιβαρυμένο, και αποτελεί εξαιρετικά αρνητική επίδοση καθεαυτή αλλά και συγκρινόμενη με τα αντίστοιχα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών των υπολοίπων 26 χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (διάγραμμα 1.5)

Διάγραμμα 1.4. *Δημόσιο χρέος ανά χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως ποσοστό του ΑΕΠ (2021)*

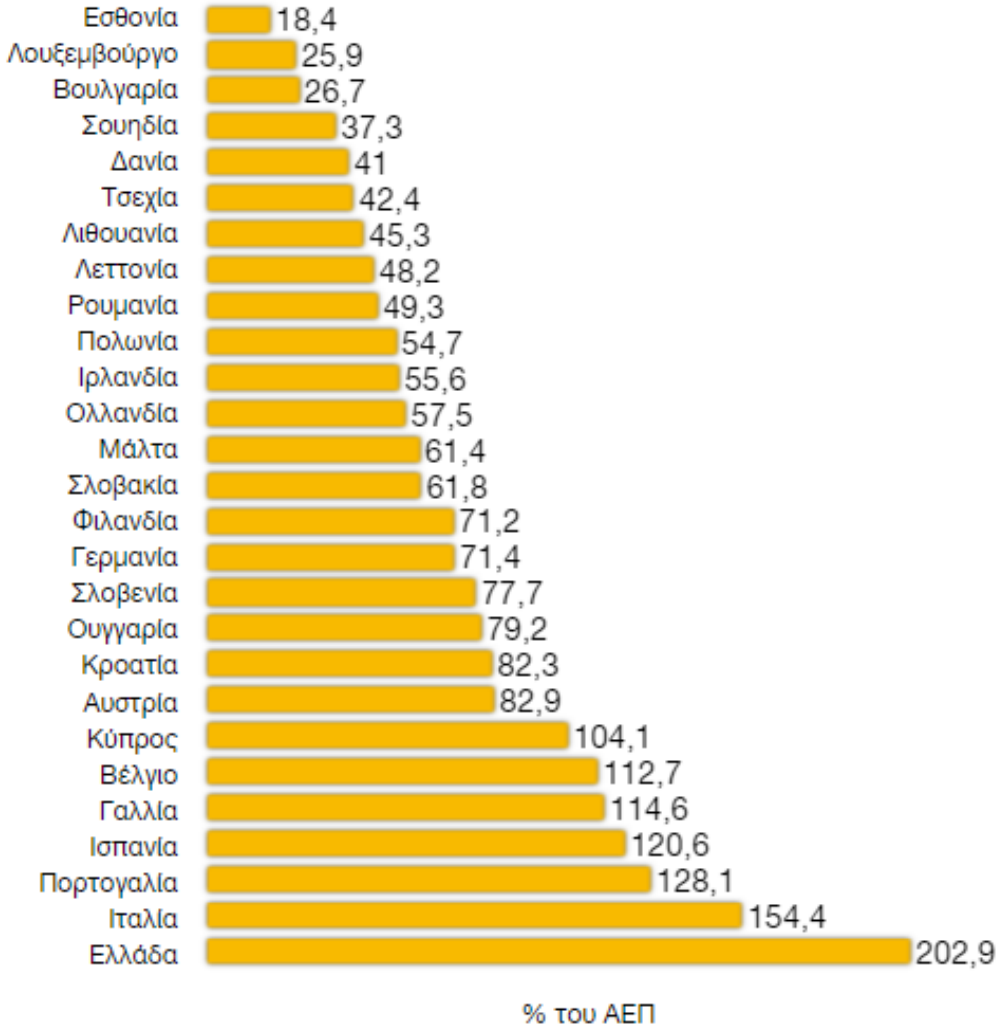

Διάγραμμα 1.5. *Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών ανά χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως ποσοστό του ΑΕΠ (2021).*

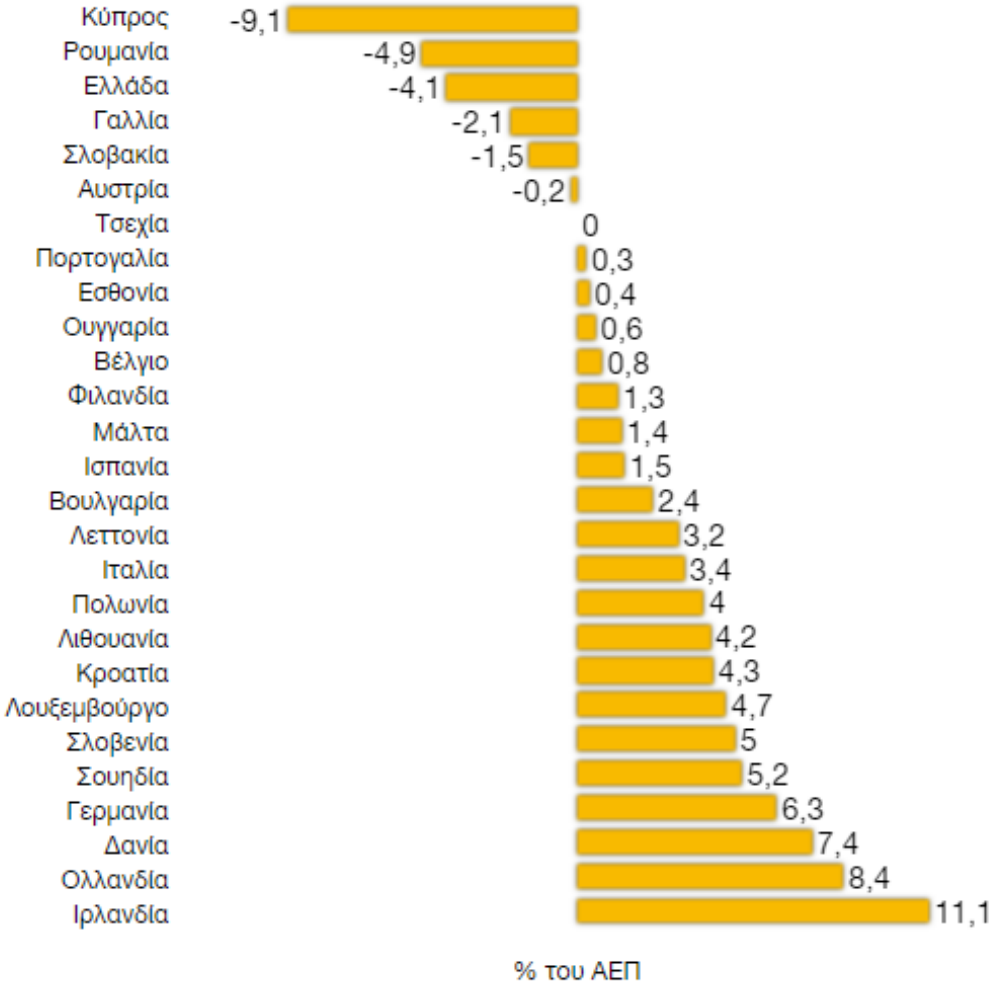

Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 1.5, η Κύπρος έχει το υψηλότερο έλλειμμα στις τρέχουσες συναλλαγές και επομένως τις μεγαλύτερες καθαρές δανειακές ανάγκες (ως ποσοστό του ΑΕΠ) μεταξύ όλων των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (και αυτό μάλιστα με μεγάλη διαφορά από την δεύτερη χώρα, που είναι η Ρουμανία). Εάν υπάρξει όντως αύξηση των επιτοκίων δανεισμού, θα υπάρξει και ανάλογη επιδείνωση των δανειακών αναγκών.

Ως "λύση" στο πρόβλημα αυτό, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι αυθορμήτως θα τείνει να προκριθεί από την κυβέρνηση και τους διεθνείς οργανισμούς, η δημοσιονομική λιτότητα, η οποία θα επιτύγχανε μείωση του δημοσίου χρέους αυξάνοντας τα πρωτογενή πλεονάσματα δια της φορολογίας (και επομένως τα κρατικά έσοδα) και μειώνοντας τις δημόσιες δαπάνες. Μια τέτοια αύξηση της δημοσιονομικής προσπάθειας θα οδηγούσε το ΑΕΠ σε χαμηλότερα επίπεδα και σε μείωση των εισαγωγών, επομένως και σε βελτίωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Ωστόσο, μια τέτοια υφεσιακή πολιτική, δημοφιλής στους κύκλους των διεθνών οργανισμών, θα είχε ως αποτέλεσμα την άνοδο της ανεργίας και την συγκράτηση των μισθών στα χαμηλά επίπεδα στα οποία ούτως ή άλλως σήμερα βρίσκονται ή ακόμα και την μείωσή τους.

Μια ετερόδοξη πρόταση σε αυτήν την πολιτική λιτότητας είναι η αναδιανομή του εισοδήματος σε όφελος της εργασίας και σε βάρος του κεφαλαίου, διότι η ροπή προς κατανάλωση εισαγομένων προϊόντων των υψηλών εισοδημάτων είναι κατά πολύ μεγαλύτερη από την αντίστοιχη κατανάλωση των χαμηλών εισοδημάτων. Μια τέτοια πολιτική

θα είχε τα εξής οφέλη:

- Η αύξηση των μισθών (εκτός των υψηλών μισθών των στελεχών) θα συνέβαλε στην μείωση των εισαγωγών επειδή τα νοικοκυριά με χαμηλό εισόδημα, σε αντίθεση με τα νοικοκυριά που έχουν υψηλότερα εισοδήματα, δεν στρέφουν την ζήτησή τους προς μεγάλο όγκο εισαγομένων,
- θα διόρθωνε, σε κάποιο βαθμό, την κατανομή των μισθών, στην οποία παρατηρούμε (διάγραμμα 1.6) ότι το 1/2 των μισθωτών έχουν μέση ακαθάριστη αμοιβή εργασίας[5] μικρότερη των 1100 ευρώ,
- θα αύξανε την ζήτηση για εγχώρια προϊόντα και θα ενίσχυε έτσι την αύξηση του ΑΕΠ.

Διάγραμμα 1.6. *Κατανομή ωριαίων ακαθάριστων αποδοχών εργασίας των ημι-ειδικευμένων και ανειδίκευτων μισθωτών (κατηγορίες ISCO 4 έως 9, εξαιρείται η Δημόσια Διοίκηση, στοιχεία 2019).*

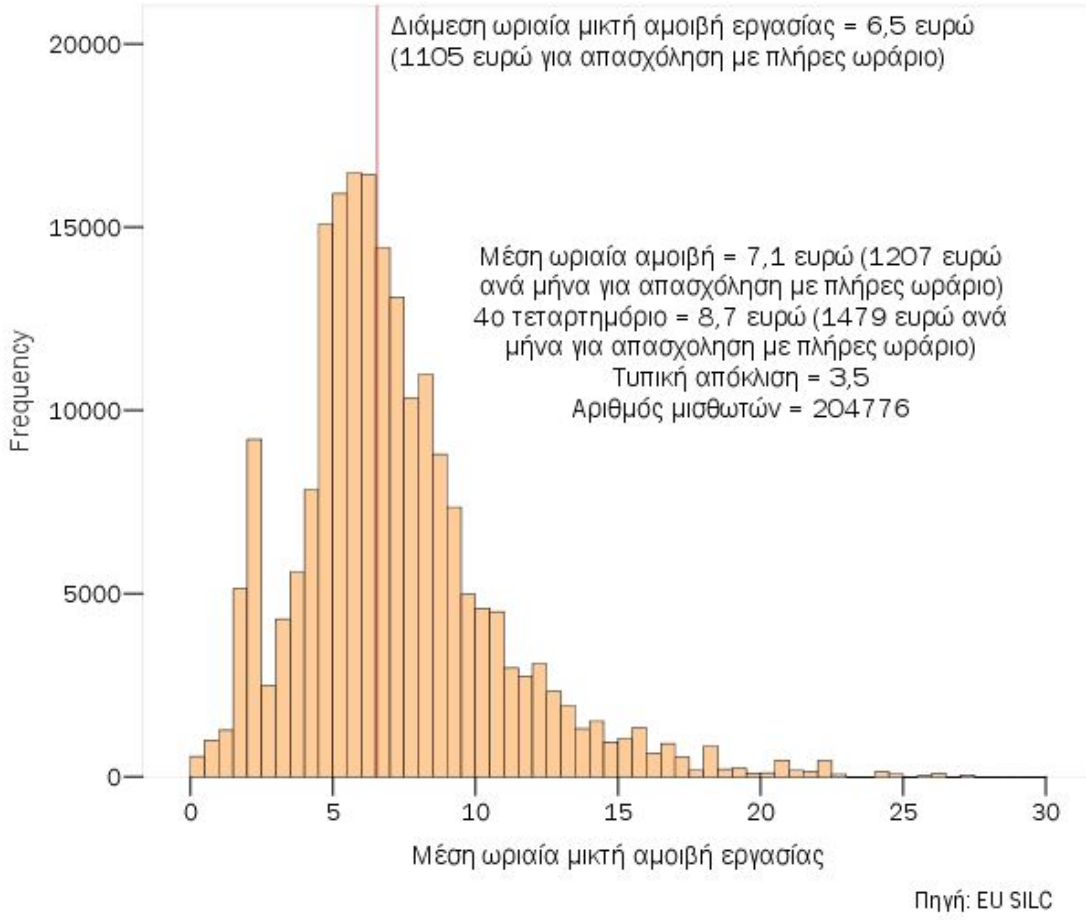

Ένα άλλο εμπόδιο που τίθεται στην μεγέθυνση της Κυπριακής οικονομίας είναι η άνοδος του όγκου παραγωγής επάνω από το επίπεδο της δυνητικής παραγωγής, δηλαδή επάνω από το επίπεδο εκείνο της παραγωγής μέχρι το οποίο δεν υπάρχουν έντονες ενδογενείς πληθωριστικές πιέσεις, ο συνδυασμός των οποίων με εξωγενώς παραγόμενες πληθωριστικές πιέσεις όπως αυτές που ήδη είναι ενεργές (αυξήσεις της τιμής της ενέργειας και των πρώτων υλών κλπ) μπορεί να οδηγήσει τον πληθωρισμό σε υψηλότερα επίπεδα. Το 2021, το τρέχον ΑΕΠ υπολειπόταν μόνο κατά 0,3% του δυνητικού ΑΕΠ και κατά το 2022 θα το έχει υπερβεί.

[5] Η ακαθάριστη αμοιβή δεν περιλαμβάνει τις εργοδοτικές εισφορές αλλά περιλαμβάνει τον φόρο εισοδήματος και τις ασφαλιστικές εισφορές του εργαζομένου)

Διάγραμμα 1.7. *Παραγωγικό κενό: διαφορά τρέχοντος ΑΕΠ από το δυνητικό ΑΕΠ (διαφορά %, 2021).*

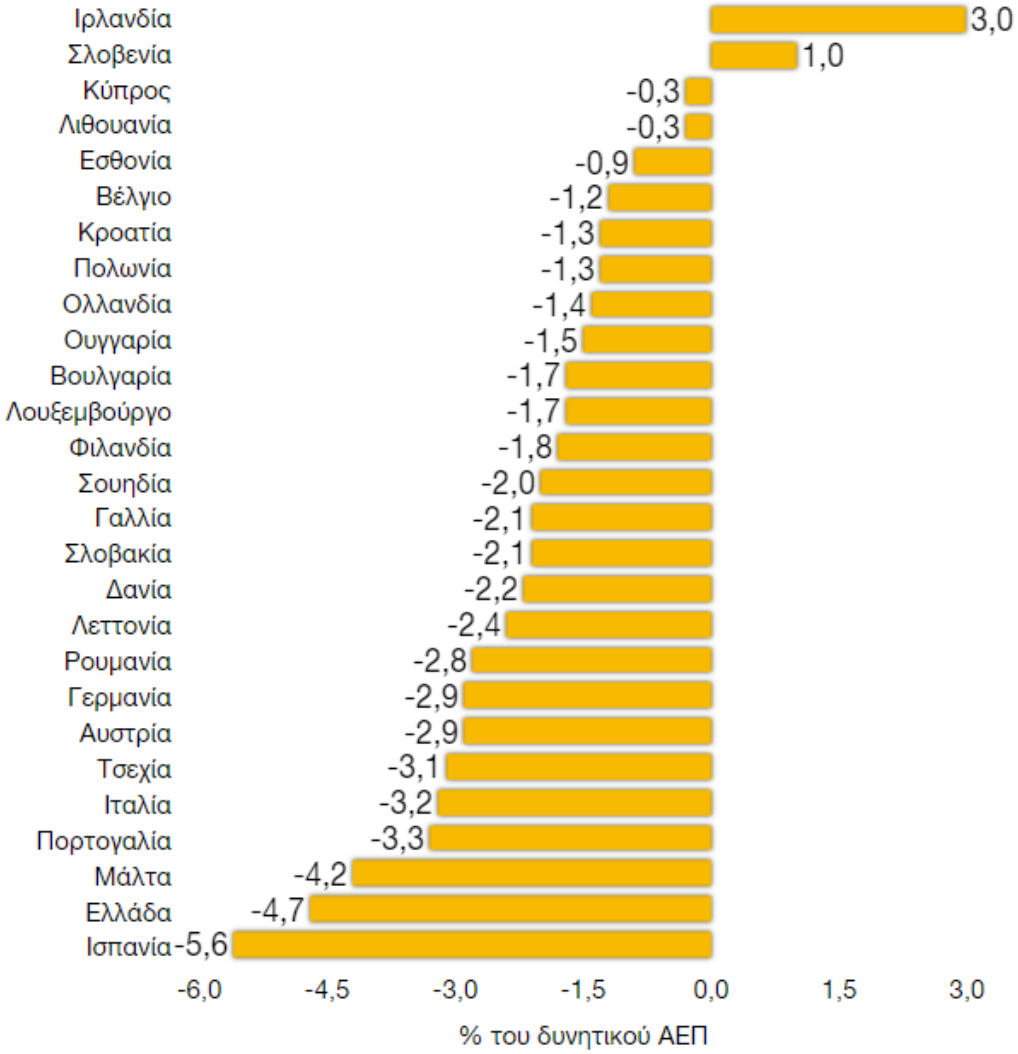

Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 1.7, η Κύπρος βρίσκεται στην τρίτη δυσμενέστερη θέση της κατάταξης των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 27 με κριτήριο το παραγωγικό κενό (που είναι η διαφορά τρέχοντος ΑΕΠ από το δυνητικό ΑΕΠ). Προκειμένου να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα ότι υπάρχει σχεδόν μηδενικό παραγωγικό κενό (δηλαδή πλήρης χρησιμοποίηση του παραγωγικού δυναμικού που μπορεί να επιτευχθεί χωρίς ανισορροπίες στις τιμές και στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών) θα έπρεπε να εντατικοποιηθεί η επενδυτική προσπάθεια σε επενδύσεις παγίου κεφαλαίου. Η πιθανή άνοδος των επιτοκίων θα είχε όμως δυσμενή επίπτωση στις ιδιωτικές επενδύσεις, οπότε είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι μια πρόσφορη λύση στο πρόβλημα θα ήταν να υπάρξει αύξηση των δημοσίων επενδυτικών δαπανών (που θα είχαν μικρή ροπή προς εισαγωγές) κάνοντας χρήση ευρωπαϊκών πόρων. Οι ανωτέρω παρατηρήσεις συνδυάζονται με την πρόταση πολιτικής που εκθέσαμε αναλυτικά στην περυσινή έκθεση του ΙΝΕΚ για την οικονομία και την απασχόληση και η οποία συνοψίζεται κατωτέρω σχηματικά στο διάγραμμα 1.8.

Διάγραμμα 1.8. *Ο ενάρετος κύκλος των πραγματικών μισθών, της ιδιωτικής κατανάλωσης, του ΑΕΠ και της παραγωγικότητας της εργασίας.*

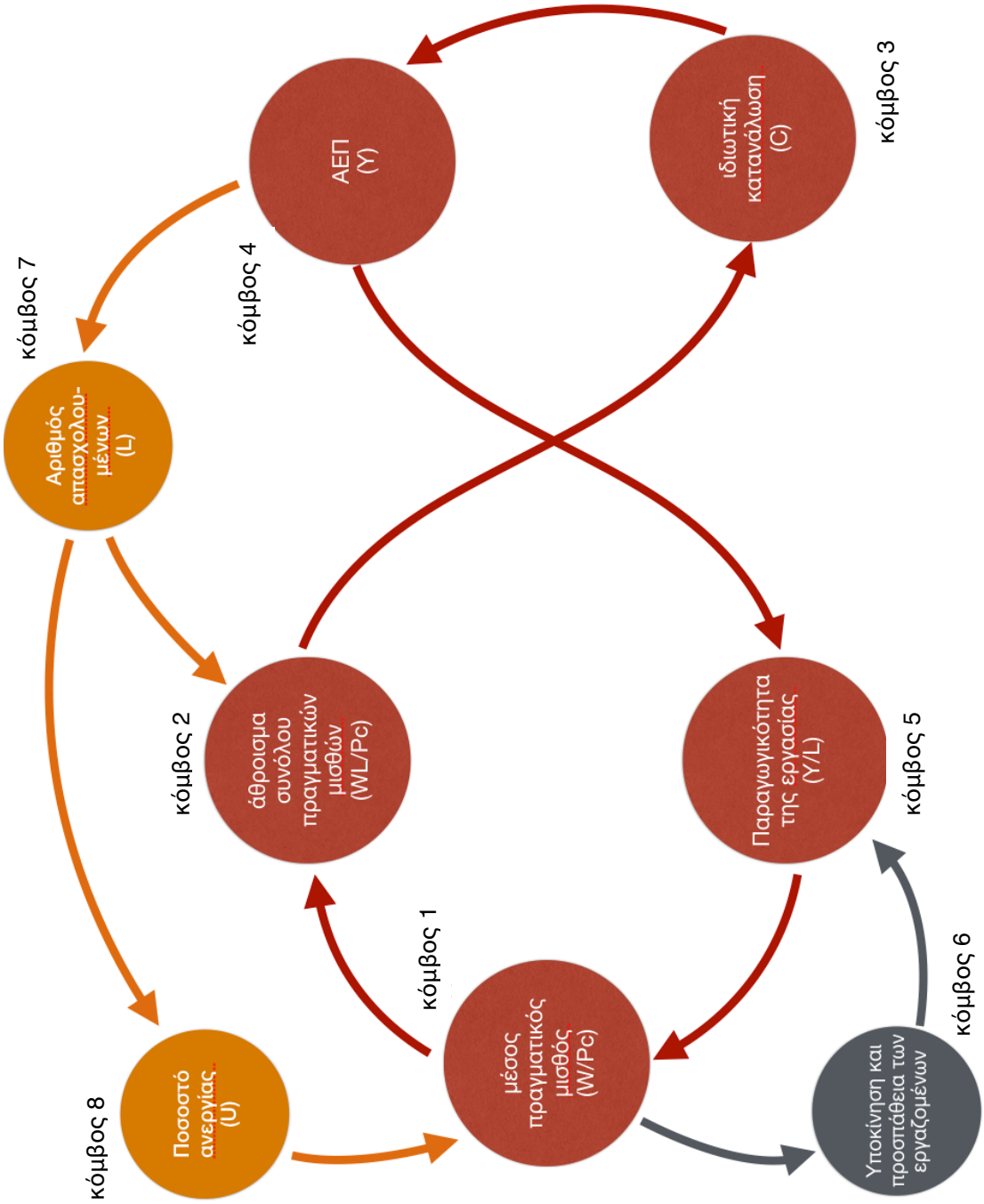

Επιγραμματικά επαναλαμβάνουμε εδώ τα κυριότερα χαρακτηριστικά της πρότασης:

Ο ενάρετος κύκλος οικονομικής μεγέθυνσης ωθούμενης από τις αυξήσεις των μισθών, συντίθεται από τις εξής διαπιστωμένες σχέσεις:

Οι μεταβολές της ιδιωτικής κατανάλωσης εξαρτώνται έντονα από τις μεταβολές του συνόλου των πραγματικών μισθών. Ο ρυθμός αύξησης του όγκου του ΑΕΠ εμφανίζει ισχυρή στατιστική συσχέτιση με τις μεταβολές του όγκου της ιδιωτικής κατανάλωσης (άρα και των μισθών). Η παραγωγικότητα της εργασίας παρουσιάζει ισχυρή στατιστική συσχέτιση με δύο μεταβλητές: (α) με τον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ και (β) με την διαφορά του μισθού από τον "δίκαιο μισθό" (fair wages), δηλαδή από εκείνο το επίπεδο μισθού που αντιστοιχεί στο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας και το οποίο οι μισθωτοί θεωρούν ότι είναι δίκαιο να απολαμβάνουν. Επομένως, όταν αυξάνεται το ΑΕΠ γενικά αυξάνεται και η παραγωγικότητα της εργασίας, την οποία με την σειρά τους τείνουν να ακολουθήσουν οι πραγματικοί μισθοί (θεωρώντας τους άλλους παράγοντες σταθερούς). Ο μέσος πραγματικός μισθός εξαρτάται από το ποσοστό ανεργίας και την παραγωγικότητα της εργασίας. Θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες ως αμετάβλητους (φορολογική πολιτική, ροπή των μισθωτών προς κατανάλωση, διαρθρωτικές αλλαγές κλπ), **οι ανωτέρω συσχετίσεις θεωρούμενες ταυτοχρόνως συγκροτούν έναν ενάρετο κύκλο οικονομικής μεγέθυνσης ωθούμενης από τους μισθούς.** Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 1.8, ο υψηλότερος μέσος πραγματικός μισθός (κόμβος 1) αυξάνει το άθροισμα του συνόλου των πραγματικών μισθών (κόμβος 2), και αυτό οδηγεί σε αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης (κόμβος 3), και μέσω αυτής του ΑΕΠ (κόμβος 4) και της παραγωγικότητας της εργασίας (κόμβος 5), η οποία με την σειρά της επιδρά θετικά στον μέσο πραγματικό μισθό (κόμβος 1), πυροδοτώντας έτσι έναν νέο κύκλο που ακολουθεί το ίδιο μονοπάτι με τον προηγούμενο έως ότου το σύστημα συναντήσει τον περιορισμό του ισοσκελισμένου ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. **Τρεις επιπλέον δευτερεύοντες ενάρετοι κύκλοι** δρουν παράλληλα και σε αλληλεξάρτηση με τον κύριο κύκλο της μεγέθυνσης που ωθείται από τους μισθούς: Ο **κύκλος ΑΕΠ-Απασχόλησης**, όπου η αύξηση του όγκου παραγωγής αυξάνει τον αριθμό απασχολουμένων, επομένως και το συνολικό άθροισμα των μισθών, εν συνεχεία την ιδιωτική κατανάλωση και τελικά το ΑΕΠ. **Ο κύκλος ΑΕΠ-ανεργίας**, όπου η αύξηση του όγκου του προϊόντος αυξάνει την απασχόληση και επομένως μειώνει το ποσοστό ανεργίας, ευνοεί έτσι την διαπραγματευτική δύναμη των μισθωτών και αυξάνει τον μέσο πραγματικό μισθό, επομένως το άθροισμα του συνόλου των πραγματικών μισθών, την ιδιωτική κατανάλωση και το ΑΕΠ. **Ο κύκλος μισθών-παραγωγικότητας εργασίας,** όπου οι υψηλότεροι πραγματικοί μισθοί ενισχύουν τα κίνητρα και την προσπάθεια των μισθωτών, και επομένως αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας και μέσω αυτής τον μέσο πραγματικό μισθό.

Στην αναλυτική παρουσίασή μας του 2020, εκθέσαμε και τους λόγους για τους οποίους δεν είναι βάσιμες οι συνήθεις αντιρρήσεις που θα μπορούσαν να διατυπωθούν στην πρόταση μας.

Το συμπέρασμά μας από την ανωτέρω ανάλυση είναι ότι οι αυξήσεις των μισθών, όχι μόνο θα βελτίωναν την θέση των εργαζομένων αλλά θα είχαν επίσης θετικά αποτελέσματα για την οικονομία.

Κεφάλαιο 2
Οι μισθοί και τα κέρδη

Η έξοδος από την βαθιά ύφεση που προκάλεσε η υγειονομική κρίση το 2020, συνοδεύθηκε από αύξηση του μέσου χρηματικού (ή ονομαστικού) μισθού στην διάρκεια του εξαμήνου Απριλίου-Σεπτεμβρίου 2021. Η αύξηση αυτή, όμως, υπολείπεται των μειώσεων των μισθών (διάγραμμα 2.1).

Επομένως, ανάκτηση των απωλειών αυτών θα εμφανισθεί στα στατιστικά στοιχεία του 2021 μόνο εάν κατά το τελευταίο τρίμηνο του 2021 ο μέσος *χρηματικός* μισθός αυξήθηκε κατά τουλάχιστον 2% ώστε να επανέλθει στο επίπεδο του 2020:1. Αυτή η διαπίστωση αφορά τον χρηματικό (ή ονομαστικό) μισθό, χωρίς να λάβουμε υπόψη ούτε την αύξηση του πληθωρισμού ούτε την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Επομένως, **η έξοδος από την μεγάλη ύφεση του 2020, πραγματοποιείται, τουλάχιστον μέχρι στιγμής με υποτίμηση της εργασίας,** η οποία προστίθεται στην υποτίμηση της εργασίας των ετών 2013-2015. Όπως εκτίθεται σε όσα ακολουθούν, η υποτίμηση αυτή, που βρίσκεται σε εξέλιξη, εμφανίζεται και στο επίπεδο των κερδών και στην διανομή του προϊόντος.

Στο διάγραμμα 2.1 φαίνεται ότι ο μέσος χρηματικός μισθός κατά το 2020:1 βρισκόταν στο ίδιο επίπεδο με το 2009:3 και το 2013:2, αφού είχε παραμείνει επί μια ολόκληρη επταετία (2013:3 έως 2019:4) σε επίπεδα χαμηλότερα (κάτω από την ευθεία αα' στο διάγραμμα 2.1). Η υγειονομική κρίση και η κρατική διαχείρισή της έχουν βυθίσει εκ νέου τον μέσο χρηματικό μισθό σε χαμηλότερο επίπεδο, που αντιστοιχεί στο 2009:1 (ευθεία ββ' στο διάγραμμα). Βεβαίως, η διαδικασία προσαρμογής μετά την κρίση του 2020 δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί και η ολική επαναφορά των χρηματικών μισθών στο προηγούμενο επίπεδό τους και ίσως σε υψηλότερο παραμένει διαδικασία ανοιχτή στις διεκδικήσεις του κόσμου της εργασίας και στον ταξικό συσχετισμό δυνάμεων.

Διάγραμμα 2.1. *Μέσος χρηματικός μισθός (τρέχουσες μεταβολές και δείκτης με βάση το έτος 2006=100, τριμηνιαία στοιχεία 2006:1-2021:3 εποχικά διορθωμένα).*

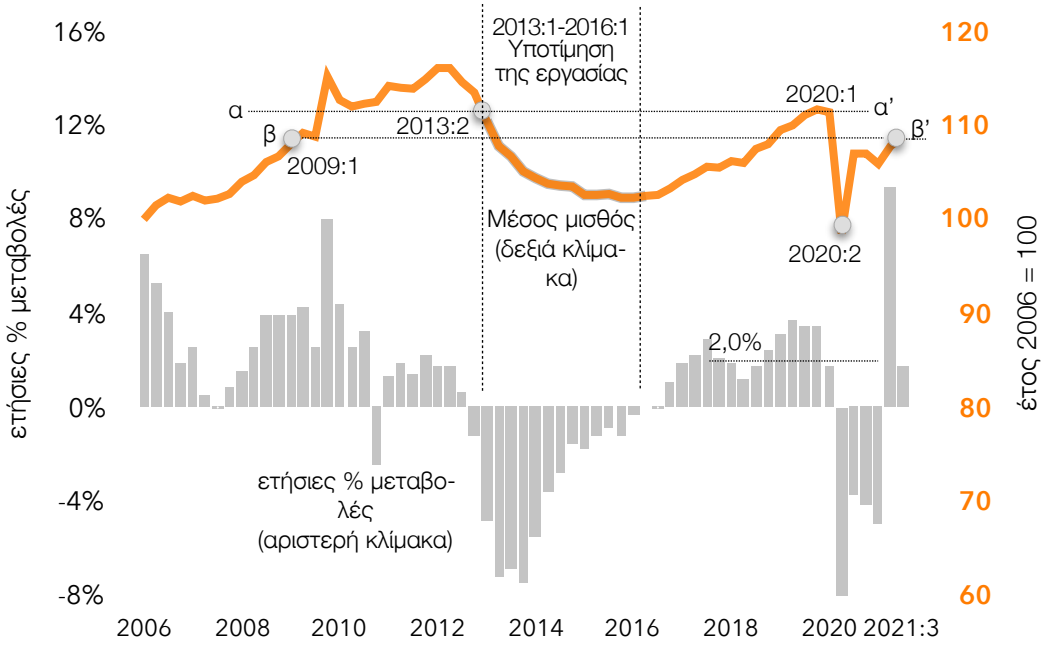

Πηγή: Eurostat

Διάγραμμα 2.2. *Ετήσιες μεταβολές του μέσου χρηματικού μισθού και ποσοστό απασχόλησης (ποσοστό απασχόλησης = αριθμός απασχολουμένων ως ποσοστό του πληθυσμού 15-64 ετών, τριμηνιαία στοιχεία 2006:1-2021:3 εποχικά διορθωμένα).*

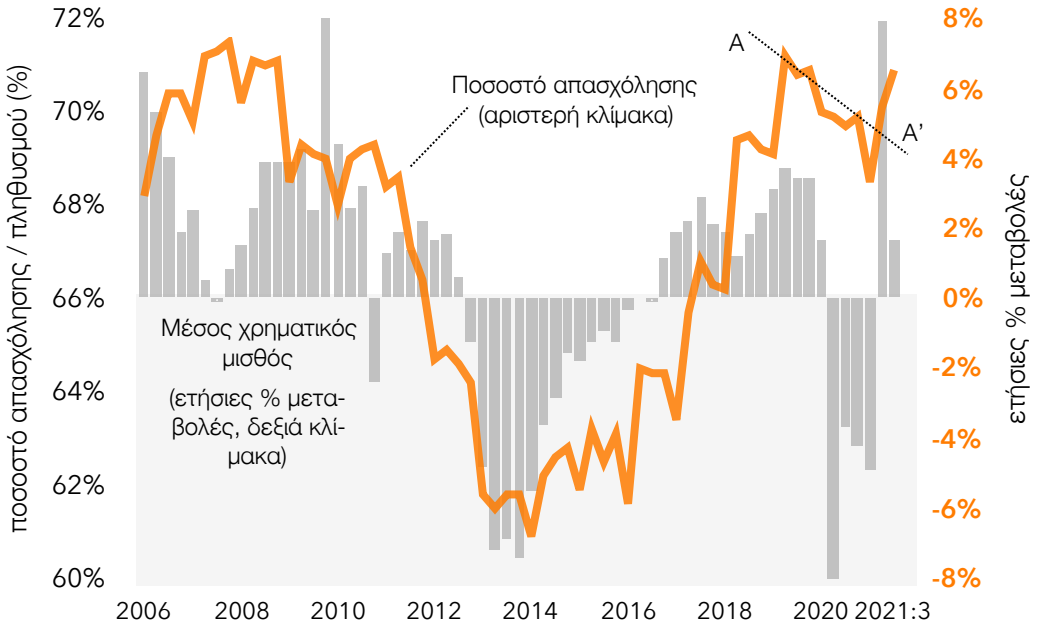

Πηγή: Eurostat

Μεθοδολογικό σημείωμα 2.1. Ορισμός του μέσου χρηματικού μισθού

Ως μέτρο της αμοιβής εργασίας θεωρούμε τον ακαθάριστο **χρηματικό μισθό** (ή ακαθάριστο *ονομαστικό* μισθό), ο οποίος δεν περιλαμβάνει τις εργοδοτικές ασφαλιστικές εισφορές, σε αντίθεση με τις ακαθάριστες (ή μικτές) **χρηματικές αποδοχές** που τις περιλαμβάνουν. Ο όρος μικτές ή **ακαθάριστες αποδοχές** αναφέρεται στο γεγονός ότι πρόκειται για τις αμοιβές με την ευρύτερη έννοια, διότι περιλαμβάνουν, πέραν του καθαρού μισθού (take-home pay), τον φόρο εισοδήματος που έχει προκαταβληθεί, τις ασφαλιστικές εισφορές του εργαζόμενου και του εργοδότη, και κάθε άλλου είδους παροχές που μπορούν να εκληφθούν ως αμοιβή εργασίας. Ο όρος **μέσες αποδοχές** αναφέρεται στο γεγονός ότι πρόκειται για την αμοιβή ανά απασχολούμενο. Ο όρος **χρηματικός μισθός** (γνωστός και ως **ονομαστικός** μισθός) αναφέρεται στον μισθό σε ευρώ, σε αντιπαράθεση με τον **πραγματικό μισθό** που αναφέρεται σε αγοραστική δύναμη, δηλαδή σε ένα "καλάθι" αγαθών και υπηρεσιών που ο ονομαστικός μισθός μπορεί να αγοράσει. Επομένως, ο **ακαθάριστος χρηματικός μισθός** είναι ο μισθός μετά την παρακράτηση των εργοδοτικών εισφορών και πριν την παρακράτηση του φόρου εισοδήματος και των εισφορών του εργαζόμενου στο Ταμείο Κοινωνικών Ασφαλίσεων και στο ΓΕΣΥ. Οι μέσες μικτές (χρηματικές) αποδοχές (ή απλώς μέσες μικτές αποδοχές) είναι ένα μέγεθος το οποίο αφορά στον υπολογισμό του κόστους εργασίας επειδή περιλαμβάνει όλα όσα δαπάνησε η επιχείρηση για να απασχολήσει τον εργαζόμενο, ενώ ο μέσος ακαθάριστος χρηματικός μισθός, που δεν περιλαμβάνει τις εργοδοτικές εισφορές, αφορά στον υπολογισμό του εισοδήματος του μισθωτού.

Από το διάγραμμα 2.2, που περιγράφει την εξάρτηση του μέσου χρηματικού μισθού έναντι των μεταβολών του ποσοστού απασχόλησης (δηλαδή της απασχόλησης ως ποσοστό του πληθυσμού 15-64 ετών), μπορούμε να συμπεράνουμε ότι κατά την ανάκαμψη της οικονομίας στη διάρκεια του 2021, και συγκεκριμένα κατά το τρίτο τρίμηνο, οι αυξήσεις του μέσου ονομαστικού μισθού ήταν δυσανάλογες της αύξησης του ποσοστού απασχόλησης (δηλαδή αναντίστοιχες της βελτίωσης των συνθηκών που επικρατούσαν στην αγορά εργασίας). Προέκυψε έτσι περαιτέρω **υποχώρηση του μέσου χρηματικού μισθού από το επίπεδο του 2010:2 στο επίπεδο του 2009:1** (διάγραμμα 2.1).

Στο διάγραμμα 2.3, φαίνεται ότι στην Κύπρο υπήρξε επιδείνωση των αποδοχών των μισθωτών κατά το 2020-2021 σε αντίθεση με τις άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου στις οποίες δεν υπήρξε επιδείνωση (με εξαίρεση την Ελλάδα). Από το ίδιο διάγραμμα, διαπιστώνουμε ότι η Κύπρος διατηρεί μια από τις κατώτερες θέσεις στην κατάταξη των χωρών της ευρωζώνης με κριτήριο το επίπεδο των μέσων μικτών ετήσιων αποδοχών, και ότι εάν συνεχιστούν οι σημερινές τάσεις, σε σύντομο χρονικό διάστημα, μερικών ετών, οι μισθοί στην Πορτογαλία (οι οποίοι επί δεκαετίες κατελάμβαναν την τελευταία θέση της κατάταξης της ΕΕ-15) θα υπερβούν τους μισθούς στην Κύπρο.

Διάγραμμα 2.3.
Μικτές ετήσιες αποδοχές εργασίας ανά μισθωτό στις χώρες της νότιας Ευρώπης (σε χιλιάδες ευρώ, 1995-2020 και πρόβλεψη 2021).

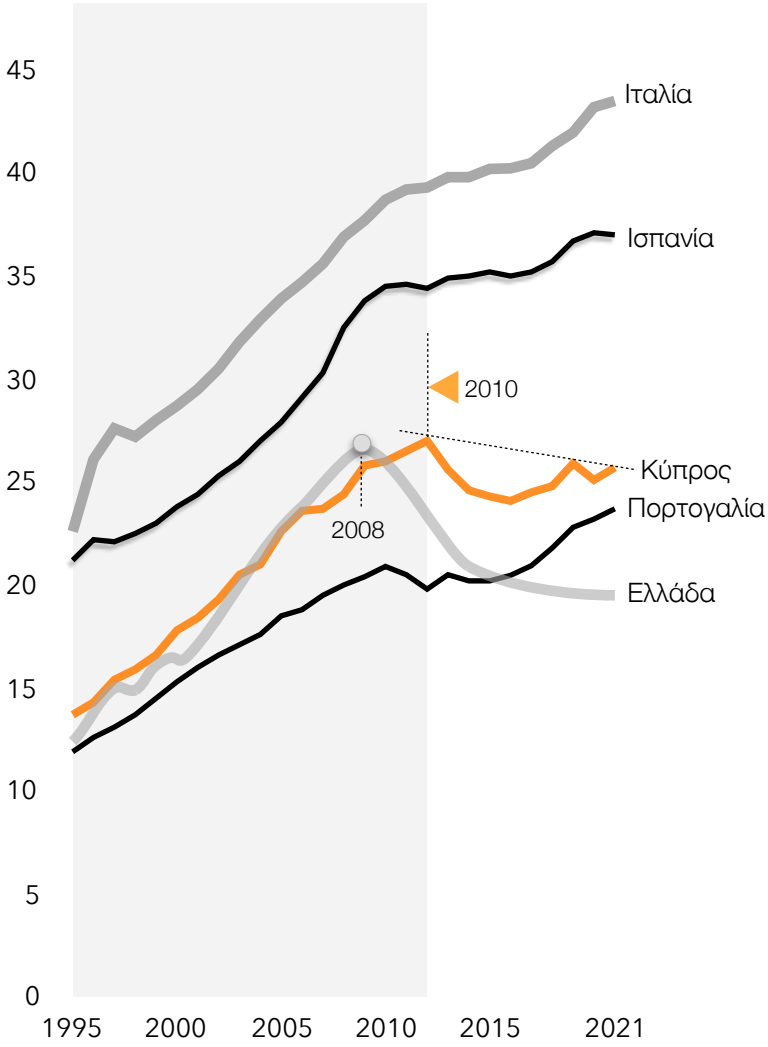

Πηγή: Ameco Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Στο διάγραμμα 2.4α φαίνονται οι ακαθάριστες ετήσιες αποδοχές εργασίας ανά μισθωτό, σε ευρώ, κατά το 2021, στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Διάγραμμα 2.4α. *Ετήσιες αποδοχές εργασίας ανά μισθωτό στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά το 2021* ***σε χιλιάδες ευρώ****.*

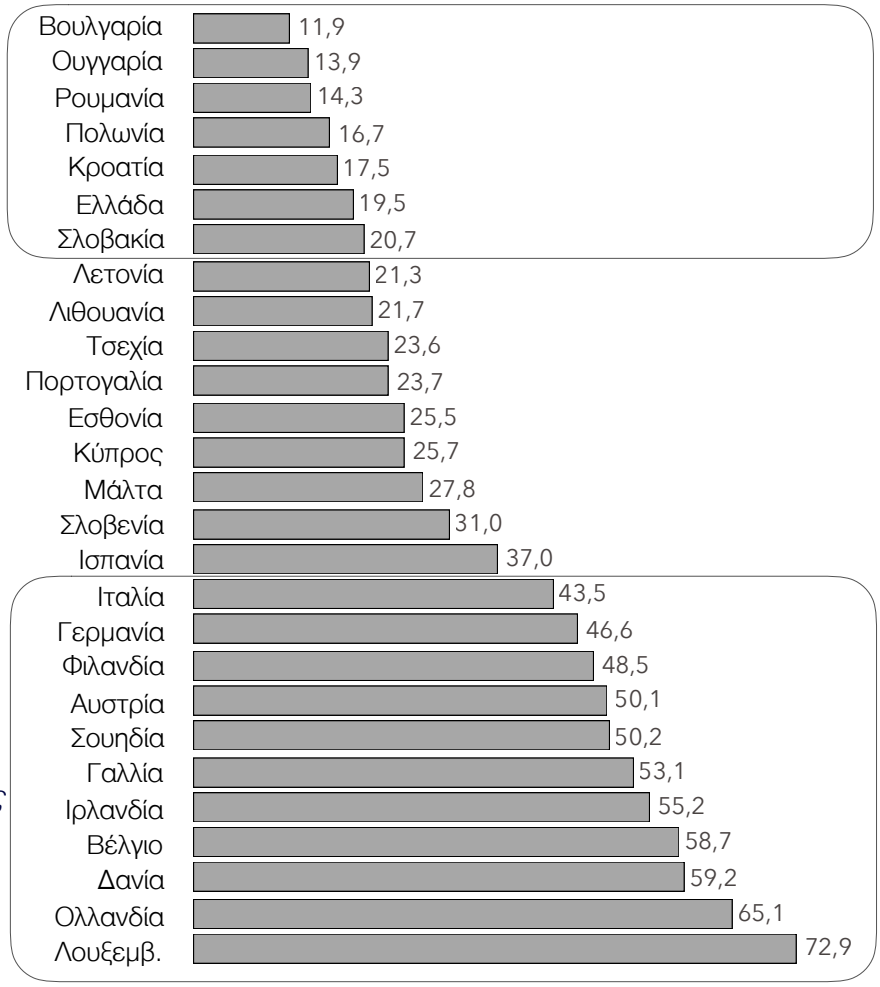

Πηγή: Ameco Database, πρόβλεψη Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Διακρίνουμε τρεις ομάδες χωρών:

- Οι χώρες του ευρωπαϊκού βορρά μαζί με τη Γαλλία και την Ιταλία αποτελούν την ομάδα των υψηλών αποδοχών (μεγαλύτερων των 40 χιλιάδων ευρώ ετησίως).
- Ακολουθούν ως δεύτερη ομάδα, πέντε χώρες της Μεσογείου (Ισπανία, Κύπρος, Πορτογαλία, Σλοβενία και Μάλτα) και τέσσερις πρώην σοσιαλιστικές χώρες της κεντρικής Ευρώπης (Εσθονία, Τσεχία, Λιθουανία, Λεττονία) με αποδοχές 21 έως 37 χιλιάδες ευρώ ετησίως.
- Η τρίτη ομάδα έχει αποδοχές μικρότερες των 21 χιλιάδων ευρώ και αποτελείται από την Ελλάδα και έξι πρώην σοσιαλιστικές χώρες (Βουλγαρία, Ουγγαρία, Ρουμανία, Πολωνία, Κροατία, Σλοβακία).

Οι αποδοχές εργασίας υπολογισμένες σε ευρώ, όπως στο διάγραμμα 2.4α, αποτελούν χρήσιμη σύγκριση ως *κόστος εργασίας* μεταξύ των 27 χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η αντίστοιχη σύγκριση των ίδιων αμοιβών *ως εισόδημα* εργασίας επιτυγχάνεται με τον υπολογισμό της *αγοραστικής δύναμης των μισθών*. Αυτό γίνεται λαμβάνοντας υπόψη το διαφορετικό επίπεδο των τιμών σε διαφορετικές χώρες, διότι ο ίδιος μισθός υπολογισμένος σε ευρώ αγοράζει λιγότερα αγαθά και υπηρεσίες σε μια χώρα όπου οι τιμές είναι υψηλές και περισσότερα σε μια χώρα όπου οι τιμές είναι χαμηλές. Η αγοραστική δύναμη των ετήσιων αποδοχών εργασίας ανά μισθωτό στις 28 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης φαίνεται στο διάγραμμα 2.4β.

Όπως προκύπτει από την σύγκριση των δύο διαγραμμάτων 2.4α και 2.4β, οι διαφορές της αγοραστικής δύναμης των αποδοχών εργασίας μεταξύ χωρών είναι κατά πολύ μικρότερες από τις αντίστοιχες διαφορές των αποδοχών ως κόστος εργασίας μεταξύ των ίδιων χωρών. Έτσι, στην πρώτη ομάδα χωρών του διαγράμματος 2.4β, δηλαδή στις πιο αναπτυγμένες χώρες της βόρειας Ευρώπης και στην Γαλλία, την Ιταλία και την Σλοβενία, η αγοραστική δύναμη των αποδοχών εργασίας είναι περίπου διπλάσια της αντίστοιχης αγοραστικής δύναμης στην ομάδα των πρώην σοσιαλιστικών χωρών και της Ελλάδας, της Πορτογαλίας και της Κύπρου, ενώ στην σύγκριση των αποδοχών ως κόστος (διάγραμμα 2.4α) η αντίστοιχη αναλογία είναι 1 προς 3. Αυτό συμβαίνει επειδή στις χώρες με χαμηλό κόστος εργασίας είναι χαμηλές και οι τιμές, οπότε η αγοραστική δύναμη του μισθού ευνοείται.

Διάγραμμα 2.4β. *Αγοραστική δύναμη των ετήσιων αποδοχών εργασίας ανά μισθωτό στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά το 2021 σε* ***ισοτιμίες αγοραστικής δύναμης.***

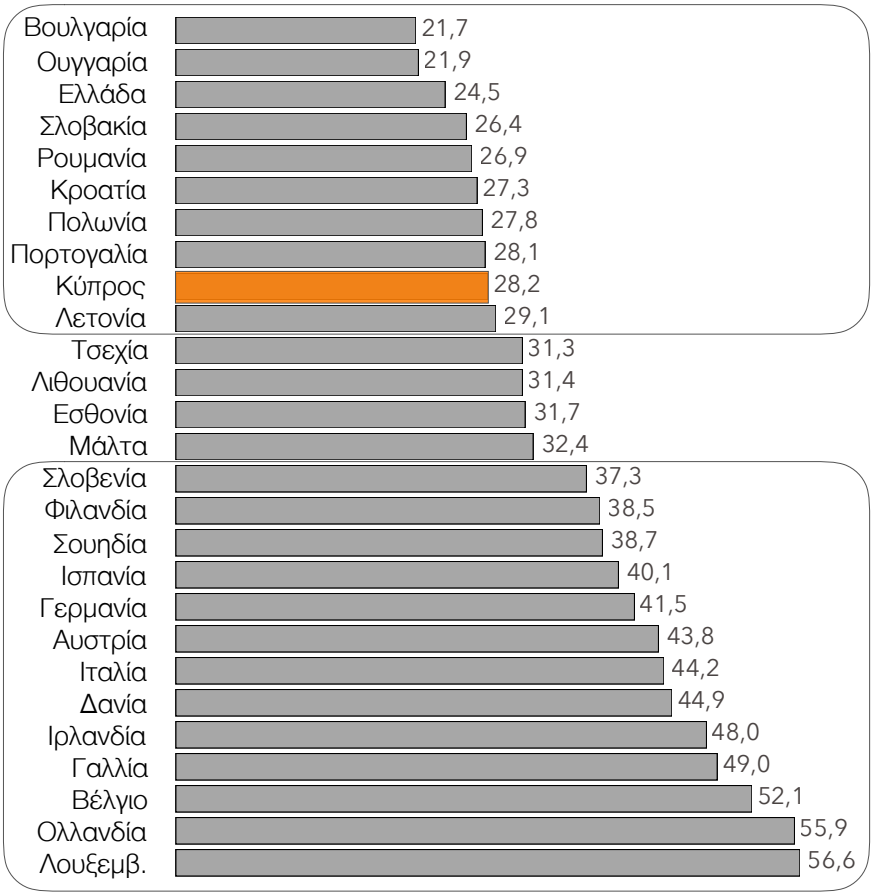

Πηγή: Ameco Database, πρόβλεψη Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Αξιοσημείωτη είναι η διαφορά που παρατηρείται μεταξύ των δύο διαγραμμάτων 2.4α και 2.4β όσον αφορά την Κύπρο: Στην κατάταξη των χωρών με κριτήριο τις αποδοχές υπολογισμένες σε ευρώ, δηλαδή ως κόστος εργασίας (διάγραμμα 2.4α), η Κύπρος καταλαμβάνει μια από τις μεσαίες θέσεις, αλλά στην κατάταξη των 28 χωρών μελών με κριτήριο την αγοραστική δύναμη των αποδοχών, καταλαμβάνει την ένατη πριν την τελευταία θέση. Η θέση δηλαδή της Κύπρου στην κατάταξη των χωρών με κριτήριο τις αποδοχές ως αγοραστική δύναμη είναι δυσμενέστερη της κατάταξης με κριτήριο τις αποδοχές ως κόστος. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η εσωτερική υποτίμηση, δηλαδή ο αποπληθωρισμός που έπρεπε, υποτίθεται, να επιτευχθεί χάρη στην υποτίμηση της εργασίας όταν εφαρμόστηκε το μνημόνιο, ήταν περιορισμένος, με αποτέλεσμα να υπάρξει μικρή υποχώρηση των τιμών (αναντίστοιχη της μεγάλης μείωσης των μισθών) και αύξηση των περιθωρίων κέρδους.

Αξιοσημείωτη είναι και η θέση της Ελλάδας στα διαγράμματα 2.4α και 2.4β, διότι εμφανίζει πλέον αγοραστική δύναμη του μέσου μισθού που είναι υψηλότερη μόνο σε σχέση με την Ουγγαρία και την Βουλγαρία, ενώ το 2008 καμμία πρώην σοσιαλιστική χώρα της Ευρώπης δεν παρουσίαζε αγοραστική δύναμη του μισθού υψηλότερη από την Ελλάδα.

Διάγραμμα 2.5. *Αγοραστική δύναμη του μέσου μισθού (έτος βάσης 2006=100, σε χιλιάδες ευρώ, στοιχεία 2006:1-2021:3, εποχικά διορθωμένα).*

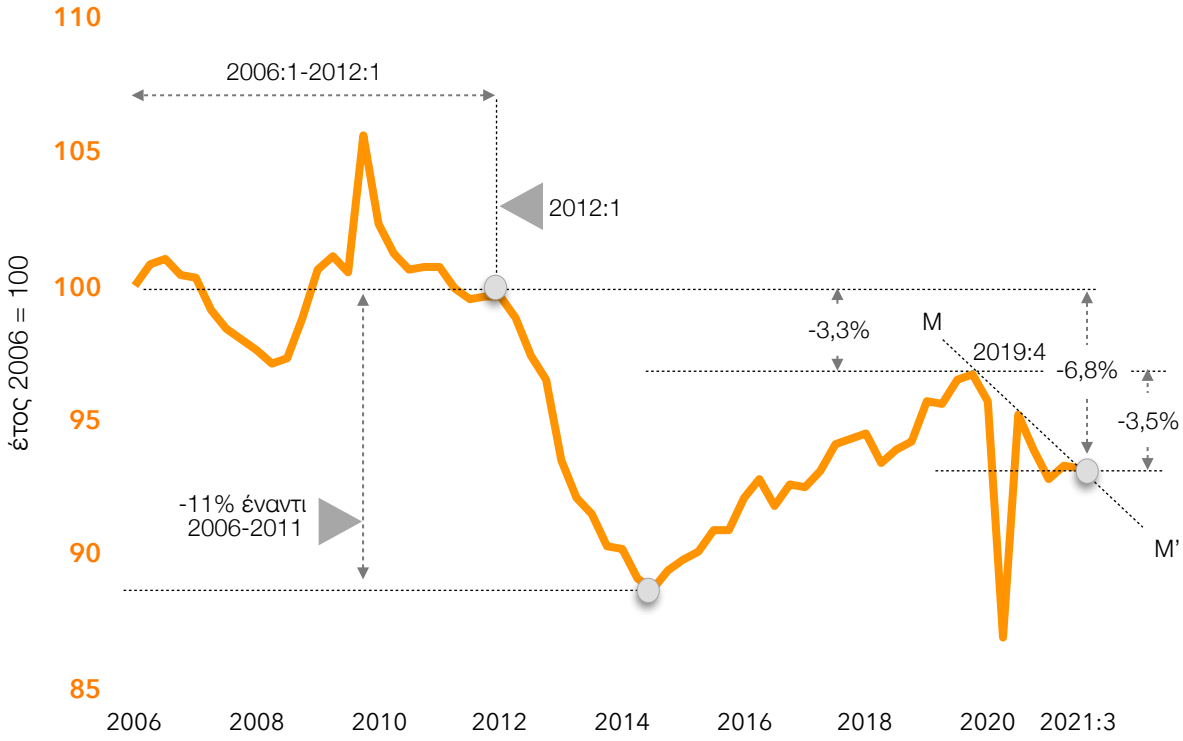

Πηγή: Eurostat

Στο διάγραμμα 2.5, όπου φαίνεται η αγοραστική δύναμη του μέσου μισθού (δηλαδή ο μέσος πραγματικός μισθός), διαπιστώνουμε ότι κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2012 εκκίνησε η μείωση της αγοραστικής δύναμης του μέσου μισθού *υπό την πίεση της αυξανόμενης ανεργίας*, και συνεχίστηκε από το 2013 μέχρι το καλοκαίρι του 2014 *ως επίπτωση του μνημονιακού προγράμματος*. Από το τέταρτο τρίμηνο του 2014, με την εκκίνηση της ανάκαμψης της οικονομίας, η αγοραστική δύναμη του μέσου μισθού αυξήθηκε έως το 2019:4 τόσο ώστε υπολειπόταν κατά 3,3% του μέσου επιπέδου των ετών 2006-2011.

Η υγειονομική κρίση κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2020, μείωσε την αγοραστική δύναμη των μισθών κατά 9,1% έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του 2019. Στην συνέχεια, ο μέσος πραγματικός μισθός δεν επανήλθε στο επίπεδο του 2019:4 και βρισκόταν κατά το 2021:3 σε επίπεδο κατά 3,5% χαμηλότερο έναντι του 2019:4 και κατά 6,9% έναντι του μέσου όρου των ετών 2006-2011.

Έχει διαμορφωθεί, επομένως, πτωτική τάση της αγοραστικής δύναμης του μέσου μισθού (την οποία περιγράφει η ευθεία ΜΜ' στο διάγραμμα 2.5), η οποία εάν παγιωθεί κατά τα επόμενα τρίμηνα, θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια νέα υποτίμηση της εργασίας.

Μεθοδολογικό σημείωμα 2.2. Ο σχηματισμός του πραγματικού μισθού

- Οι απαιτήσεις των μισθωτών, όσον αφορά τον χρηματικό μισθό τους, μακροχρονίως τείνουν να ευθυγραμμιστούν με τον πληθωρισμό.
- Ο βαθμός κατά τον οποίο αυτό επιτυγχάνεται εξαρτάται από τον συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ εργαζομένων και επιχειρήσεων, ο οποίος περιγράφεται σε μεγάλο βαθμό από το ποσοστό ανεργίας, αλλά και από την διαπραγματευτική ισχύ των δύο πλευρών, η οποία με τη σειρά της εξαρτάται από την συνδικαλιστική οργάνωση και από το θεσμικό (νομικό ή εθιμικό) πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων.
- Ως συνέπεια, οι χρηματικές αποδοχές εργασίας είναι υψηλότερες όπου και όταν οι τιμές είναι υψηλότερες, το ποσοστό ανεργίας είναι χαμηλότερο και η διεκδικητική ισχύς των εργαζομένων μεγαλύτερη.
- Το ποσοστό ανεργίας και η συνδικαλιστική ισχύς των μισθωτών περιγράφουν τον βραχυχρόνιο συσχετισμό δυνάμεων ενώ το θεσμικό (νομικό ή εθιμικό) πλαίσιο λειτουργεί ως "μνήμη" που συμπυκνώνει τον παρελθόντα συσχετισμό δυνάμεων που έχει αποκρυσταλλωθεί σε σταθερούς κανόνες οι οποίοι γίνονται σεβαστοί από τις δύο ανταγωνιστικές πλευρές (εργασία και κεφάλαιο).

Στο διάγραμμα 2.6 φαίνεται ο μέσος ακαθάριστος *χρηματικός* μισθός σε σχέση με το ποσοστό ανεργίας και στο διάγραμμα 2.7 φαίνεται η αντίστοιχη συσχέτιση του μέσου *πραγματικού* ακαθάριστου μισθού σε σχέση με το ποσοστό ανεργίας. Διαπιστώνουμε από τα δύο διαγράμματα τα εξής:

- Οι μεταβολές του ποσοστού ανεργίας προκαλούν αντίστοιχες μεταβολές στον μέσο ακαθάριστο μισθό, χρηματικό ή πραγματικό. Αυτό συμβαίνει επειδή το ποσοστό ανεργίας περιγράφει τον συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου (στην αγορά εργασίας, στις παραγωγικές διαδικασίες και στην πολιτική σκηνή), από τον οποίο εξαρτώνται οι μισθοί. Η σχέση του μέσου μισθού (είτε χρηματικού είτε πραγματικού) με το ποσοστό ανεργίας έχει την μορφή μιας ευθείας γραμμής στο διάγραμμα που συσχετίζει τα δύο μεγέθη: αυτό σημαίνει ότι υψηλότερη ανεργία αντιστοιχεί σε χαμηλότερο μισθό -και αντιστρόφως. Η συσχέτιση είναι εντονότερη στην περίπτωση του πραγματικού μισθού (διάγραμμα 2.7).
- Η ευθεία που περιγράφει την σχέση του μισθού (χρηματικού ή πραγματικού) με το ποσοστό ανεργίας μετατοπίζεται προς τα επάνω ή προς τα κάτω όταν πραγματοποιούνται διαρθρωτικές αλλαγές στην μισθωτή σχέση, είτε πρόκειται για αλλαγές που έχουν νομικό χαρακτήρα ή για αλλαγές που έχουν εθιμικό χαρακτήρα. Οι αλλαγές που επιβλήθηκαν με την εφαρμογή του μνημονίου, μετατόπισαν την ευθεία που περιγράφει την σχέση του μισθού με το ποσοστό ανεργίας προς τα κάτω. Αυτή η μετατόπιση περιγράφει την υποτίμηση της εργασίας διότι σε ορισμένο ποσοστό ανεργίας αντιστοιχεί τώρα χαμηλότερος μισθός από αυτόν που υπήρχε πριν την επιβολή του μνημονίου. Αυτό συμβαίνει επειδή οι τροποποιημένες διαρθρωτικές συνθήκες (με νομική ή εθιμική μορφή) που προέκυψαν από πολιτικές αποφάσεις λειτουργούν υπέρ των επιχειρήσεων και αποδυναμώνουν την διαπραγματευτική ισχύ των μισθωτών. Έτσι, τόσο η συσχέτιση του μέσου ονομαστικού μισθού όσο και του μέσου πραγματικού μισθού με το ποσοστό ανεργίας δείχνουν ότι στη διάρκεια του 2013 και κατά τους πρώτους μήνες του 2014 υπήρξε διαρθρωτική μετατόπιση στην διανομή του εισοδήματος από την εργασία προς στο κεφάλαιο.

Την εν λόγω μετατόπιση περιγράφουν στα δύο διαγράμματα 2.6 και 2.7 οι ευθείες ΑΑ' και ΒΒ', όπου ΑΑ' είναι η γραμμή συσχέτισης μισθών και ανεργίας πριν από το 2013 και ΒΒ' η γραμμή συσχέτισης μετά το 2013.

- Η μείωση των αποδοχών εργασίας κατά το 2020:2, που προήλθε από τις επιπτώσεις της επιδημίας και από τον τρόπο με τον οποίο το κράτος και οι επιχειρήσεις την διαχειρίστηκαν είχε ως αποτέλεσμα οι μέσες αποδοχές να διαμορφωθούν σε ένα αφύσικα χαμηλό επίπεδο (σημείο Γ), με την έννοια ότι δεν αντιστοιχούσαν στο τρέχον ποσοστό ανεργίας (είχαν δηλαδή απομακρυνθεί κατά πολύ από την γραμμή συσχέτισης ΒΒ').
- Στην συνέχεια, από το 2020:3 έως το 2021:2, ο μέσος μισθός αυξήθηκε, αλλά δεν επανήλθε στην ευθεία ΒΒ' και παρέμεινε σε χαμηλότερο επίπεδο (σημεία με πορτοκαλί χρώμα στα διαγράμματα 2.6 και 2.7). Αυτό επιβεβαιώνει την διαπίστωση ότι η επαναφορά του μισθού στο ύψος που θα έπρεπε δεν έχει προς το παρόν πραγματοποιηθεί και επομένως αποτελεί εκκρεμότητα.
- Η γραμμή συσχέτισης ΒΒ' στο διάγραμμα 2.6 περιγράφει την σχέση του χρηματικού μισθού με το ποσοστό ανεργίας υπό τις διαρθρωτικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν με την εφαρμογή του μνημονίου και οι οποίες μετέβαλαν τον συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου. Για αμετάβλητο συσχετισμό δυνάμεων, θα έπρεπε επομένως να μπορούμε να παρατηρήσουμε στη διάρκεια των αμέσως επόμενων τριμήνων την επαναφορά του μέσου χρηματικού μισθού στην ευθεία ΒΒ'. Εάν δεν υπάρξει επαναφορά, υπάρχει ο κίνδυνος να μετατοπιστεί η ΒΒ' σε ακόμη χαμηλότερα επίπεδα, ο κίνδυνος δηλαδή να έχουμε πρόσθετη υποτίμηση της εργασίας.

Διάγραμμα 2.6. *Συσχέτιση των μέσου ακαθάριστου χρηματικού μισθού με το ποσοστό ανεργίας (τριμηνιαία στοιχεία 2010:1-2021:2 εποχικά διορθωμένα).*

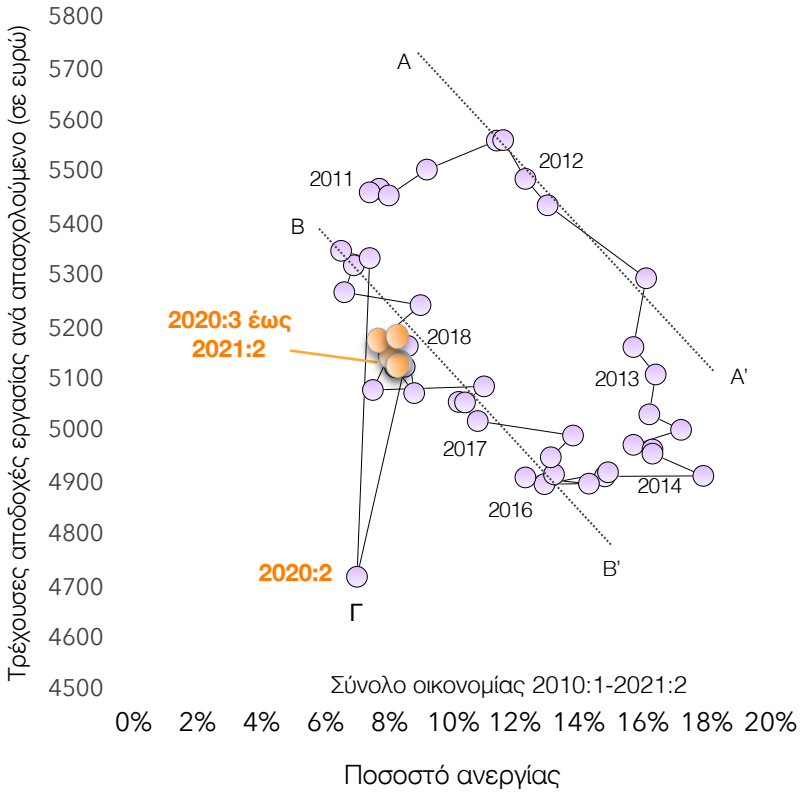

Διάγραμμα 2.7. *Συσχέτιση των μέσων ακαθάριστων πραγματικών αποδοχών εργασίας με το ποσοστό ανεργίας (τριμηνιαία στοιχεία 2009:1-2021:2, εποχικά διορθωμένα).*

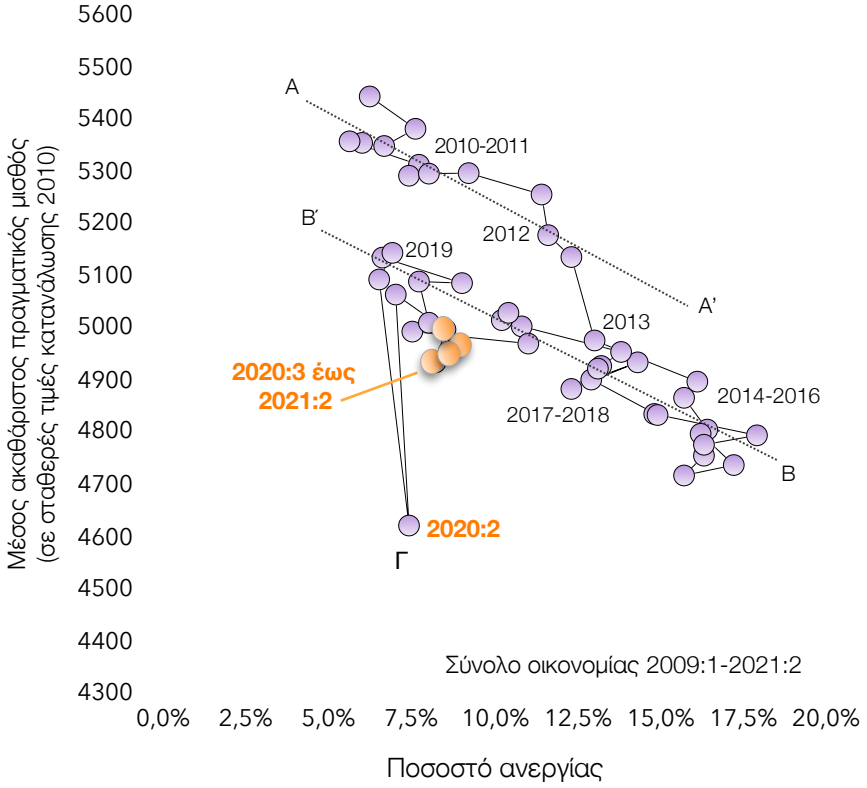

Πηγή: Ameco Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Διάγραμμα 2.8. *Κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στις χώρες της νότιας Ευρώπης (2010:1-2021:3, τριμηνιαία στοιχεία, κινητός μέσος 4 τριμήνων).*

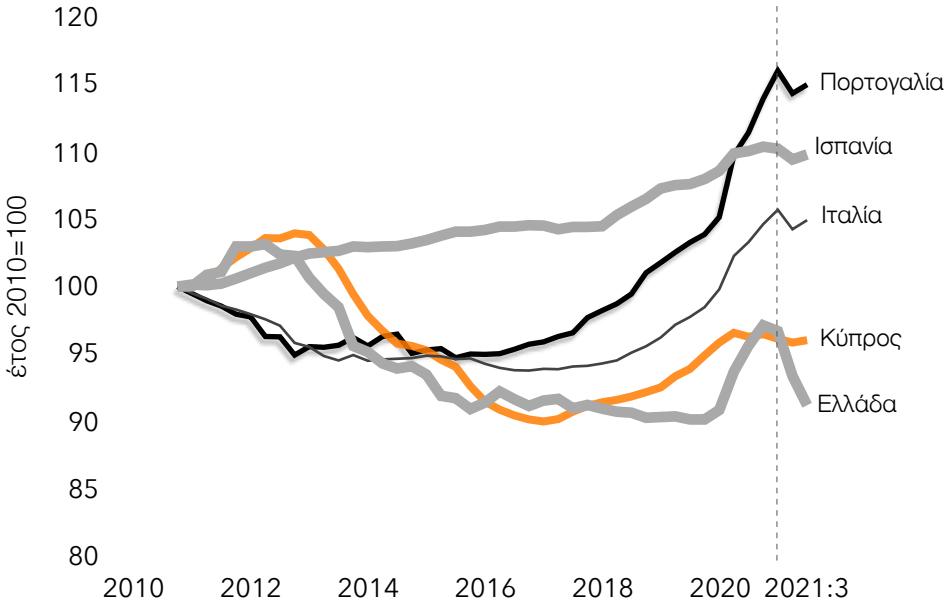

Πηγή: Eurostat

Στο Διάγραμμα 2.8 φαίνονται οι μεταβολές του μοναδιαίου κόστους εργασίας για τις χώρες της ευρωζώνης που εθίγησαν περισσότερο από την κρίση στην διάρκεια της δεκαετίας του 2010, δηλαδή για τις χώρες της νότιας Ευρώπης. Κατά το 2020:2, παρατηρήθηκε αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας έναντι του 2019:4 στις υπό εξέταση χώρες, παρά την μείωση ή την στασιμότητα της μέσης αμοιβής εργασίας. Αυτό συνέβη επειδή ο όγκος της παραγωγής υποχώρησε κατά το 2020:2 σε μεγαλύτερο βαθμό από την αντίστοιχη μείωση των αμοιβών εργασίας. Η αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας μείωσε την κερδοφορία των επιχειρήσεων, δημιουργώντας έτσι συνθήκες που ευνόησαν την διαμόρφωση, εκ μέρους των επιχειρήσεων και της κυβέρνησης, μιας απαίτησης να υπάρξει "διόρθωση" της διανομής του προϊόντος ώστε αυτή να επανέλθει στο σημείο που βρισκόταν πριν από την υγειονομική κρίση.

Από τεχνική άποψη, μια τέτοια επαναφορά πραγματοποιείται σε μεγάλο βαθμό με την αύξηση του όγκου της παραγωγής καθώς αυτός επιστρέφει στο επίπεδο στο οποίο βρισκόταν πριν από την υγειονομική κρίση του 2020. Η επαναφορά αυτή έχει ήδη συντελεστεί, και επιπλέον δεν έχει υπάρξει επαναφορά του μισθού στο επίπεδο του 2019.

Επομένως, οποιοδήποτε επιχείρημα ότι το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος ως παράγοντας ανταγωνιστικότητας των εγχώριων προϊόντων στην παρούσα συγκυρία δεν είναι βάσιμο για την Κύπρο. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 2.8, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος αυξήθηκε στην Κύπρο κατά το 2020:2, συγκριτικά λιγότερο από όσο στις άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου.

Στο διάγραμμα 2.9 φαίνεται πώς διαμορφώνεται το ύψος του μέσου περιθωρίου κέρδους ως η διαφορά μεταξύ των τιμών και του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (υπολογισμοί για την Κύπρο έναντι 37 άλλων χωρών, εκ των οποίων 26 της ΕΕ). Φαίνονται στο διάγραμμα αυτό
(α) η διαρθρωτική μετατόπιση της διανομής του προϊόντος μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας στην Κύπρο μεταξύ 2013:1 και 2016:3 (σε σύγκριση με το αντίστοιχο μέγεθος στις 37 άλλες χώρες) ως αποτέλεσμα της μείωσης των μισθών που πραγματοποιήθηκε τότε στην Κύπρο,
(β) η συνακόλουθη αύξηση του μέσου περιθωρίου κέρδους (σε σύγκριση με τις 37 χώρες) επειδή οι μειώσεις του κόστους εργασίας δεν μετατράπηκαν εξ ολοκλήρου σε αύξηση της ανταγωνιστικότητας τιμής παρά μόνο κατά ένα μικρό μέρος και το υπόλοιπο μετατράπηκε σε αύξηση των κερδών,
(γ) η διατήρηση στην διάρκεια της πανδημίας των περιθωρίων κέρδους στην Κύπρο έναντι των 37 άλλων χωρών στα υψηλά επίπεδα που είχαν ήδη διαμορφωθεί με την εφαρμογή του μνημονίου.

Το γεγονός ότι **η μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας μετατράπηκε σε μεγάλο βαθμό σε αύξηση των εισοδημάτων του κεφαλαίου,** αλλά και ότι **έχει συντελεστεί η επαναφορά της κερδοφορίας στο ύψος που είχε προ της υγειονομικής κρίσης,** φαίνεται στις μεταβολές τριών επιπλέον δεικτών:

- πρώτον, στο **σύνολο των εισοδημάτων του κεφαλαίου (κέρδη+τόκοι+πρόσοδοι προ φόρων και αποσβέσεων,** EBITDA) (διάγραμμα 2.10),
- δεύτερον, στο **μέσο περιθώριο κέρδους** (διαγράμματα 2.11α και 2.11β), και
- τρίτον, στο **εισοδηματικό μερίδιο του κεφαλαίου ως ποσοστό του ΑΕΠ** (διάγραμμα 2.12).

Διάγραμμα 2.9. *Ανταγωνιστικότητα κόστους εργασίας και ανταγωνιστικότητα τιμών εξαγωγών στην Κύπρο σε σύγκριση με το αντίστοιχο μέγεθος σε 37 χώρες (έτος βάσης 2010=100, 2006:1-2021:2, αντίστροφο της πραγματικής σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας).*

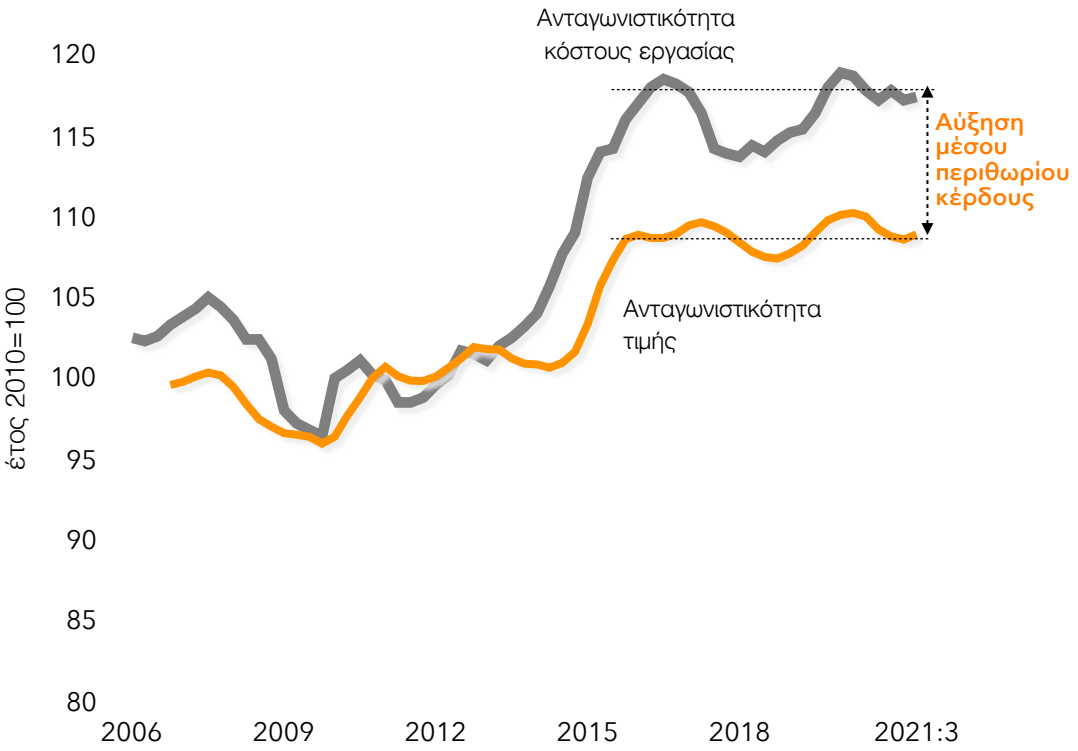

Πηγή: Eurostat

Η χρήση αυτών των τριών δεικτών καταδεικνύει με αδιαμφισβήτητο τρόπο ότι
(α) υπήρξε μεγάλη άνοδος της κερδοφορίας στην Κύπρο με εργαλείο τις διαρθρωτικές αλλαγές των ετών 2013-2015,
(β) οι "κατακτήσεις" του κεφαλαίου των ετών 2013-2015 τελικά δεν απειλήθηκαν εξαιτίας της υγειονομικής κρίσης, και
(γ) έχει συντελεστεί η επαναφορά της κερδοφορίας στα ιστορικά υψηλά επίπεδα που προέκυψαν από την εφαρμογή του μνημονιακού προγράμματος.

Ωστόσο, η επαναφορά της κερδοφορίας στα προηγούμενα υψηλά επίπεδα, επιτρέπει μεν την πραγματοποίηση υψηλών κερδών εφεξής, αλλά δεν επιτρέπει την ανάκτηση των ζημιών που υπέστησαν οι επιχειρήσεις κατά το 2020. Το γεγονός ότι για τους μισθωτούς δεν υπάρχει, τουλάχιστον προς το παρόν, επαναφορά του πραγματικού μισθού στο ύψος που είχε πριν την κρίση του 2020, αποτελεί ένδειξη ότι οι επιχειρήσεις τείνουν τώρα, να μετατρέψουν την διανομή του προϊόντος προς όφελός τους με μειώσεις των αμοιβών εργασίας ώστε να μεταφέρουν στον κόσμο της εργασίας τις ζημιές που κατέγραψαν κατά το 2020.

Διάγραμμα 2.10. *Εισοδήματα εργασίας και κεφαλαίου προ φόρων (στο σύνολο της οικονομίας, σε σταθερές τιμές 2010, έτος 2006=100, στοιχεία διορθωμένα με την επίπτωση της αυτοαπασχόλησης, τριμηνιαία στοιχεία 2006:1-2021:3, εποχικά διορθωμένα).*

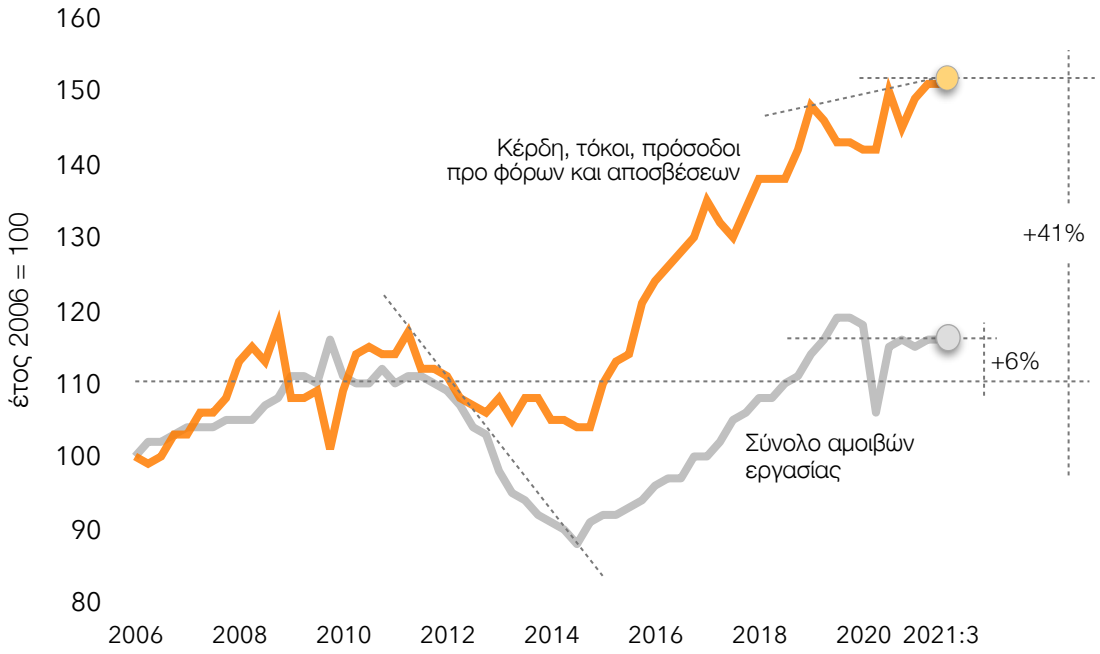

Πηγή: Eurostat

Στα διαγράμματα 2.10, 2.11α, 2.11β, και 2.12 φαίνονται οι μεταβολές στους μισθούς και στα κέρδη που πραγματοποιήθηκαν στην διάρκεια του πρώτου κύματος της υγειονομικής κρίσης (2020) και στην περίοδο ανάκαμψης που το ακολούθησε (2021). Οι μεταβολές αυτές προστέθηκαν στα αποτελέσματα της διαρθρωτικής μετατόπισης της διανομής του προϊόντος μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας που είχε ήδη πραγματοποιηθεί με μοχλό την εφαρμογή του μνημονιακού προγράμματος.

Είναι εμφανές στο διάγραμμα 2.10 ότι τα εισοδήματα του κεφαλαίου και τα εισοδήματα της εργασίας, τα οποία αυξάνονταν μέχρι το 2013 με παραπλήσιους ρυθμούς, ακολουθούν έκτοτε αποκλίνουσα πορεία. Ως αποτέλεσμα, τα μεν εισοδήματα του κεφαλαίου (κέρδη, τόκοι, πρόσοδοι) αυξήθηκαν κατά 41% μεταξύ 2008-2021 και 2021:3, χωρίς η άνοδός τους να ανακοπεί τελικά από την κρίση του 2020, ενώ αντιθέτως, τα εισοδήματα της εργασίας κατά την ίδια περίοδο αυξήθηκαν κατά 6% (αύξηση που πραγματοποιήθηκε εξ ολοκλήρου μετά από το καλοκαίρι του 2018).

Στα διαγράμματα 2.11α και 2.11β φαίνονται οι μεταβολές του μέσου περιθωρίου κέρδους (2.11β) και πώς αυτές προκύπτουν (2.11α). Το μέσο περιθώριο κέρδους στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας πραγματοποίησε άλμα προς τα επάνω μεταξύ 2013:1 και 2016:1 (2.11β) και έκτοτε παρέμεινε περίπου σταθερό. **Από το 2020:3 έως το 2021:3, δηλαδή μετά το πρώτο κύμα της επιδημίας και μέχρι τον Σεπτέμβριο του 2021, το μέσο περιθώριο κέρδους αυξήθηκε περαιτέρω και υπερέβη τα ήδη υψηλό επίπεδο της περιόδου 2016:1-2020:1.**

Στο διάγραμμα 2.11α φαίνεται η ερμηνεία αυτής της αύξησης. Οι μεταβολές του μέσου περιθωρίου κέρδους (υπολογισμένο με βάση το κόστος εργασίας) προκύπτει από δύο μεγέθη: από τις μεταβολές των τιμών της εγχώριας παραγωγής (δηλαδή από τις μεταβολές του αποπληθωριστή του ΑΕΠ) και από τις μεταβολές του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 2.11α, **με σημείο εκκίνη-**

σης την κρίση του 2020:2, πραγματοποιείται μείωση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (βλ. ευθεία ΑΑ'), **η οποία δεν μετακυλίεται στις τιμές (δηλαδή στον αποπληθωριστή του ΑΕΠ) αλλά μετατρέπεται σε αυξήσεις των κερδών. Το μέσο περιθώριο κέρδους (υπολογισμένο με βάση το κόστος εργασίας) βρισκόταν το 2021:3 σε επίπεδα υψηλότερο από τα προ υγειονομικής κρίσης.**

Διάγραμμα 2.11α. *Διαμόρφωση του μέσου περιθωρίου κέρδους στον επιχειρηματικό τομέα (υπολογισμός με βάση το κόστος εργασίας): (1) Αποπληθωριστής του ΑΕΠ και (2) Μοναδιαίο κόστος εργασίας. 2006:1-2021:3, εποχικά διορθωμένα στοιχεία.*

Πηγή: Eurostat

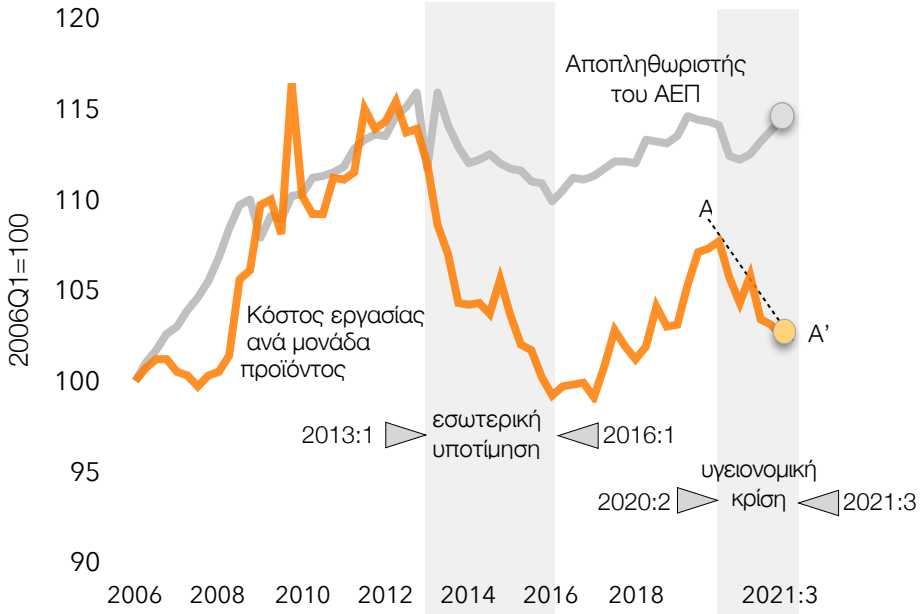

Διάγραμμα 2.11β. *Μέσο περιθώριο κέρδους στον επιχειρηματικό τομέα υπολογισμένο με βάση το κόστος εργασίας (= αποπληθωριστής ΑΕΠ προς μοναδιαίο κόστος εργασίας μείον μια μονάδα).*

Τριμηνιαία στοιχεία 2006:1-2021:3, εποχικά διορθωμένα.

Πηγή: Eurostat

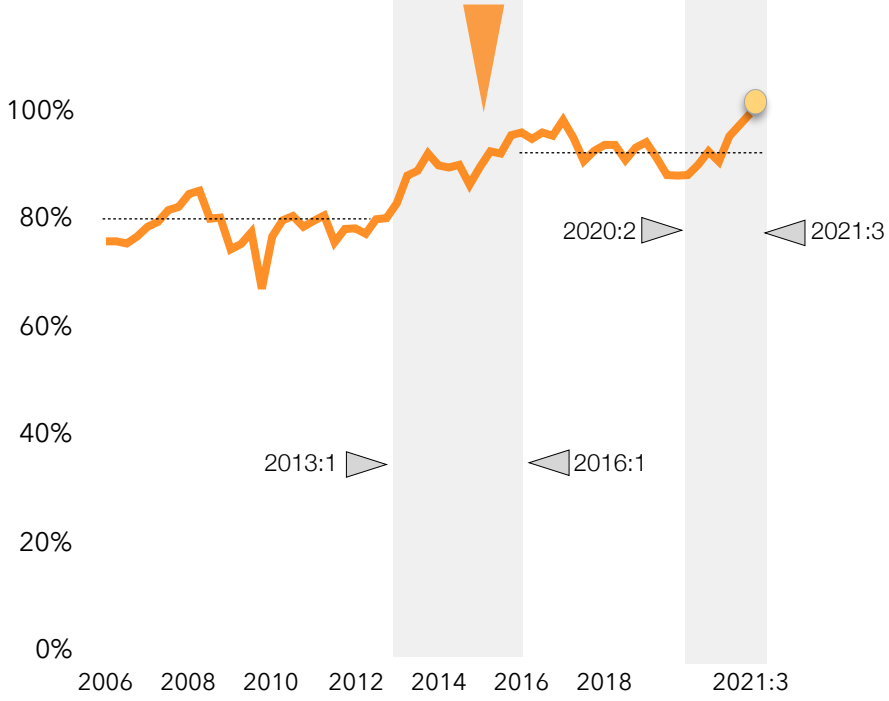

Πηγή: Eurostat

Όσον αφορά **το εισοδηματικό μερίδιο του κεφαλαίου ως ποσοστό του ακαθάριστου προϊόντος,** όπως φαίνεται στο διάγραμμα 2.12, μετά την κάμψη του 2020:2 ακολουθεί και αυτό ανοδική πορεία έτσι ώστε **κατά το 2021:3 είχε υπερβεί τα προ της κρίσης επίπεδα.**

Διάγραμμα 2.12. *Εισοδηματικό μερίδιο του κεφαλαίου % της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στον επιχειρηματικό τομέα (2006:1-2021:3, τριμηνιαία στοιχεία εποχικά διορθωμένα).*

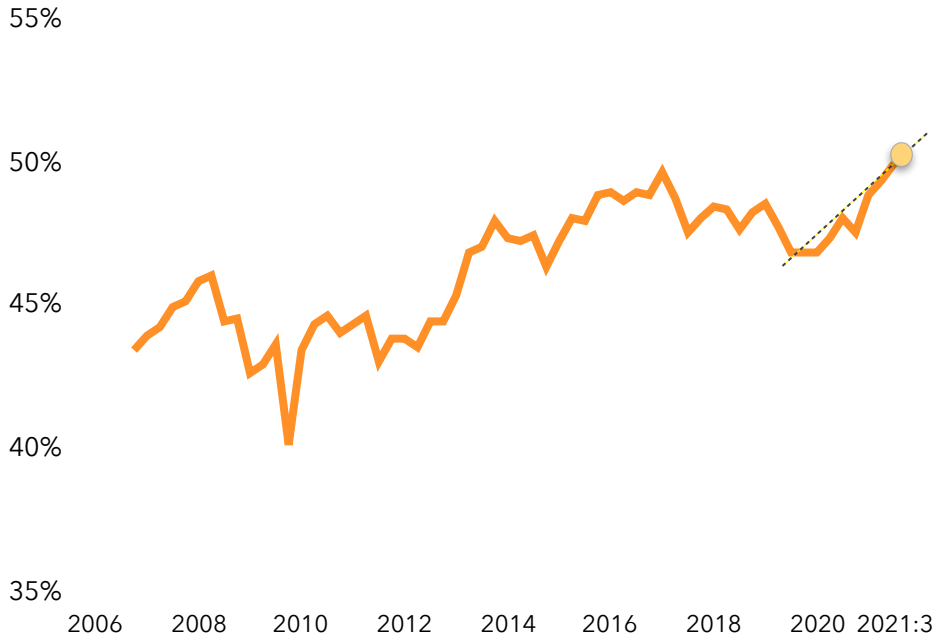

Πηγή: Eurostat

Διάγραμμα 2.13. *Η σχέση μισθών και παραγωγικότητας της εργασίας (2006:1 έως 2021:3, τριμηνιαία στοιχεία εποχικά διορθωμένα).*

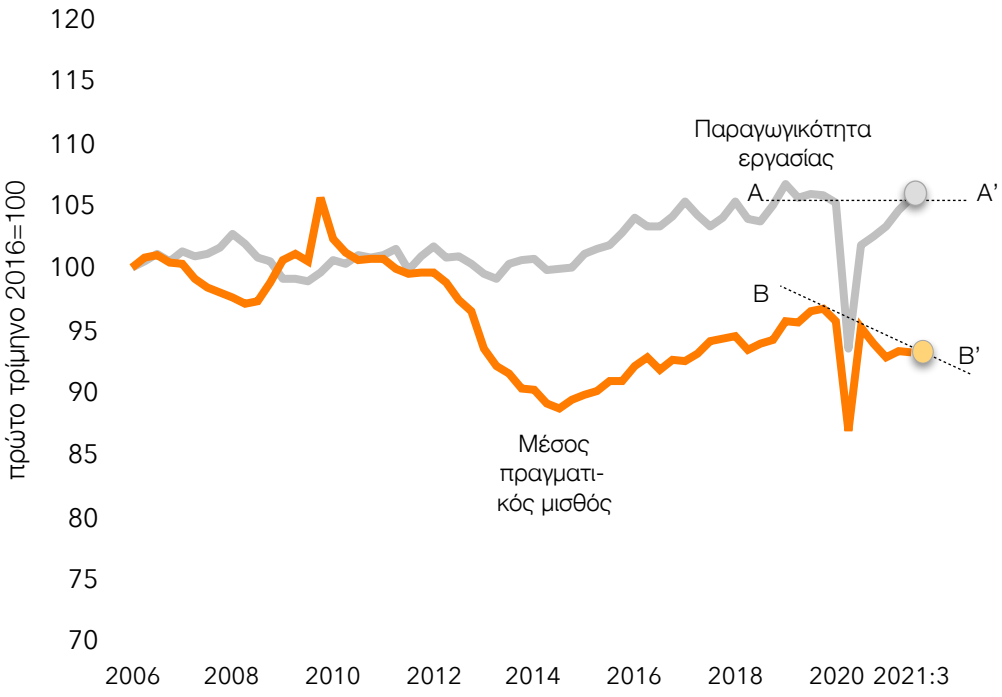

Πηγή: Eurostat

Από πού προήλθε η κάμψη του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας φαίνεται με σαφή τρόπο στο διάγραμμα 2.13, όπου εμφανίζονται οι μεταβολές των δύο καθοριστικών παραγόντων της διανομής του προϊόντος: αφενός του μέσου πραγματικού μισθού και αφετέρου της παραγωγικότητας της εργασίας. Η παραγωγικότητα της εργασίας κατά το 2021:3 δεν παρουσίαζε υστέρηση έναντι του 2019:4 (ευθεία ΑΑ' στο διάγραμμα 2.13), ενώ η υστέρηση του μέσου πραγματικού μισθού είναι σημαντική (ευθεία ΒΒ'). Ως αποτέλεσμα, **το μερίδιο της εργασίας στο προϊόν του επιχειρηματικού τομέα** (διάγραμμα 2.14) **υποχώρησε στο χαμηλότερο σημείο από το 2006.**

Η αναδιανομή του εισοδήματος που έχει πραγματοποιηθεί έτσι, σχετίζεται σε σημαντικό βαθμό με την αναστολή της Αυτόματης Τιμαριθμικής Αναπροσαρμογής κατά τα έτη 2013-2016 και την επακόλουθη μεταρρύθμισή της έτσι ώστε από 1/1/2018

- μόνο το 50% του πληθωρισμού ενός έτους να μετακυλίεται στους μισθούς του επόμενου έτους,
- και αυτό μάλιστα χωρίς να συνυπολογίζεται η επίπτωση των μεταβολών της έμμεσης φορολογίας,
- και υπό τον όρο ότι κατά το δεύτερο και το τρίτο τρίμηνο του προηγούμενου έτους η οικονομία δεν βρισκόταν σε ύφεση.

Συμπληρώνεται έτσι η εικόνα μιας υποχώρησης των εισοδημάτων της εργασίας μετά το 2020:2. Αυτή η διαδικασία, η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη, επιτρέπει στον κόσμο των επιχειρήσεων, των επενδυτών και των εισοδηματιών να ανακτήσουν απώλειες εισοδήματος τις οποίες υπέστησαν στην διάρκεια της υγειονομικής κρίσης παρόλο που η τρέχουσα κερδοφορία τους έχει ήδη ανορθωθεί στα προ της υγειονομικής κρίσης επίπεδα.

Διάγραμμα 2.14. *Μερίδιο της εργασίας στο ακαθάριστο προϊόν του επιχειρηματικού τομέα (2006:1 έως 2021:3, τριμηνιαία στοιχεία εποχικά διορθωμένα).*

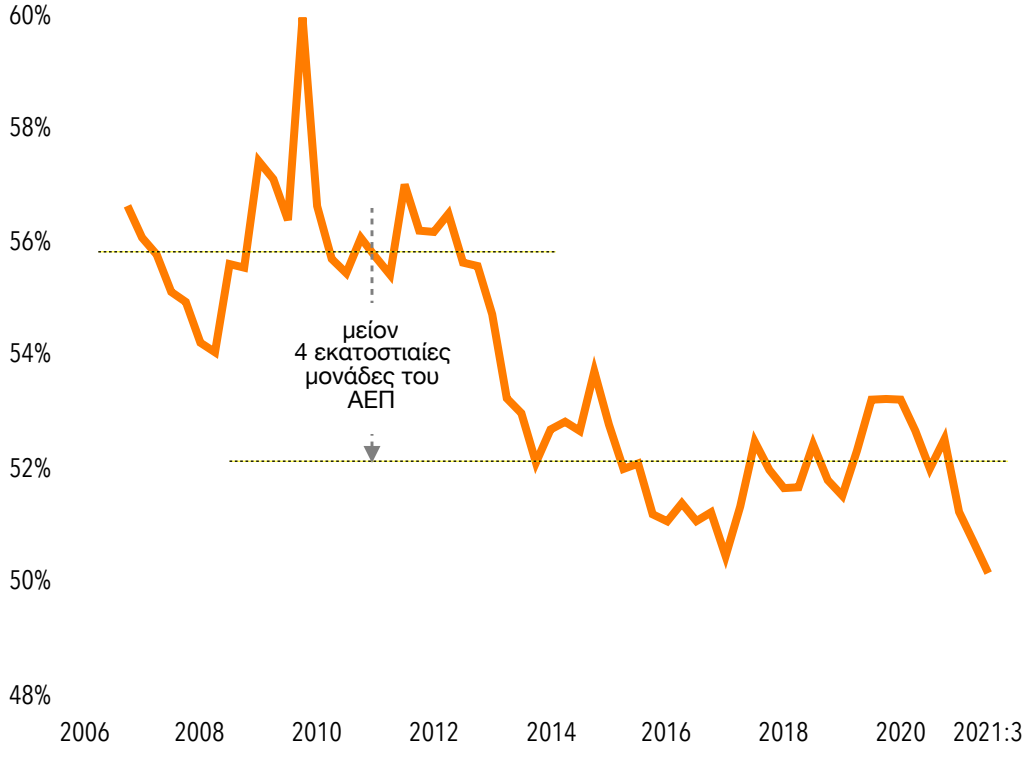

Πηγή: Eurostat

Κεφάλαιο 3
Η απασχόληση και η ανεργία

Κατά το 2020:2, όταν επήλθε η ιστορικά μεγάλη μείωση του ΑΕΠ ως αποτέλεσμα της επιδημίας και του lockdown, ο όγκος της παραγωγής μειώθηκε κατά 12,0% έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του 2019, χωρίς όμως αυτό να παρασύρει σε δραματική πτώση και τον αριθμό των απασχολουμένων, ο οποίος μειώθηκε μεν πλην όμως οριακά. Κατά τα τρίμηνα που ακολούθησαν και έως το 2021:2, ο αριθμός απασχολουμένων παρουσίασε πολύ μικρές μεταβολές και επομένως παρέμεινε σχεδόν αμετάβλητος. **Κατά το 2021:2-2021:3, η απασχόληση αυξήθηκε κατά 1,5% περίπου. Η αύξηση αυτή ήταν μικρή επειδή προηγουμένως (από το 2020:2 και μετά) δεν είχε υπάρξει μεγάλη μείωση της απασχόλησης.**

Διάγραμμα 3.1. *ΑΕΠ, αριθμός απασχολουμένων και παραγωγικότητα της εργασίας (ετήσιες % μεταβολές, τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3, εποχικά διορθωμένα).*

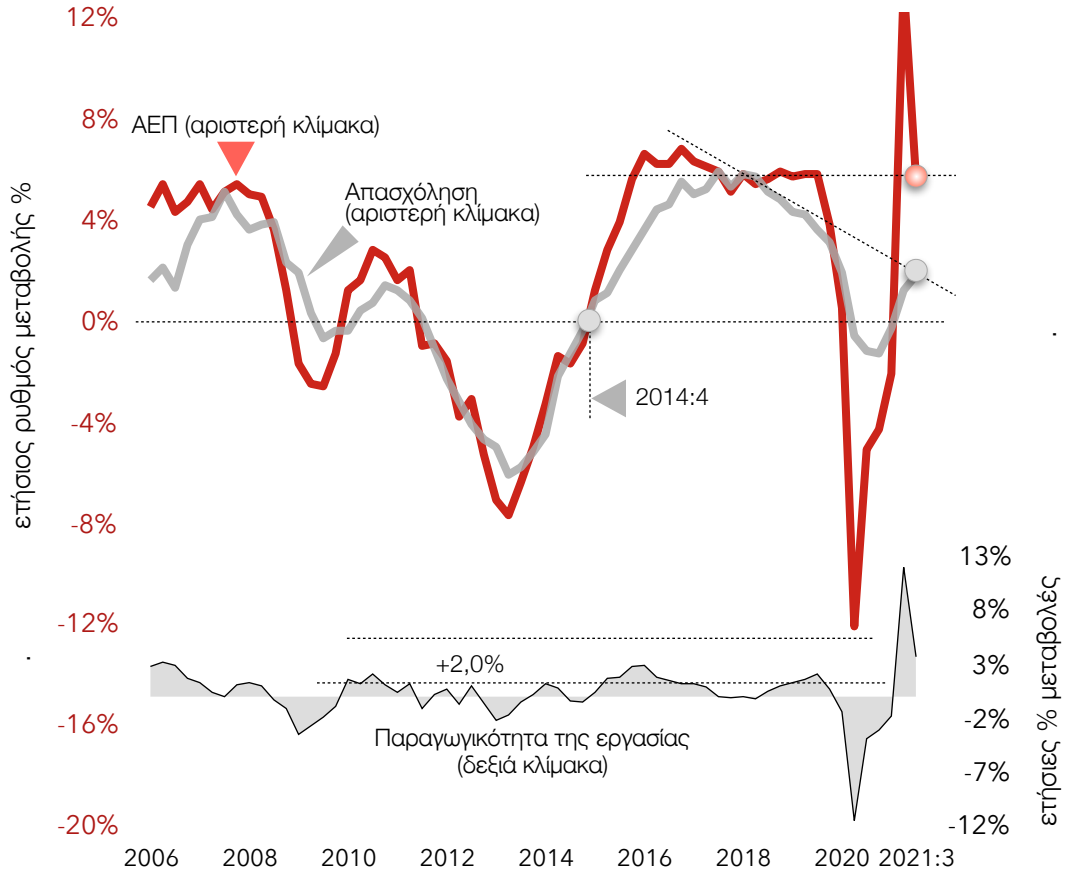

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί

Οι εξελίξεις στο ΑΕΠ και στην απασχόληση, φαίνονται στο διάγραμμα 3.1. Η πορεία του ΑΕΠ πριν την κρίση μετατρεπόταν σε ισόποσες αυξήσεις του αριθμού απασχολουμένων επειδή η παραγωγικότητα της εργασίας επί μια δεκαπενταετία περίπου παρουσίασε μικρές μεταβολές[6].

Όπως και στις περισσότερες άλλες αναπτυγμένες χώρες, η παραγωγικότητα εργασίας στην Κύπρο αυξάνεται πλέον με βραδείς ρυθμούς. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα, οι μεταβολές της απασχόλησης να καθορίζονται αποκλειστικά ή κυρίως από τον ρυθμό

[6] Οι μεταβολές (%) του αριθμού των απασχολουμένων ισούται κατά προσέγγιση με τις μεταβολές (%) του ΑΕΠ μείον τις μεταβολές (%) της παραγωγικότητας της εργασίας (υπολογισμένης ανά εργαζόμενο).

μεγέθυνσης του ΑΕΠ (έτσι, εάν το ΑΕΠ αυξάνεται με ρυθμό 3% ετησίως, με τον ίδιο ρυθμό θα αυξάνεται και ο αριθμός απασχολουμένων εάν η παραγωγικότητα της εργασίας παραμένει αμετάβλητη).

Οι μικρές μόνον αυξήσεις της παραγωγικότητας επήλθαν αρχικά ως φυσικό αποτέλεσμα της εξάντλησης των πλεονεκτημάτων της σύγκλισης της Κυπριακής οικονομίας με τις πιο αναπτυγμένες χώρες, και στη συνέχεια, ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης και της συνακόλουθης αποεπένδυσης (δηλαδή των αρνητικών ρυθμών συσσώρευσης παγίου κεφαλαίου) που επικράτησαν τότε). Την στασιμότητα αυτή, που ήταν αναμενόμενη μέσα σε συνθήκες βαθειών διαρθρωτικών αλλαγών, διαδέχθηκε μια σύντομη περίοδος ανάκαμψης της παραγωγικότητας της εργασίας για δύο μόνο έτη, από το 2015:1 έως το 2017:1, όπως συμβαίνει πάντοτε στην αρχή μιας οικονομικής ανάκαμψης διότι τίθεται τότε σε λειτουργία παραγωγικό δυναμικό που προηγουμένως αργούσε.

Στην συνέχεια όμως, τις πρόσκαιρες αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας της περιόδου 2015:1-2017:1, τις διαδέχθηκε περίοδος στασιμότητας της παραγωγικότητας έτσι ώστε τελικά η συνολική αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας για τα έντεκα έτη 2008-2019 ανήλθε αθροιστικά σε περίπου 5% (ή 0,4% ετησίως). Η στασιμότητα της παραγωγικότητας της εργασίας είχε ως αποτέλεσμα οι αυξήσεις (ή μειώσεις) του όγκου της παραγωγής (δηλαδή του ΑΕΠ σε σταθερές τιμές) στη διάρκεια της τελευταίας ενδεκαετίας να μετατρέπονται σε ισόποσες αυξήσεις (ή μειώσεις) της απασχόλησης. Αυτό εξηγεί για ποιο λόγο οι δύο καμπύλες, των μεταβολών του ΑΕΠ και των μεταβολών του αριθμού των απασχολουμένων που φαίνονται στο διάγραμμα 3.1 ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό.

Η ταύτιση αυτή, ανατράπηκε προσωρινά στην διάρκεια της υγειονομικής κρίσης, όταν η απασχόληση μεταβλήθηκε ελάχιστα (διάγραμμα 3.2) σε σύγκριση με την μεγάλη μείωση του ΑΕΠ το 2020 και στην συνέχεια αυξήθηκε επίσης ελάχιστα σε σύγκριση με την μεγάλη αύξηση του ΑΕΠ. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την **θεαματική μείωση της παραγωγικότητας κατά το 2020 και μια εξίσου θεαματική αύξηση κατά το 2021.**

Οι μεταβολές αυτές (2020-2021) είχαν όμως πρόσκαιρο χαρακτήρα. Είναι αμφίβολο εάν στο άμεσο μέλλον ή στην μεσοπρόθεσμη διάρκεια θα υπάρξει επιτάχυνση της παραγωγικότητας της εργασίας διότι οι οι ίδιοι δυσμενείς περιοριστικοί παράγοντες (επιβράδυνση της σύγκλισης με τις πιο αναπτυγμένες χώρες της ΕΕ, αποεπένδυση ή χαμηλοί ρυθμοί συσσώρευσης παγίου κεφαλαίου, μεγάλη συμμετοχή των κατοικιών και των μεταφορικών μέσων στις επενδύσεις παγίου κεφαλαίου) που υπήρχαν πριν την υγειονομική κρίση εξακολουθούν να υπάρχουν.

Αυτό σημαίνει ότι όπως και για όλες τις άλλες χώρες της Ευρώπης, για έναν χρονικό ορίζοντα αρκετά μακρύ, οι μεταβολές της απασχόλησης θα ακολουθούν τις μεταβολές του ΑΕΠ, και από αυτή την στενή σχέση απορρέει ότι η μεγέθυνση της οικονομίας αποτελεί πλέον τον αποφασιστικό παράγοντα καθορισμού της απασχόλησης (πιο συγκεκριμένα του συνολικού αριθμού των ωρών εργασίας που πραγματοποιούνται στο σύνολο της οικονομίας).

Με δεδομένη την ισχυρή εξάρτηση της απασχόλησης από το ΑΕΠ, η απασχόληση επιβραδύνθηκε από το 2018:2 και μειώθηκε και κατά το 2020:2-2021:1. Η δε ανάκαμψη του 2021 αύξησε την απασχόληση κατά το δεύτερο και το τρίτο τρίμηνο του έτους.

Διάγραμμα 3.2. *Ετήσιες % μεταβολές αριθμού απασχολουμένων (τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3, εποχικά διορθωμένα).*

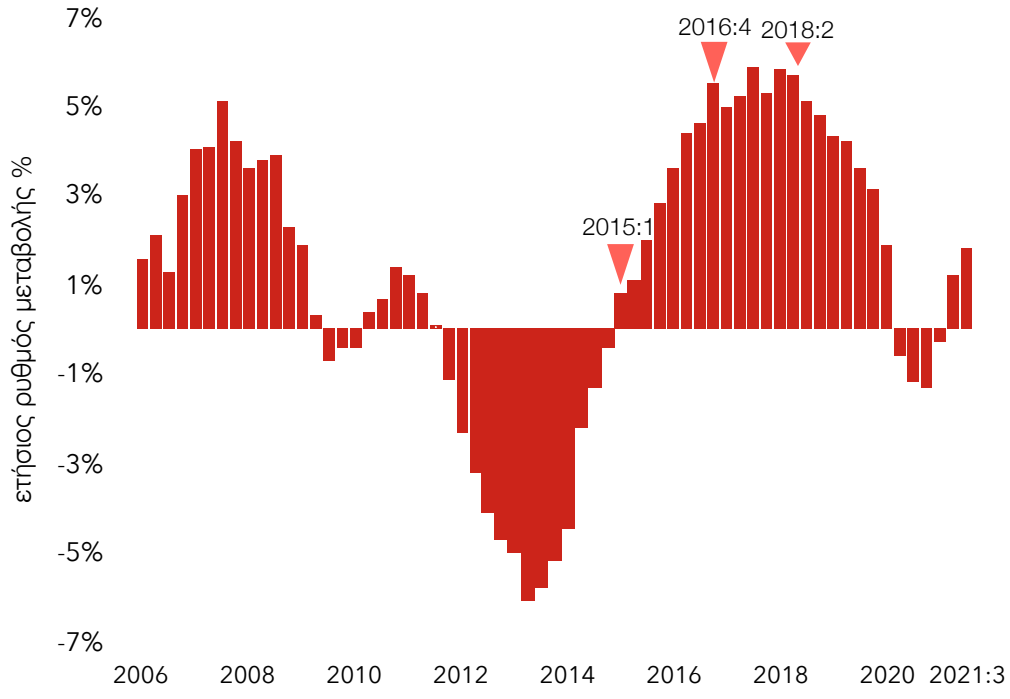

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί

Διάγραμμα 3.3. *Ποσοστό ανεργίας (τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3, εποχικά διορθωμένα).*

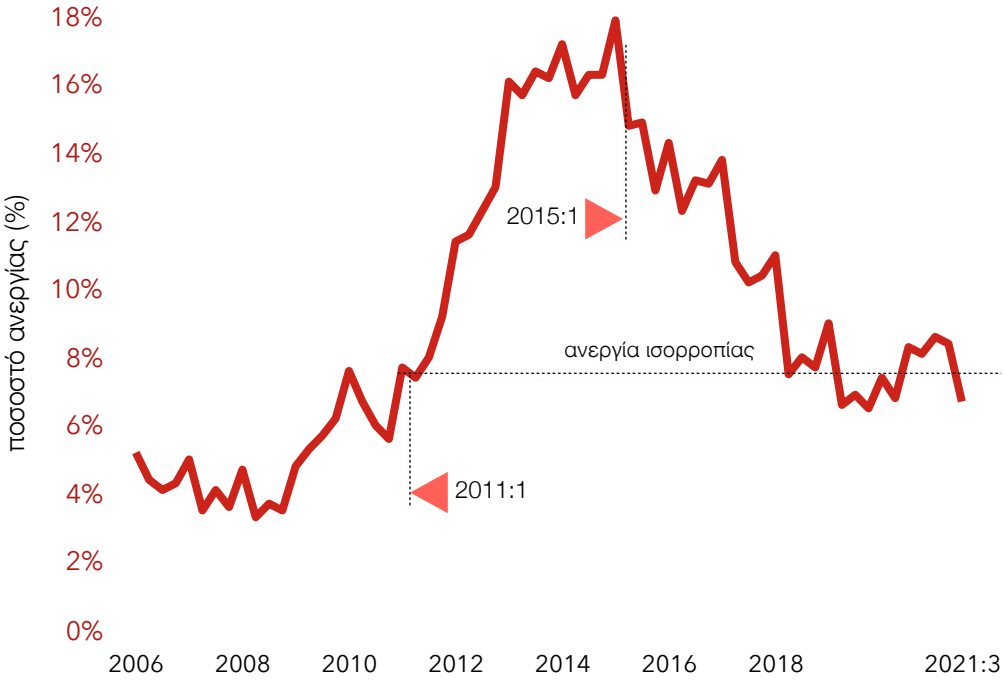

Πηγή: Eurostat

Για να εμφανιστούν στο άμεσο μέλλον αξιόλογες αυξήσεις της απασχόλησης θα πρέπει να ενισχυθεί η διαδικασία οικονομικής μεγέθυνσης, και αυτό βεβαίως θα εξαρτηθεί από την πορεία των επιδημιολογικών δεδομένων και από τον τρόπο που θα επιλέξει η κυβέρνηση να τα διαχειριστεί. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 3.3, το ποσοστό ανεργίας μετά το 2018:2 μειώθηκε κάτω από το επίπεδο του 2011:1. Έτσι, το ποσοστό ανεργίας

είχε κατέλθει σε επίπεδα χαμηλότερα από την *ανεργία ισορροπίας*[7] με αποτέλεσμα την εμφάνιση ανοδικής τάσης των μισθών, περιορισμένη μεν αλλά ευδιάκριτη (βλ. στα διαγράμματα 2.5, 2.6, και 2.7 του κεφαλαίου 2).

Διάγραμμα 3.4. *Εργατικό δυναμικό και αριθμός απασχολουμένων.*

Τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3.

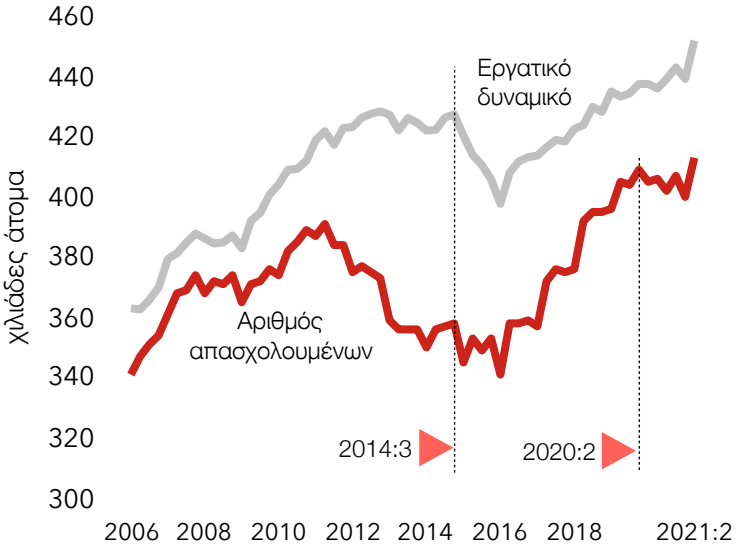

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

Διάγραμμα 3.5. *Ποσοστό ανεργίας, εργατικό δυναμικό και αριθμός απασχολουμένων.*

Τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3.

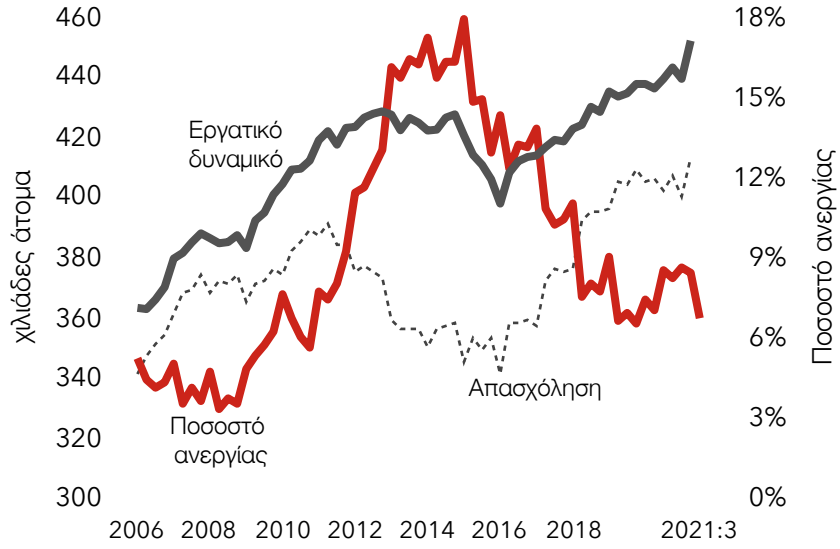

Πηγή: Eurostat

Από το 2020:2 μέχρι το 2021:2, το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε και υπερέβη το επίπεδο της ανεργίας ισορροπίας, που σημαίνει ότι οι πιέσεις στην αγορά εργασίας για αυξήσεις των μισθών εκτονώθηκαν σε σημαντικό βαθμό με αποτέλεσμα την μείωση του μέσου πραγματικού μισθού και του μεριδίου της εργασίας στο προϊόν. Για το 2021:3, τα προσωρινά στοιχεία δείχνουν ότι υπήρξε εκ νέου μείωση του ποσοστού ανεργίας, χωρίς ανάλογη αύξηση των μισθών.

[7] Ως ανεργία ισορροπίας ορίζουμε το ποσοστό ανεργίας κάτω από το οποίο βελτιώνεται η διαπραγματευτική θέση των μισθωτών σε βαθμό τέτοιο ώστε να παρατηρούμε αυξήσεις των πραγματικών μισθών υψηλότερες των αυξήσεων της παραγωγικότητας, ή ισοδύναμα, να παρατηρούμε αυξήσεις του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας στο ΑΕΠ.

Έχει επομένως μεγάλη σημασία για την εξέλιξη των αμοιβών εργασίας, το ποσοστό ανεργίας να μειωθεί και να παραμείνει στα προ της πανδημίας χαμηλά επίπεδα.

Η μείωση του ποσοστού ανεργίας (διάγραμμα 3.3) από το 2016:2 και μετά, προήλθε από την ταχεία αύξηση του αριθμού των απασχολουμένων υπερβαίνοντας την αύξηση του εργατικού δυναμικού, το οποίο μετά από μια περίοδο μείωσης (μεταξύ του 2014:3 και του 2016:1, διάγραμμα 3.4) επανήλθε από το 2018:1 στα ιστορικά υψηλά επίπεδα των ετών 2012-2013 και τα υπερέβη περίπου κατά 16 χιλιάδες άτομα. **Η αύξηση του αριθμού απασχολουμένων ανακόπηκε με την υγειονομική κρίση κατά το 2020:2 και μόνο πρόσφατα, κατά το 2021:3 επανεμφανίστηκε, ενώ αντιθέτως η άνοδος του εργατικού δυναμικού συνεχίστηκε και μετά το 2020:2 αυξάνοντας έτσι το ποσοστό ανεργίας.**

Η διαπίστωση αυτή δείχνει ότι στην παρούσα ιστορική συγκυρία μεγάλων κρίσεων και ανακατατάξεων, μεγάλων μεταβολών στο εργατικό δυναμικό και στις εργασιακές σχέσεις, υπάρχουν χρονικές περίοδοι κατά τις οποίες ο δείκτης του ποσοστού ανεργίας περιγράφει ελλιπώς την κατάσταση στην αγορά εργασίας από την πλευρά όσων υφίστανται τις συνέπειες της ανεργίας, και επομένως δίνει παραπλανητική εικόνα. Για τον λόγο αυτό χρησιμοποιούμε, παράλληλα με τον παραδοσιακό δείκτη του ποσοστού ανεργίας, και εναλλακτικούς δείκτες που συμπληρώνουν την εικόνα της κατάστασης στην αγορά εργασίας. Αυτό είναι ιδιαίτερα αναγκαίο για την περίοδο που ανοίγεται μπροστά μας τόσο όσο θα διαρκεί η υγειονομική κρίση όσο και για ικανό διάστημα μετά την αντιμετώπισή της έως ότου η οικονομία επανέλθει κοντά στα σημεία ισορροπίας της.

Μεθοδολογικό σημείωμα 3.1. Η έννοια του ισοδύναμου αριθμού απασχολουμένων

Μια διόρθωση που γίνεται προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι ανεπάρκειες του δείκτη του ποσοστού ανεργίας, είναι η διόρθωση του αριθμού των απασχολουμένων με τις μεταβολές του αριθμού των ωρών εργασίας. Η διόρθωση αυτή αφορά είτε την επίπτωση της μερικής απασχόλησης είτε την επίπτωση των μειωμένων ωραρίων που επιβάλλονται σε περιόδους ύφεσης από τις επιχειρήσεις σε εργαζόμενους πλήρους ωραρίου. Η διόρθωση γίνεται διότι αμφότερες οι επιπτώσεις μπορούν να δημιουργήσουν την ψευδή εντύπωση ότι αυξήθηκε η ικανότητα της οικονομίας να μεγεθύνει την απασχόληση ενώ στην πραγματικότητα πρόκειται για επιμερισμό των ωρών εργασίας σε περισσότερα άτομα ή για γενική μείωση των ωρών εργασίας που αυξάνει μεν τον αριθμό απασχολουμένων χωρίς να αυξάνει την συνολική απασχόληση σε ώρες εργασίας. Προκύπτει από την διόρθωση της απασχόλησης με την επίπτωση της μειωμένων ωραρίων, το μέγεθος του ισοδύναμου αριθμού απασχολουμένων με πλήρες ωράριο, που είναι ο αριθμός απασχολουμένων ο οποίος θα υπήρχε εάν το σύνολο των ωρών εργασίας που πραγματοποιήθηκαν στην διάρκεια ενός τριμήνου είχε πραγματοποιηθεί από απασχολούμενους που θα εργάζονταν με το πλήρες ωράριο των σαράντα ωρών. Ο ισοδύναμος αριθμός απασχολουμένων με πλήρες ωράριο δείχνει επομένως πολύ ακριβέστερα την ικανότητα της οικονομίας να αυξάνει την απασχόληση. Τα αποτελέσματα του σχετικού υπολογισμού φαίνονται αμέσως παρακάτω στο διάγραμμα 3.6.

Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 3.6, η καμπύλη του *ισοδύναμου αριθμού απασχολουμένων* είναι μετατοπισμένη προς χαμηλότερες τιμές σε σχέση με την καμπύλη του τρέχοντος αριθμού απασχολουμένων. Η απόσταση μεταξύ των δύο καμπυλών είναι η υπερεκτίμηση του τρέχοντας αριθμού απασχολουμένων, η οποία οφείλεται στην επέκταση της μερικής απασχόλησης και των εν γένει μειωμένων ωραρίων.

Διαπιστώνουμε από αυτό ότι **ενώ η υπερεκτίμηση του αριθμού των απασχολουμένων εξαιτίας των μειωμένων ωρών εργασίας ανά απασχολούμενο ανερχόταν κατά την**

περίοδο 2008:1-2012:4 σε 4% του αριθμού των απασχολουμένων κατά μέσο όρο, είχε προσεγγίσει το 5,5% κατά το 2021:3 (βλ. στο κάτω μέρος του διαγράμματος 3.6). Όσο επεκτείνεται το φαινόμενο των λιγότερων ωρών εργασίας ανά απασχολούμενο, τόσο μεγεθύνεται το σφάλμα της υπερεκτίμησης της συνολικής απασχόλησης.

Διάγραμμα 3.6.
Αριθμός απασχολουμένων και ισοδύναμος αριθμός απασχολουμένων με πλήρες ωράριο.

Τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2008:1 έως 2021:3. Εξομάλυση χρονολογικών σειρών με κινητούς μέσους 4 τριμήνων.

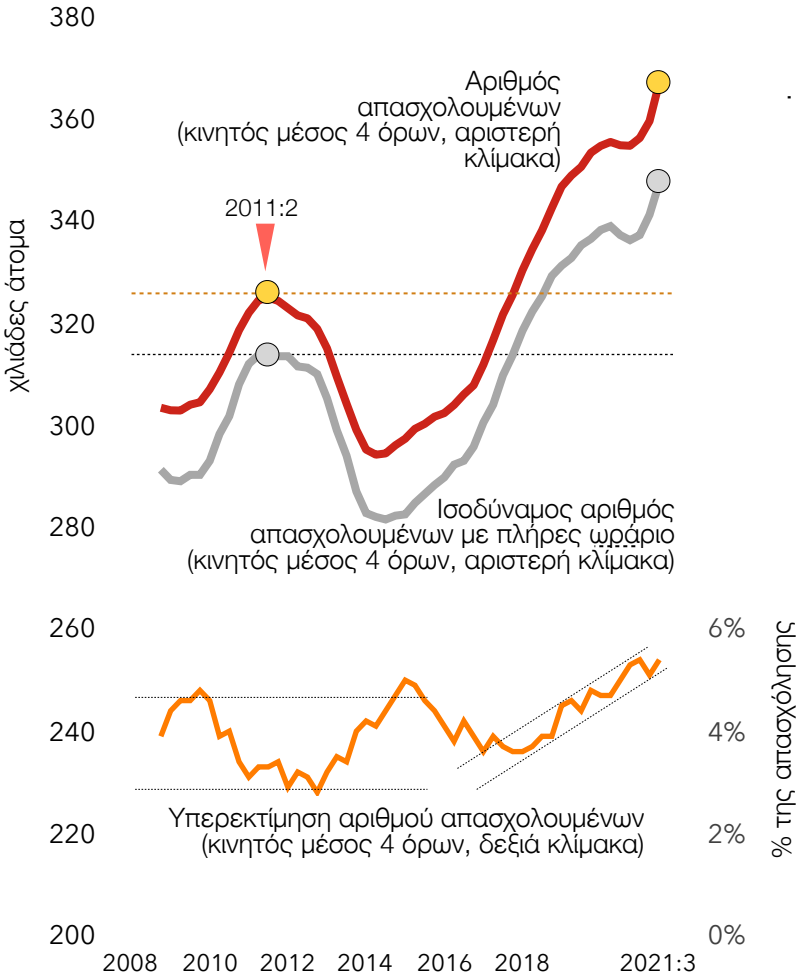

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Ο υπολογισμός του ισοδύναμου αριθμού εργαζομένων αναδεικνύει την ανεπάρκεια των δεικτών που παραδοσιακά χρησιμοποιήθηκαν σε περιόδους αδιάλειπτης οικονομικής μεγέθυνσης και ρύθμισης της οικονομίας από ένα σχετικά σταθερό θεσμικό (νομικό ή εθιμικό) πλαίσιο της αγοράς εργασίας του οποίου οι αλλαγές ήταν μικρές και βαθμιαίες. Η ανεπάρκεια του δείκτη του ποσοστού ανεργίας, στην οποία ήδη αναφερθήκαμε προηγουμένως, διότι δεν αναδεικνύει πολύ σημαντικές αλλαγές που πραγματοποιούνται στην αγορά εργασίας, οφείλεται στο γεγονός ότι ο ορισμός του ποσοστού ανεργίας δεν λαμβάνει υπόψη σημαντικές μερίδες του εργατικού δυναμικού που βρίσκονται στην ασαφή ζώνη μεταξύ απασχόλησης και ανεργίας. Χρησιμοποιούμε για τον λόγο αυτόν την μεθοδολογία του Bureau of Labor Statistics (BLS) του Υπουργείου Εργασίας των ΗΠΑ (US Department of Labor), με την οποία υπολογίζουμε δέσμη δεικτών που προκύπτουν από τροποποίηση του συνήθως χρησιμοποιούμενου ποσοστού ανεργίας (που είναι ο λόγος του αριθμού των ανέργων προς το εργατικό δυναμικό). Εκτίθενται παρακάτω, πρώτον, η μεθοδολογία που χρησιμοποιεί το BLS και δεύτερον, οι υπολογισμοί της σχετικής σειράς δεικτών, οι οποίοι προσφέρουν απεικόνιση της κατάστασης της αγοράς εργασίας κατά πολύ πληρέστερη και σαφέστερη από την συνήθη απεικόνισή της με έναν και μοναδικό δείκτη ανεργίας, που είναι το ποσοστό ανεργίας. Ο δείκτης αυτός εκφράζει τον συσχετισμό διαπραγματευτικής ισχύος μεταξύ επιχειρήσεων και εργαζομένων στην

αγορά εργασίας και αποτελεί πολύτιμο εργαλείο για την περιγραφή του συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ εργαζομένων και επιχειρήσεων στον ανταγωνισμό τους για την διαμόρφωση του ύψους του μισθού. Ωστόσο, ο ίδιος δείκτης, όταν χρησιμοποιείται για να περιγράψει άλλες πραγματικότητες της αγοράς εργασίας συσκοτίζει πολλές πλευρές που αφορούν στην αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης και στην σύνθετη φύση της αγοράς εργασίας. Από αυτά απορρέει η ανάγκη ορισμού και άλλων, εναλλακτικών, δεικτών για την περιγραφή των φαινομένων της αγοράς εργασίας.

Μεθοδολογικό ένθετο 3.2. Οι δείκτες του Bureau of Labour Statistics (USA)

Το ποσοστό ανεργίας αποτελεί δείκτη των πιέσεων που ασκεί στους μισθούς η ανεργία, η οποία καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τον συσχετισμό διαπραγματευτικών δυνάμεων μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών στην αγορά εργασίας. Επομένως, το ποσοστό ανεργίας αφορά στον καθορισμό του *μισθού διαπραγμάτευσης*. Δεν περιγράφει όμως ικανοποιητικά το μέγεθος της ανεργίας από την πλευρά της κοινωνίας, δηλαδή της συντήρησης και της αναπαραγωγής των εργαζομένων, και της ένταξής τους στην κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, οι δείκτες της αγοράς εργασίας έχουν διπλή όψη η οποία αφορά αφενός μεν την παραγωγή και την οικονομία (όπου ο μισθός εμφανίζεται ως κόστος), αφετέρου δε την καθημερινή ζωή και τη συντήρηση των εργαζομένων (όπου ο μισθός είναι εισόδημα). Το ποσοστό ανεργίας αναφέρεται στην σχέση του εργατικού δυναμικού με την παραγωγή και την οικονομία και δεν είναι επαρκής δείκτης για να περιγράψουμε τα ζητήματα της καθημερινής ζωής και της συντήρησης των εργαζομένων, δηλαδή τα ζητήματα της κοινωνικής αναπαραγωγής. Για τον λόγο αυτό, προκειμένου να αναλύσουμε το φαινόμενο της ανεργίας από την πλευρά της συντήρησης και αναπαραγωγής των εργαζομένων, είναι αναγκαίο να χρησιμοποιούμε εναλλακτικούς δείκτες του ποσοστού ανεργίας, οι οποίοι δεν εκφράζουν απλώς τον συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ επιχειρήσεων και μισθωτών στον ανταγωνισμό τους για τον καθορισμό του μισθού, αλλά περιγράφουν τις συνθήκες που επιτρέπουν ή δυσχεραίνουν την συντήρηση και αναπαραγωγή των εργαζομένων και των οικογενειών τους. Σε αυτό το πνεύμα, το Bureau of Labour Statistics των ΗΠΑ (στο εξής BLS) έχει διαμορφώσει σειρά δεικτών οι οποίοι προσφέρουν απεικόνιση της κατάστασης της αγοράς εργασίας κατά πολύ πληρέστερη και σαφέστερη από την συνήθη απεικόνισή της με τους παραδοσιακούς δείκτες απασχόλησης, ανεργίας, συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό σε ό,τι αφορά την κοινωνική αναπαραγωγή. Οι δείκτες του BLS έχουν καταστεί ιδιαίτερα επίκαιροι στη διάρκεια της κρίσης, η οποία έχει καταδείξει, σε όλες τις χώρες, την ανεπάρκεια των δεικτών που παραδοσιακά χρησιμοποιήθηκαν σε παλαιότερες περιόδους. Οι δείκτες του BLS αναδεικνύουν τις σημαντικότερες διαρθρωτικές αλλαγές της αγοράς εργασίας από την πλευρά της συντήρησης των εργαζομένων, αλλά και από την πλευρά σημαντικών μερίδων του εργατικού δυναμικού που βρίσκονται στην ασαφή ζώνη μεταξύ απασχόλησης και ανεργίας, αλλά και στην ασαφή ζώνη εργατικού δυναμικού και μη ενεργού πληθυσμού, και οι οποίες διογκώθηκαν, και εξακολουθούν να διογκώνονται μακροχρονίως στη διάρκεια της κρίσης παρά τις διακυμάνσεις που παρουσιάζουν στην μεσοπρόθεσμη διάρκεια.

Οι κυριότεροι από τους δείκτες του BLS είναι οι εξής:

- Το **ποσοστό ανεργίας** (U3): άνεργοι ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού. Είναι ο συνήθως χρησιμοποιούμενος δείκτης ανεργίας, ο οποίος υιοθετεί κυρίως την άποψη των επιχειρήσεων διότι αναφέρεται στην διαδικασία παραγωγής και όχι στην διαδικασία κοινωνικής αναπαραγωγής. Είναι επίσης η μεταβλητή που ενδιαφέρει για τον σχηματισμό των χρηματικών μισθών όπως αυτοί προκύπτουν από τις διαπραγματεύσεις (συλλογικές ή ατομικές) μεταξύ μισθωτών και επιχειρήσεων.
- Το **ποσοστό ανέργων και αποθαρρημένων** (U4): άνεργοι + αποθαρρημένοι ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού (συμπεριλαμβανομένων σε αυτό των αποθαρ-

ρημένων ανέργων). Αποθαρρημένοι άνεργοι είναι οι άνεργοι που δεν αναζητούν απασχόληση αλλά θα ήθελαν να έχουν μια εργασία και είναι διατεθειμένοι να την αναλάβουν μέσα στις δύο επόμενες εβδομάδες. Οι αποθαρρημένοι δεν καταγράφονται ως άνεργοι από τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού επειδή δεν αναζητούν ενεργητικά εργασία.

- Το **επαυξημένο ποσοστό ανεργίας** (U5): άνεργοι + αποθαρρημένοι + λοιπό εν δυνάμει πρόσθετο εργατικό δυναμικό, ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού (περιλαμβανομένων σε αυτό των αποθαρρημένων και του λοιπού εν δυνάμει πρόσθετου εργατικού δυναμικού). Το *λοιπό εν δυνάμει πρόσθετο εργατικό δυναμικό* είναι κυρίως άτομα που αναζητούσαν εργασία κατά τον τελευταίο μήνα αλλά δεν ήταν διαθέσιμοι να αναλάβουν εργασία μέσα στις επόμενες δύο εβδομάδες.
- Το **ποσοστό ανέργων, αποθαρρημένων και υποαπασχολούμενων** (U6): άνεργοι + αποθαρρημένοι άνεργοι + λοιπό εν δυνάμει πρόσθετο εργατικό δυναμικό + ακούσια μερική απασχόληση ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού (περιλαμβανομένων σε αυτό των αποθαρρημένων και του εν δυνάμει πρόσθετου εργατικού δυναμικού).

Το ποσοστό ανεργίας (U3) διατηρεί κεντρική θέση στις αναλύσεις μακροοικονομικού ενδιαφέροντος διότι αποτυπώνει την πίεση που ασκεί η ανεργία επί των μισθών.

Οι τροποποιημένοι δείκτες του ποσοστού ανεργίας καλύπτουν εν πολλοίς τις αδυναμίες του U3 που αναφέρθηκαν προηγουμένως, λαμβάνοντας υπόψη τους αποθαρρημένους, τους υποαπασχολούμενους και το λοιπό εν δυνάμει εργατικό δυναμικό. Σε αντίθεση με τους αποθαρρημένους, που αποτελούν ένα σημαντικό επαμφοτερίζον στρώμα μεταξύ ανεργίας και αεργίας, το λοιπό εν δυνάμει πρόσθετο εργατικό δυναμικό εκ του μεγέθους του στην Κύπρο δεν μεταβάλλει ουσιαστικά την κατάσταση στην αγορά εργασίας. Έτσι, οι δείκτες U4 και U5 διαφέρουν ελάχιστα, και είναι λογικό για την Κύπρο στο εξής να χρησιμοποιούμε μόνο τον δείκτη U5 (άνεργοι + αποθαρρημένοι + λοιπό εν δυνάμει πρόσθετο εργατικό δυναμικό, ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού).

Ιδιαίτερα χρήσιμος δείκτης είναι ο U6, οποίος περιλαμβάνει τους ανέργους, τους αποθαρρημένους, το λοιπό εν δυνάμει εργατικό δυναμικό και τους υποαπασχολούμενους (την ακούσια μερική απασχόληση, όσους δηλαδή εργάζονται με μειωμένο ωράριο χωρίς να το έχουν επιλέξει), και πρόκειται για τον πλέον διευρυμένο δείκτη.

Επομένως, τα ποσοστά U4, U5 και U6 αναφέρονται σε διευρυμένες έννοιες του εργατικού δυναμικού και περιγράφουν την έκταση της ανεργίας από την πλευρά της κοινωνικής αναπαραγωγής και των κοινωνικών επιπτώσεων της ανεργίας σε αντίθεση με τον παραδοσιακό U3 (ποσοστό ανεργίας) που περιγράφει τον συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ εργαζομένων και επιχειρήσεων.

Οι εναλλακτικοί δείκτες της αγοράς εργασίας περιγράφουν φαινόμενα που σχετίζονται με σχετικά λιγότερο γνωστές πλευρές της αγοράς εργασίας, όπως π.χ. οι λόγοι για τους οποίους αυξάνεται ή μειώνεται το εργατικό δυναμικό: Στη διάρκεια της ύφεσης, όταν αυξάνεται η ανεργία, μειώνονται οι μισθοί και το εισόδημα, και στενεύουν έτσι τα περιθώρια δανεισμού, με αποτέλεσμα τα νοικοκυριά να τείνουν στην προσφορά περισσότερης εργασίας προσπαθώντας να αντιμετωπίσουν, αφενός μεν, την μείωση του εισοδήματός τους, αφετέρου δε, την γενικευμένη ανασφάλεια που επικρατεί μεταξύ των μισθωτών σε συνθήκες αυξημένης ανεργίας (το φαινόμενο καταγράφεται στην βιβλιογραφία ως *επίπτωση του πρόσθετου εργαζόμενου*). Παρά τις επίμονες προσπάθειες να καταλάβουν μια θέση εργασίας, οι άνεργοι οδηγούνται σε αποτυχία όταν επικρατούν συνθήκες υψηλής και παρατεταμένης ανεργίας. Αυτό δημιουργεί ένα δεύτερο φαινόμενο που καταγράφεται στην βιβλιογραφία ως *επίπτωση της αποθάρρυνσης*, που εξωθεί αυτήν την μερίδα ανέργων στην παραίτηση από την προσπάθεια εξεύρεσης εργασίας.

Επομένως, οι μεταβολές του εργατικού δυναμικού επηρεάζονται από αυτές τις δύο αντίρροπες δυνάμεις που δημιουργεί η κρίση: αφενός από την αποθάρρυνση, αφετέρου από την επιτακτική ανάγκη αναπλήρωσης του χαμένου εισοδήματος και διασφάλισης έναντι της αβεβαιότητας που προκαλεί η ανεργία.

Η αποθάρρυνση και η ροπή προς απόσυρση από την αγορά εργασίας γίνονται εντονότερες στην διάρκεια των παρατεταμένων ή βαθιών υφέσεων, ενισχύονται δε όταν υπάρχει επιδείνωση των όρων και της ποιότητας της απασχόλησης. Η επίπτωση του πρόσθετου εργαζόμενου εξαρτάται από την ικανότητα των νοικοκυριών να αντλούν από τις αποταμιεύσεις τους σε περιόδους μειωμένης ζήτησης εργασίας και να καλύπτουν έτσι τα ελλείμματά τους αντί να αναζητούν απασχόληση σε μια αγορά εργασίας που προσφέρει πολύ μικρές πιθανότητες επιτυχούς αναζήτησης. Μεταστροφή του κλίματος από την αποθάρρυνση στην ενθάρρυνση υπήρξε από το δεύτερο τρίμηνο του 2016 και κατά τα έτη που ακολούθησαν, όταν εμφανίστηκαν αυξήσεις της απασχόλησης οι οποίες ώθησαν ένα μέρος των αποθαρρημένων να εμφανιστούν στην αγορά εργασίας αναζητώντας ενεργητικά απασχόληση. Μετατοπίζονταν έτσι από την κατηγορία των αποθαρρημένων στην κατηγορία των ανέργων, και μια μερίδα τους στην κατηγορία των απασχολουμένων. Από το 2020:2 και μετά, όμως, εμφανίζονται σημεία μεταστροφής στα μεγέθη της αγοράς εργασίας, τα οποία αναλύουμε σε όσα ακολουθούν.

Διάγραμμα 3.7. *Ποσοστό ανεργίας, επαυξημένο ποσοστό ανεργίας, και ποσοστό ανεργίας+αποθάρρυνσης+υποαπασχόλησης (% του εργατικού δυναμικού, κινητοί μέσοι 4 τριμήνων, 2008:1-2021:2).*

U3: Ποσοστό ανεργίας.
U5+: *Επαυξημένο ποσοστό ανεργίας* = ποσοστό ανεργίας διορθωμένο με αποθαρρημένους ανέργους, με εν δυνάμει πρόσθετο εργατικό δυναμικό και με τις μεταβολές του μέσου χρόνου εργασίας.
U6: *Ποσοστό ανεργίας, αποθάρρυνσης και υποαπασχόλησης* = ποσοστό ανεργίας διορθωμένο με τους αποθαρρημένους ανέργους, το εν δυνάμει πρόσθετο εργατικό δυναμικό και την ακούσια μερική απασχόληση.

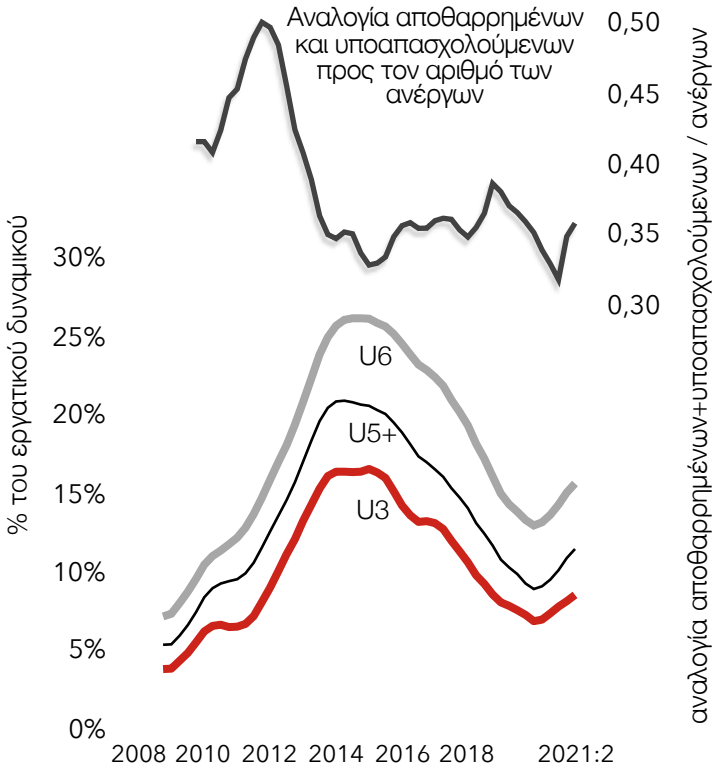

Πηγή: Eurostat

Στο διάγραμμα 3.7 φαίνονται οι εναλλακτικοί δείκτες U5 (επαυξημένο ποσοστό ανεργίας) και U6 (ποσοστό ανεργίας, αποθάρρυνσης και υποαπασχόλησης) σε σύγκριση με το ποσοστό ανεργίας (U3). Στο διάγραμμα 3.8 φαίνονται οι κατηγορίες που συγκροτούν το σύνολο της ανεργίας, της αποθάρρυνσης και της υποαπασχόλησης.

Είναι αξιοσημείωτο ότι το ποσοστό ανεργίας επαυξημένο με την επίπτωση της αποθάρρυνσης και της υποαπασχόλησης (U6, διάγραμμα 3.7), το οποίο ενδιαφέρει τους εργα-

ζόμενους από την άποψη της οικονομικής δυσπραγίας και των κοινωνικών προβλημάτων που υφίστανται λόγω της κρίσης, ήταν κατά το 2021 σχεδόν διπλάσιο από το τρέχον ποσοστό ανεργίας (U3) (διάγραμμα 3.7). Επομένως, **σε κάθε άνεργο αντιστοιχεί ένας αποθαρρημένος ή ένας υποαπασχολούμενος.** Όπως φαίνεται στο άνω τμήμα του διαγράμματος 3.7, η αναλογία των αποθαρρημένων και των υποαπασχολούμενων προς τους ανέργους αυξήθηκε από την έναρξη της οικονομικής ανάκαμψης, κατά το 2015:1 και μετά, και χρειάστηκε να φτάσουμε στο 2018 για να παρατηρηθεί μείωση της αποθάρρυνσης. **Στην διάρκεια όμως της υγειονομικής κρίσης, η αποθάρρυνση και η υποαπασχόληση αυξήθηκαν και πάλι.**

Διάγραμμα 3.8. *Άνεργοι, αποθαρρημένοι και υποαπασχολούμενοι (σύνθεση δείκτη U6 σε χιλιάδες άτομα, 2008:1-2021:2).*

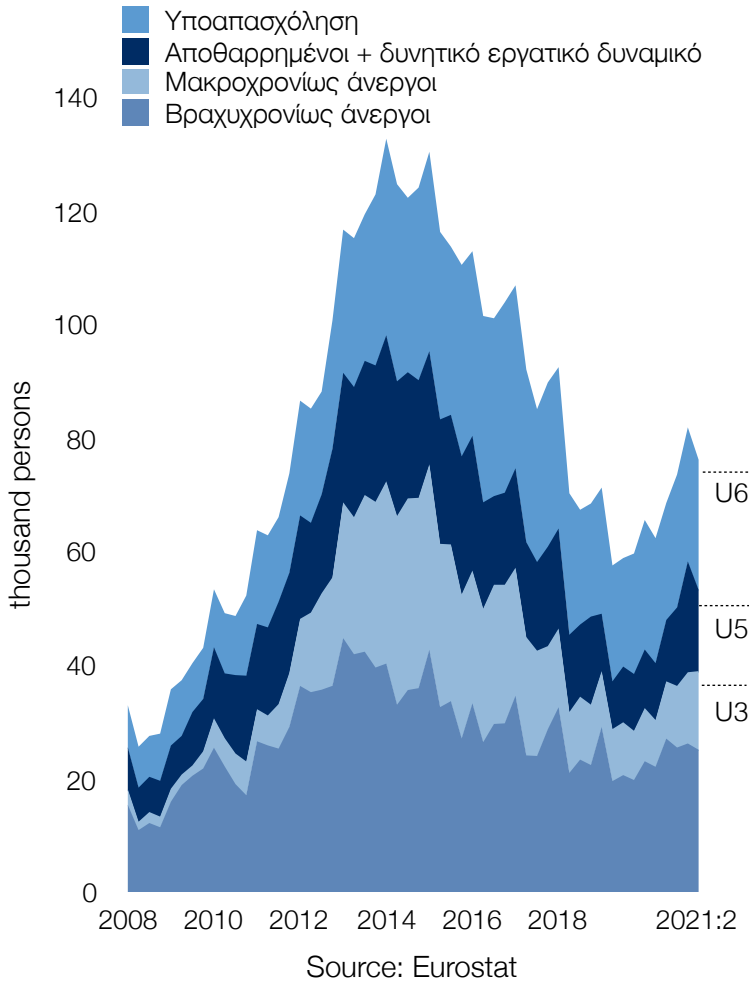

Παρόλο που η συνολική εικόνα της αγοράς εργασίας εμφανίζεται στο διάγραμμα 3.8, όπου φαίνεται η μεταστροφή της συγκυρίας στα μεγέθη και την ποιότητα της απασχόλησης, προκειμένου η εικόνα αυτή να γίνει σαφέστερη και να αποκτήσουμε καλύτερη αντίληψη της πραγματικής έκτασης των προβλημάτων, συμπληρώνουμε την ανάλυση με τους δείκτες για την προσωρινή απασχόληση, την μερική απασχόληση, το αποθαρρημένο εργατικό δυναμικό, και την μακροχρόνια ανεργία, κάθε μία ξεχωριστά (διάγραμμα 3.9).

Διάγραμμα 3.9. *Προσωρινή απασχόληση, υποαπασχόληση (ακούσια μερική απασχόληση), αποθαρρημένοι άνεργοι και εν δυνάμει πρόσθετο εργατικό δυναμικό, μακροχρόνια ανεργία (2008:1-2021:2, κινητοί μέσοι 4 τριμήνων).*

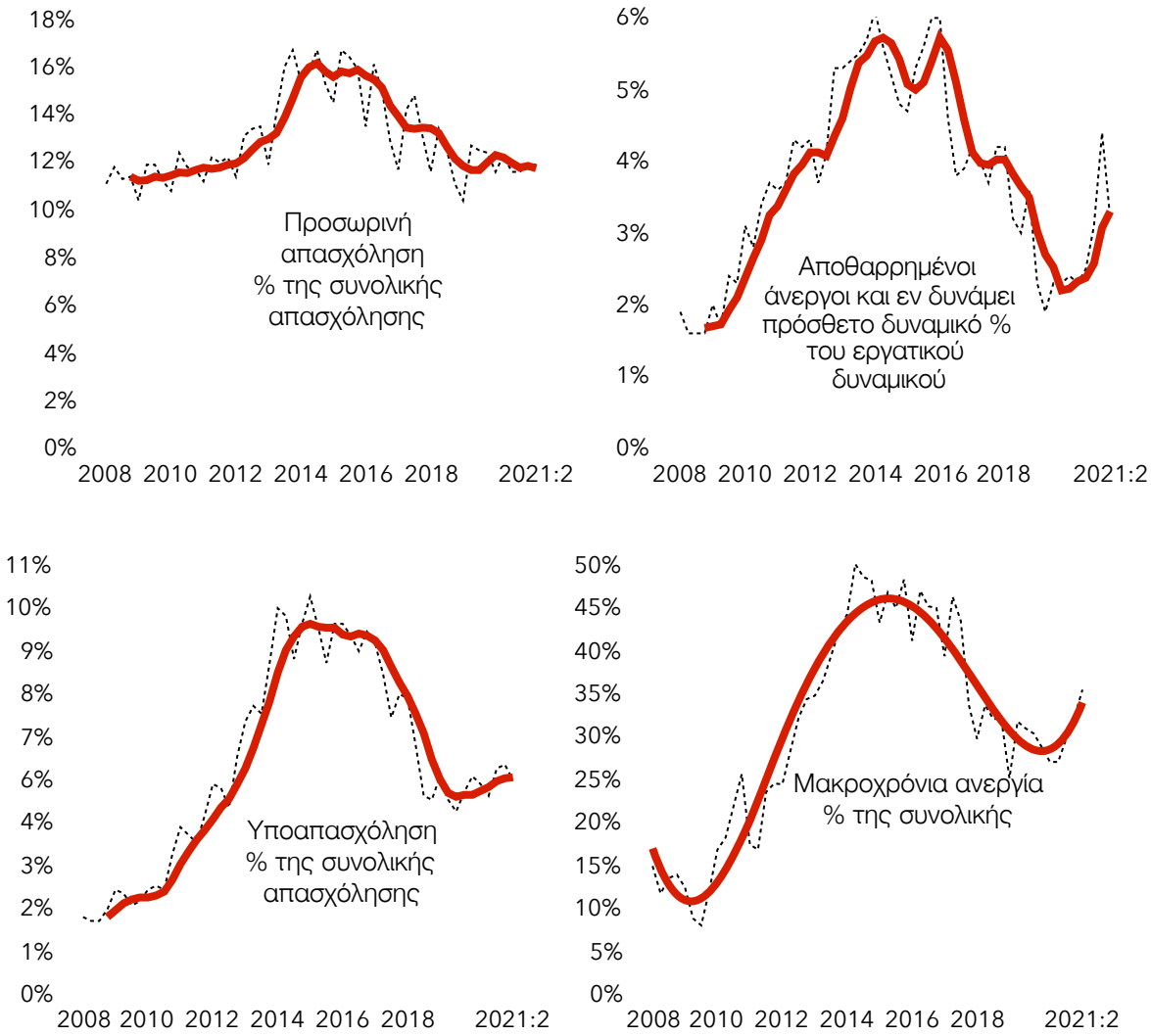

1. Η υποαπασχόληση, δηλαδή η ακούσια μερική απασχόληση, παρουσίασε στη διάρκεια της κρίσης (2012-2014) αύξηση της τάξης των 26 χιλιάδων μισθωτών (διάγραμμα 3.9) που ισοδυναμούν με 7% της συνολικής απασχόλησης και παρουσίασε βελτίωση (δηλαδή μείωση) με την ανάκαμψη της οικονομίας με σημαντική καθυστέρηση, κατά τη τριετία 2017-2019, *η δε μείωσή της ανήλθε περίπου στο ήμισυ της ανόδου που είχε προηγηθεί*. Επειδή (α) η υποαπασχόληση δεν υποχώρησε στο αρχικό της επίπεδο (2008), (β) αυτό δεν συνέβη ούτε μέσα σε συνθήκες υπερθέρμανσης της οικονομίας (2018-2019), και (γ) επειδή βρίσκεται σε ανοδική πορεία μετά το 2020:2, συμπεραίνουμε ότι **η υποαπασχόληση έχει παγιωθεί και επεκτείνεται σύροντας έναν αυξανόμενο αριθμό μισθωτών σε συνθήκες μερικής απασχόλησης ανεπιθύμητης από τους ίδιους τους εργαζόμενους αλλά επιθυμητής από πολλούς εργοδότες.**
2. Εκτός από την υποαπασχόληση (δηλαδή την ακούσια, μη επιθυμητή, μερική απασχόληση), **έχει αποκτήσει διαρθρωτικό χαρακτήρα και η μακροχρόνια ανεργία,** η οποία μετά τη ραγδαία άνοδό της, που άρχισε το 2008, και την σταθεροποίησή της από το καλοκαίρι του 2014 στο 45% περίπου της συνολικής ανεργίας, παρουσίασε μεν υποχώρηση, χωρίς όμως να επανέλθει στο χαμηλό επίπεδο των ετών 2008-

2010, και αυτό μάλιστα συνέβη παρά το γεγονός ότι η ανάκαμψη της οικονομίας ήταν μακρά (διήρκεσε πέντε ολόκληρα έτη, 2015-2019). Έτσι, το 2021, ένας στους τρεις ανέργους παρέμενε μακροχρονίως άνεργος. Παρόλο που η μεγάλη μεγέθυνση του ΑΕΠ κατά την πενταετία 2015-2019 μείωσε την μακροχρόνια ανεργία από το 45% της συνολικής ανεργίας στο 28%, αυτή η μείωση δεν επαρκούσε για να επαναφέρει το ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας στο επίπεδο του 2010 που ανερχόταν σε 10%. Έτσι, ακόμη και κατά το 2019, όταν η οικονομία είχε φτάσει στο υψηλότερο σημείο της, το ποσοστό των μακροχρονίως ανέργων παρέμενε περίπου τριπλάσιο από τον αντίστοιχο ποσοστό του 2010. Αυτό το συμπέρασμα έρχεται τώρα να ενισχύσει το γεγονός ότι από την έναρξη της υγειονομικής κρίσης, το 2020:2, **στην διάρκεια του πρώτου κύματος της επιδημίας, μέχρι σήμερα, η μακροχρόνια ανεργία αυξήθηκε από το 29% της συνολικής ανεργίας στο 35%.**

3. Η προσωρινή απασχόληση και η αποθάρρυνση των ανέργων, αντιθέτως, φαίνεται ότι διατηρούν τα χαρακτηριστικά που είχαν πριν την επιδημία και την μεγάλη κρίση του μνημονιακού προγράμματος, διότι στο τέλος της περιόδου οικονομικής ανόδου (2015-2019) είχαν μειωθεί στα επίπεδο του 2010.

Κεφάλαιο 4
Εισοδηματικές ανισότητες και υλική στέρηση

4.1. Ο κίνδυνος φτώχειας για το σύνολο του πληθυσμού

Είναι απαραίτητο, πριν από την περιγραφή των κυριότερων χαρακτηριστικών των εισοδηματικών ανισοτήτων, του κινδύνου φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, να διευκρινίσουμε ότι **ο αριθμός των ατόμων που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας, είναι σοβαρά υποεκτιμημένος στα στατιστικά στοιχεία της τελευταίας δεκαετίας.**

Αυτή η υποεκτίμηση έχει δύο πηγές: καταρχάς, το όριο της φτώχειας (ή κατώφλι φτώχειας) είναι άμεση συνάρτηση του εισοδήματος ανά κάτοικο, επομένως και του ΑΕΠ ανά κάτοικο, με αποτέλεσμα, όταν το ΑΕΠ μειώνεται, να παρασύρει σε μείωση και *το κατώφλι της φτώχειας*, το όριο δηλαδή με βάση το οποίο αποφαινόμαστε εάν ένα άτομο βρίσκεται ή κινδυνεύει να περιέλθει σε κατάσταση φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού. Έτσι μπορεί κάποιος το 2010 να θεωρείται φτωχός εάν το εισόδημά του είναι π.χ. μικρότερο των 9,7 χιλιάδων ευρώ, αλλά μόλις λίγα χρόνια μετά, το 2015, να θεωρείται φτωχός εάν το εισόδημά του είναι μικρότερο των 8,3 χιλιάδων ευρώ, και το 2019 μικρότερο των 9,7 χιλιάδων ευρώ το 2019.

Διάγραμμα 4.1. *Ποσοστό του πληθυσμού που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας με βάση το κατώφλι του 2008.*

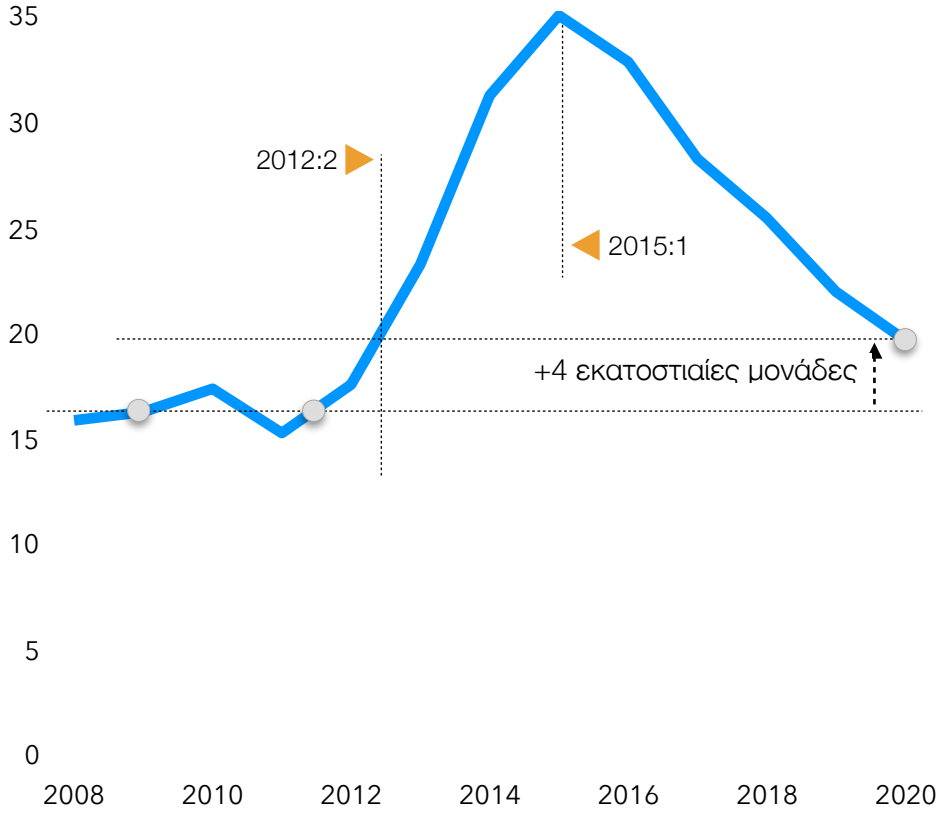

Πηγή:Eurostat

Επειδή λοιπόν για τον λόγο αυτό, τα συνήθως χρησιμοποιούμενα στοιχεία παρουσιάζουν στρεβλή και παραπλανητική εικόνα για την φτώχεια, η Eurostat δημοσιεύει, προκειμένου να έχουμε μια περιγραφή που να αντανακλά την πραγματικότητα, συμπληρωματικούς δείκτες φτώχειας με βάση το κατώφλι φτώχειας προηγουμένων ετών. Πιο συγκεκριμένα, επιλέγεται ως κατώφλι φτώχειας αυτό που αντιστοιχεί σε ένα έτος βάσης (η Eurostat θεωρεί ως τέτοια έτη το 2005 και το 2008) και με βάση αυτό το κατώφλι υπολογίζει τον δείκτη φτώχειας. Παίρνοντας υπόψη μας αυτήν την αναγκαία διόρθωση και χρησιμοποιώντας τα στοιχεία της Eurostat, προκύπτει ότι **ο δείκτης**

φτώχειας στην Κύπρο, διορθωμένος ώστε η σύγκριση να γίνεται με το όριο φτώχειας του έτους 2008, παρέμενε το 2020 σε επίπεδο το οποίο ήταν κατά 25% υψηλότερο έναντι του 2008-2012 παρά την υποχώρησή του κατά την πενταετία 2016-2020 (διάγραμμα 4.1). Πιο αναλυτικά, ενώ το 2008-2012 το ποσοστό του πληθυσμού που βρισκόταν σε κίνδυνο φτώχειας με βάση το κατώφλι φτώχειας του 2008 ανερχόταν σε 16,0% του πληθυσμού, το αντίστοιχο ποσοστό κατά το 2020 ήταν περίπου 20,0% (δηλαδή κατά 25% υψηλότερο έναντι του 2008). **Επομένως, κατά το 2020 περίπου ένας στους πέντε κατοίκους της Κύπρου παρέμενε σε κίνδυνο φτώχειας έναντι ενός στους έξι κατά το 2008-2012. Πρόκειται για μετατόπιση που έχει διαρθρωτικό χαρακτήρα, διότι παραμένει ακόμη και μετά το τέλος της περιόδου οικονομικής μεγέθυνσης 2015-2019.**

4.2. Οι εισοδηματικές ανισότητες

Στο διάγραμμα 4.2 φαίνεται η διανομή του εισοδήματος στην Κύπρο κατά το 2020 (τελευταίο έτος για το οποίο υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία). Ενώ το εισόδημα των άλλων δεκατημορίων αυξάνεται με σχεδόν ισόποσα βήματα από το πρώτο έως το ένατο δεκατημόριο, στο δέκατο πραγματοποιείται ένα μεγάλο άλμα, που περιγράφει το γεγονός ότι **το 1/10 των κατοίκων στην Κύπρο ιδιοποιείται το 1/4 περίπου του εισοδήματος της χώρας.**

Διάγραμμα 4.2. *Διανομή του εισοδήματος σε δεκατημόρια (σε ποσοστά % του συνολικού εισοδήματος, 2020).*

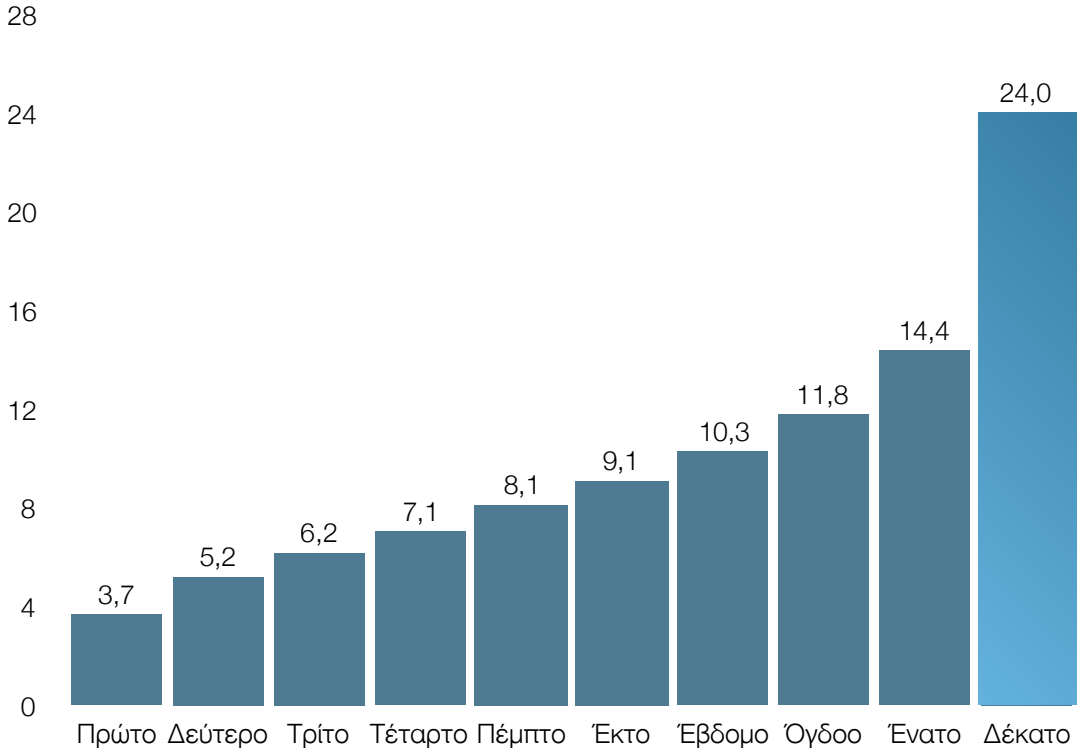

Πηγή: Eurostat

Το ποσοστό αυτό είναι αυξημένο κατά 1,4 εκατοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ έναντι του αντίστοιχου μεγέθους κατά το 2005 (όταν ανερχόταν σε 22,6%). Προκύπτει από την ανάλυση των στοιχείων της Eurostat ότι η αύξηση αυτή στο εισόδημα των 10% πιο εύπορων κατοίκων προήλθε από αναδιανομή στο εσωτερικό των εύπορων μερίδων του πληθυσμού (και πιο συγκεκριμένα από το έβδομο, όγδοο και ένατο δεκατημόρια) και από τα μεσαία εισοδήματα (δηλαδή από το τέταρτο, πέμπτο και έκτο δεκατημόριο).

Αυτές οι μεταβολές πιθανότατα υποδηλώνουν **μια διπλή μετατόπιση: αφενός μεν την σχετική εισοδηματική επιδείνωση των μικροαστικών στρωμάτων με μετατόπιση μερίδας τους προς κατώτερα εισοδήματα, αφετέρου δε την μετατόπιση μιας μερίδας κατόχων κεφαλαίου από το έβδομο, όγδοο και ένατο δεκατημόριο προς τα πολύ υψηλά εισοδήματα του δεκάτου δεκατημορίου.** Σε κάθε περίπτωση, υπήρξε πόλωση των εισοδημάτων και αύξηση της εισοδηματικής ανισότητας.

Σε σύγκριση με τις άλλες εισοδηματικές μερίδες, το εισόδημα των 10% πιο εύπορων κατοίκων έχει μέγεθος ίσο με το 42% περίπου των λιγότερο εύπορων κατοίκων, όσων δηλαδή βρίσκονται συγκεντρωμένοι στα τέσσερα πρώτα τεταρτημόρια και σε ένα μικρό μέρος του πέμπτου.

Επίσης, **το εισόδημα των 20% πλουσιοτέρων κατοίκων, όσων δηλαδή ανήκουν στο ένατο και το δέκατο δεκατημόριο, έχει μέγεθος (38,4%) που είναι περίπου ίσο με το εισόδημα του 60% των λιγότερο εύπορων κατοίκων.**

Στο διάγραμμα 4.3 φαίνεται ένας άλλος δείκτης, που αναφέρεται στην ανισότητα της κατανομής του εισοδήματος με κριτήριο δύο αναλογίες: τον δείκτη S80/S20 και τον δείκτη S80/S50 (για τον ορισμό των δεικτών αυτών βλ. στο μεθοδολογικό ένθετο 4.1).

Διάγραμμα 4.3. *Δείκτης εισοδηματικής ανισότητας (αναλογίες S80/S20 και S80/S50, έτη 2008-2020).*

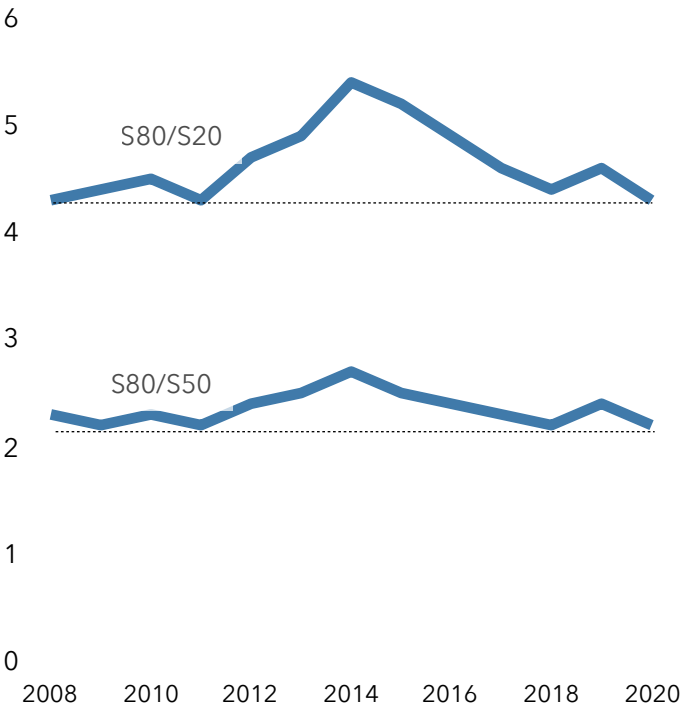

S20: εισόδημα του 20% των χαμηλότερων εισοδημάτων.

S80: εισόδημα του 20% των υψηλότερων εισοδημάτων.

S50: εισόδημα του 50% των χαμηλότερων εισοδημάτων.

Πηγή: Eurostat

Μεθοδολογικό σημείωμα 4.1. Οι δείκτες ανισότητας S80/S20

Ο δείκτης S80/S20 (income quintile share ratio) υπολογίζεται ως ο λόγος του συνολικού εισοδήματος των 20% πλουσιοτέρων προς το αντίστοιχο εισόδημα του 20% του πληθυσμού με τα μικρότερα εισοδήματα). Επομένως, ο δείκτης ανισότητας S80/S20 είναι ο αριθμός των ετών κατά τον οποίο θα έπρεπε να εργάζονται ανελλιπώς οι 20% λιγότερο εύποροι ώστε να αποκτήσουν το ετήσιο εισόδημα του 20% πλουσιοτέρων. Ο δείκτης S80/S50 είναι ο λόγος του εισοδήματος των 20% πλουσιοτέρων προς το εισόδημα του διάμεσου 20% των εισοδημάτων.

Στο διάγραμμα 4.3 φαίνεται ότι οι εισοδηματικές ανισότητες, όπως τις περιγράφει ο δείκτης ανισότητας S80/S20, εμφάνιζε σταθερότητα κατά τα έτη 2008-2011, αλλά αυξήθηκε θεαματικά όταν ασκήθηκε η πολιτική της δημοσιονομικής προσαρμογής και των διαρθρωτικών αλλαγών (2013-2014) η οποία καταβύθισε την οικονομία σε μεγάλη ύφεση.

Πιο συγκεκριμένα, ο δείκτης S80/S20, που παρέμενε σταθερά στο επίπεδο του 4.2 πριν από την κρίση των ετών 2012-2014, προσέγγισε το επίπεδο του 5,4 κατά το 2014. Αυτό σημαίνει ότι το εισόδημα των 20% πλουσιοτέρων ανήλθε σε 5,4 φορές του αντίστοιχου εισοδήματος των φτωχότερων 20%. Με άλλα λόγια, οι φτωχότεροι 20% του πληθυσμού θα έπρεπε να εργάζονται επί 5,5 έτη για να αποκτήσουν το ετήσιο εισόδημα του 20% των πλουσιοτέρων. Στη διάρκεια της ανάκαμψης των ετών 2015-2019 υπήρξε μείωση του δείκτη ανισότητας που επέστρεψε στο επίπεδο του 4,2 (δηλαδή στο επίπεδο του 2008-2011). **Αυτή η διόρθωση πραγματοποιήθηκε κυρίως χάρη στην αύξηση του αριθμού των απασχολουμένων που σημειώθηκε κατά την ίδια περίοδο και ενίσχυσε το συνολικό εισόδημα των εργαζόμενων τάξεων** (το οποίο είναι το γινόμενο του μέσου μισθού επί τον αριθμό των εργαζομένων) καθώς έστω και με μικρές αυξήσεις του μέσου μισθού η αύξηση της απασχόλησης παράγει σημαντικά επιπλέον εισοδήματα για τους εργαζόμενους.

Ως αποτέλεσμα, η διορθωτική κίνηση που υπήρξε κατά τα χρόνια της ανοδικής πορείας της οικονομίας, αναίρεσε σε μεγάλο βαθμό την αύξηση των ανισοτήτων που είχε προηγηθεί κατά τα έτη 2012-2014, αλλά αυτό επιτεύχθηκε επειδή εργάζονται τώρα 7% περισσότερα άτομα.

Επομένως, ο ίδιος βαθμός ανισότητας με το 2012-2014 επιτυγχάνεται τώρα με 7% περισσότερη εργασία και αντίστοιχα χαμηλότερους μισθούς, ενώ πριν το μνημονιακό πρόγραμμα επιτυγχανόταν με λιγότερη εργασία και υψηλότερους μισθούς: ο ίδιος βαθμός εισοδηματικής ανισότητας υποκρύπτει επομένως διαφορετικούς βαθμούς εκμετάλλευσης της εργασίας.

Στο διάγραμμα 4.4, όπου φαίνεται η μεταβολή του δείκτη Gini στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 27 μεταξύ 2012 και 2020, διαπιστώνουμε ότι στην Κύπρο οι εισοδηματικές ανισότητες μειώθηκαν ενώ σε πολλές άλλες αυξήθηκαν κατά την ίδια περίοδο. Αυτό το παράδοξο οφείλεται στο γεγονός ότι και ο δείκτης Gini λαμβάνει υπόψη του *αποκλειστικά το ύψος των εισοδημάτων αγνοώντας τον τρόπο με τον οποίο αυτά αποκτήθηκαν*.

Έτσι, πίσω από την ισότητα του δείκτη Gini σε δύο διαφορετικές χώρες, είναι δυνατόν να αποκρύπτονται μεγάλες διαφορές στον χρόνο εργασίας και στο ύψος των μισθών. Παραδείγματος χάριν, μεταξύ δύο χωρών με την ίδια τιμή του δείκτη Gini, ενδέχεται οι εργαζόμενοι στην πρώτη χώρα να είναι αναγκασμένοι να εργάζονται περισσότερες ώρες, με χαμηλότερους μισθούς προκειμένου να αποκτήσουν το ίδιο εισόδημα εργασίας με την δεύτερη χώρα όπου ο αριθμός απασχολουμένων είναι μικρότερος αλλά οι μισθοί είναι υψηλότεροι.

Αλλά και οι διαχρονικές συγκρίσεις του δείκτη Gini μιας χώρας σε δύο διαφορετικές χρονικές στιγμές λαμβάνουν αποκλειστικά υπόψη τους τις εισοδηματικές ανισότητες, έτσι ώστε δύο ίδιες τιμές του δείκτη στην ίδια χώρα αλλά σε δύο διαφορετικές στιγμές μπορεί να αποκρύπτουν διαφορετικούς μισθούς και διαφορετική απασχόληση. Αυτή είναι η περίπτωση της Κύπρου κατά το 2020 σε σύγκριση με το 2012 (βλ. στον πίνακα 4.1).

Θα πρέπει λοιπόν να συμπεράνουμε ότι στην Κύπρο υπήρξε σε σημαντικό βαθμό αναίρεση των εισοδηματικών ανισοτήτων που δημιουργήθηκαν στη διάρκεια της μεγάλης ύφεσης 2012-2014, πλην όμως αυτή η αναίρεση επιτεύχθηκε με αύξηση της εκμετάλλευσης της εργασίας. Η αναίρεση αυτή δεν οφείλεται σε αποφάσεις πολιτικής ευνοϊκές για τον κόσμο της εργασίας αλλά προέκυψε ως αποτέλεσμα της πορείας του οικονομικού κύκλου, η οποία αύξησε κατά το 2015-2019 τον αριθμό των απασχολουμένων (βλ. κεφάλαιο 3) επειδή η οικονομία βρέθηκε σε πορεία μεγέθυνσης η οποία μάλιστα συνεχίστηκε παρά την υπερθέρμανση που την χαρακτήριζε ήδη από το 2018.

Διάγραμμα 4.4. *Μεταβολή του δείκτη εισοδηματικών ανισοτήτων Gini μεταξύ 2012 και 2020.*

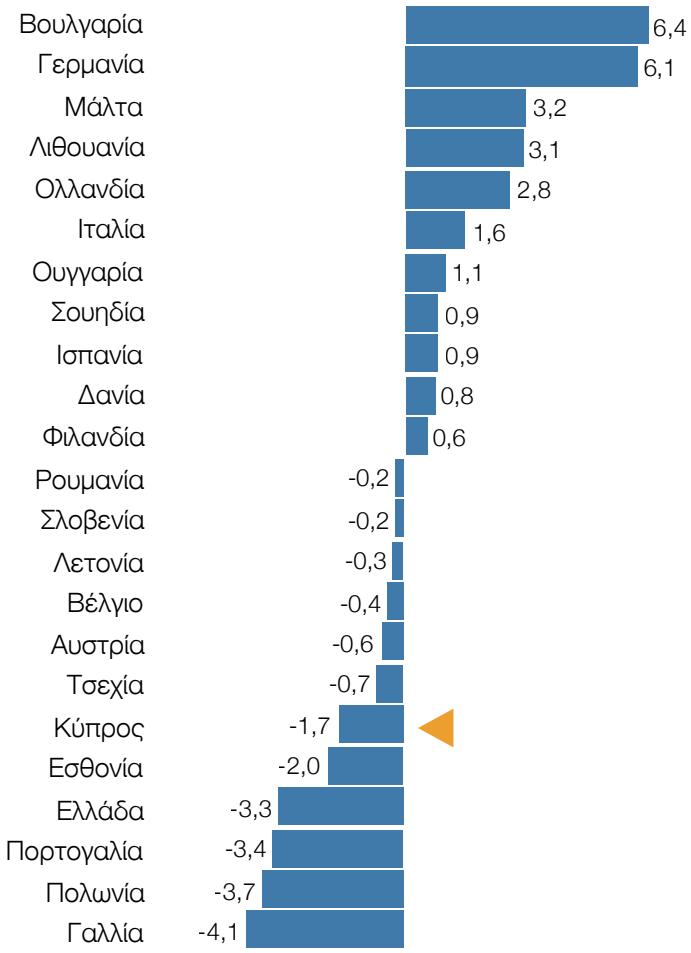

Πηγή: Eurostat

Πίνακας 4.1. *Μεταβολές δείκτη εισοδηματικής ανισότητας, μέσης αμοιβής εργασίας και αριθμού μισθωτών.*

	2012	2020	Μεταβολή 2020 έναντι 2012
Δείκτης Gini	31,0	29,3	-1,7
Αγοραστική δύναμη μέσου ακαθάριστου μηνιαίου μισθού	1688 ευρώ	1577 ευρώ	-7%
Αριθμός μισθωτών	321 χιλιάδες άτομα	352 χιλιάδες άτομα	+10%

4.2. Ο κίνδυνος φτώχειας και η υλική στέρηση

Στο διάγραμμα 4.5 φαίνεται ο δείκτης σχετικής φτώχειας για τους νέους 20-24 και 25-29 ετών, για τους ανέργους και για τους μισθωτούς.

Όπως ήδη αναφέραμε, η σύγκριση του δείκτη μεταξύ δύο διαφορετικών ετών εμπεριέχει μεγάλη ανακρίβεια. Ωστόσο, η σύγκριση μεταξύ δύο ηλικιακών ομάδων του πληθυσμού ή ανέργων και απασχολουμένων κλπ, για το ίδιο έτος, είναι θεμιτή (διότι ο ίδιος βαθμός ανακρίβειας εμπεριέχεται στις τιμές του δείκτη τόσο για την μία ομάδα όσο και για την άλλη, και για τον λόγο αυτό, εξαλείφεται από την σύγκριση).

Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 4.5, το ποσοστό των νέων ηλικίας 20-24 και 25-29 ετών σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού, το οποίο είχε αυξηθεί δραματικά στην διάρκεια της εφαρμογής του μνημονιακού προγράμματος, μειώθηκε στην διάρκεια της οικονομικής ανάκαμψης της περιόδου 2015-2019, αλλά γνωρίζουμε ότι αυτό συνέβη *χάρη στην αύξηση του αριθμού απασχολουμένων*. Η ηλικιακή ομάδα των 25-29 ετών εμφανίζει κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού παραπλήσιο με την ομάδα των 20-24 ετών.

Πολύ υψηλότερο είναι το ποσοστό *ανέργων* σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού. Η δε μείωσή του ήταν οριακή παρά την οικονομική μεγέθυνση της πενταετίας 2015-2019.

Όσον αφορά τους μισθωτούς, γενικά απειλούνται από την φτώχεια σε μικρότερο βαθμό από άλλες κοινωνικές κατηγορίες (όπως φαίνεται από το γεγονός ότι η καμπύλη των μισθωτών στο διάγραμμα 4.5 είναι μετατοπισμένη σε πολύ μικρότερες τιμές του δείκτη). Αυτό συμβαίνει επειδή οι μισθωτοί με πλήρες ωράριο εργασίας και συμβάσεις αορίστου χρόνου έχουν σταθερό μηνιαίο εισόδημα από την εργασία τους.

Μεθοδολογικό σημείωμα 4.2. Οι δείκτες φτώχειας και υλικής στέρησης

Ο δείκτης της φτώχειας, ο οποίος αναφέρεται στο ποσοστό του πληθυσμού το οποίο κινδυνεύει από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, είναι ένας δείκτης σχετικής φτώχειας, διότι συγκρίνει το εισόδημα των λιγότερο εύπορων με το μέσο (ή διάμεσο) εισόδημα. Για τον λόγο αυτό ορισμένες φορές αναφερόμαστε, στην έκθεση αυτή, στον εν λόγω δείκτη ως δείκτη σχετικής φτώχειας.

Οι δείκτες υλικής στέρησης, επειδή αναφέρονται στην απόλυτη φτώχεια, υπερτερούν του δείκτη φτώχειας (ακριβέστερα του πληθυσμού που κινδυνεύει από την φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό) διότι αυτός αναφέρεται στην σχετική φτώχεια, ενώ οι δείκτες υλικής στέρησης εκτιμούν απευθείας και με υλικούς όρους την οικονομική δυσπραγία, με επιμέρους φυσικούς δείκτες όπως η αδυναμία πληρωμής ενοικίου ή λογαριασμών, θέρμανσης της κατοικίας κ.ά.

Εκτός από τους επιμέρους δείκτες υλικής στέρησης, προσδιορίζεται και ένας σύνθετος δείκτης σοβαρής υλικής στέρησης που αναφέρεται στην ταυτόχρονη εμφάνιση τουλάχιστον τριών επιμέρους υλικών στερήσεων.

Διάγραμμα 4.5. *Ποσοστό ανέργων, μισθωτών και ηλικιών 20-24 και 25-29 ετών που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού (2015-2020).*

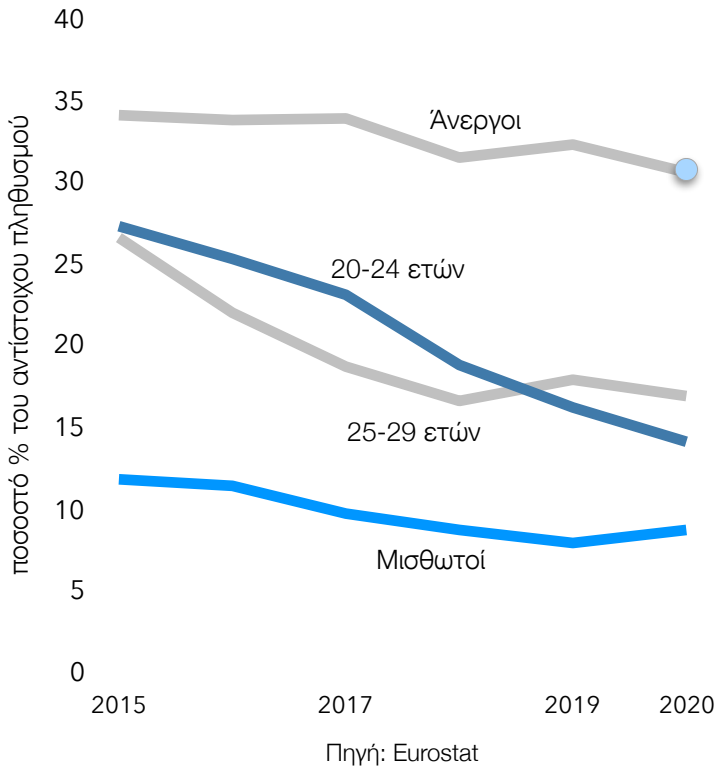

Πηγή: Eurostat

Πηγή: Eurostat

Παρά την αύξηση του ποσοστού των μισθωτών που κινδύνευαν από τη φτώχεια ή τον κοινωνικό αποκλεισμό στην διάρκεια των ετών 2013-2014, στη συνέχεια ο κίνδυνος μειώθηκε καθώς προχωρούσε η ανοδική πορεία της οικονομίας. Ως αποτέλεσμα, κατά το 2019 ο δείκτης επέστρεψε στο επίπεδο του 2009. Η βελτίωση αυτή όμως ανακόπηκε στην διάρκεια του 2020 και υπήρξε μικρή, οριακή, αύξηση η οποίο αποτελεί ένδειξη ότι κατά το 2021 υπήρξε επιδείνωση (για το οποίο δεν υπάρχουν προς το παρόν, τον Ιανουάριο του 2022, τα σχετικά στατιστικά στοιχεία). **Το γεγονός ότι περίπου ένας στους δέκα μισθωτούς επαπειλείται από την φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι στην Κύπρο, όπως και στις άλλες χώρες του αναπτυγμένου καπιταλισμού, υπάρχει εκτεταμένη ιδιαίτερη κατηγορία μισθωτών, οι εργαζόμενοι φτωχοί, οι οποίοι, παρά το γεγονός ότι έχουν εισόδημα ως εργαζόμενοι, βρίσκονται σε κατάσταση σχετικής φτώχειας και κινδυνεύουν με κοινωνικό αποκλεισμό** επειδή οι μισθοί τους είναι χαμηλοί ή επειδή η απασχόλησή τους είναι πρόσκαιρη ή περιορισμένου ωραρίου.

Ο δείκτης σοβαρής υλικής στέρησης για επιλεγμένες κατηγορίες του πληθυσμού, μετά το 2008 (διάγραμμα 4.6) εμφάνισε επιδείνωση μέχρι το 2014 και εν συνεχεία βελτίωση από το 2015. Παραμένουν σταθερές οι σημαντικές διαφορές επιπέδου μεταξύ αυτών των επιμέρους ομάδων. Παρατηρούμε ότι **η υλική στέρηση είναι κατάσταση που αφορά σε μεγάλο βαθμό όσους συμπλήρωσαν κατά μέγιστο την δευτεροβάθμια εκπαίδευση τριών ετών.** Μεγάλη βελτίωση φαίνεται ότι υπήρξε για τους μισθωτούς χάρη στην αύξηση της απασχόλησης και την απόκτηση εισοδήματος από περισσότερους μισθωτούς, ιδιαίτερα δε για τους αποφοίτους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι είναι οι πλέον προστατευμένοι από τον κίνδυνο υλικής στέρησης.

Διάγραμμα 4.6. *Ποσοστό ανέργων, μισθωτών, αποφοίτων δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που βρίσκεται σε κατάσταση σοβαρής υλικής και κοινωνικής στέρησης (2014-2020).*

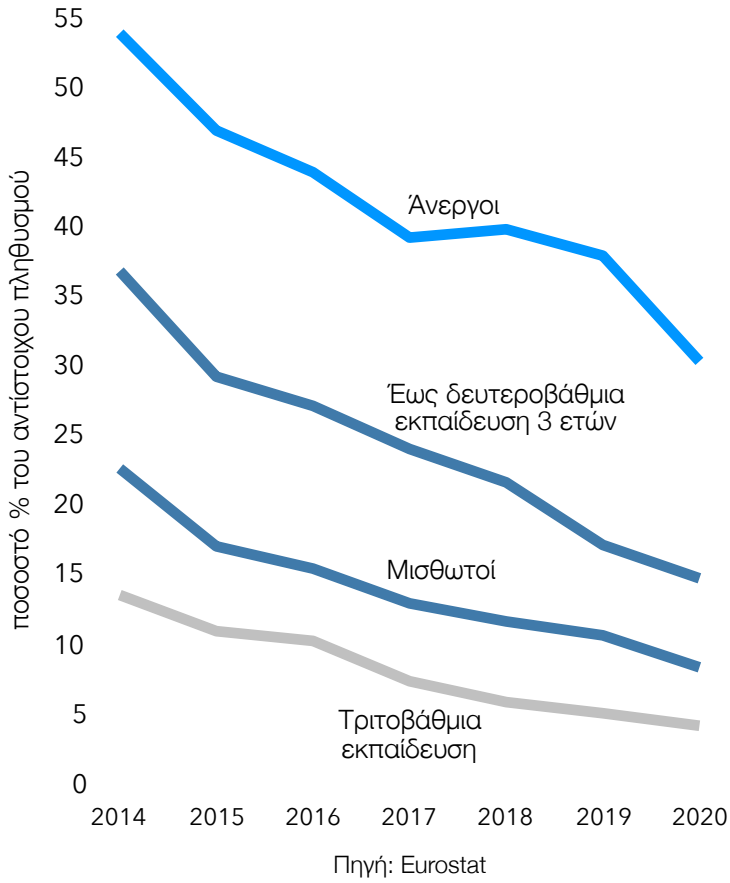

Πηγή: Eurostat

Μία διάκριση που είναι πολύ σημαντική, είναι η διάκριση μεταξύ των άνω των 65 ετών και των υπολοίπων ηλικιών όσον αφορά τον κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού: όπως φαίνεται στο διάγραμμα 4.7, ο εν λόγω κίνδυνος ανερχόταν το 2020 σε 33% αφού πρώτα είχε ανέλθει, κατά το 2013-2014 στο 50%. Σε κάθε περίπτωση, δηλαδή ανεξαρτήτως οικονομικής συγκυρίας, ο κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού εμφανίζεται εξαιρετικά αυξημένος έναντι των άλλων ηλικιών.

Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 4.8, οι ίδιες παρατηρήσεις αφορούν και στους μισθωτούς που εργάζονται με μερική απασχόληση και με εκείνους που εργάζονται με συμβάσεις ορισμένου χρόνου. Προκύπτει ότι **μόνο οι μισθωτοί με πλήρες ωράριο και συμβάσεις αορίστου χρόνου είναι στην πλειονότητά τους προστατευμένοι από τον κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού** (σε αναλογία δεκαεννέα στους είκοσι).

Διάγραμμα 4.7. *Ποσοστό του πληθυσμού άνω των 65 ετών που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού με βάση το κατώφλι του 2008.*

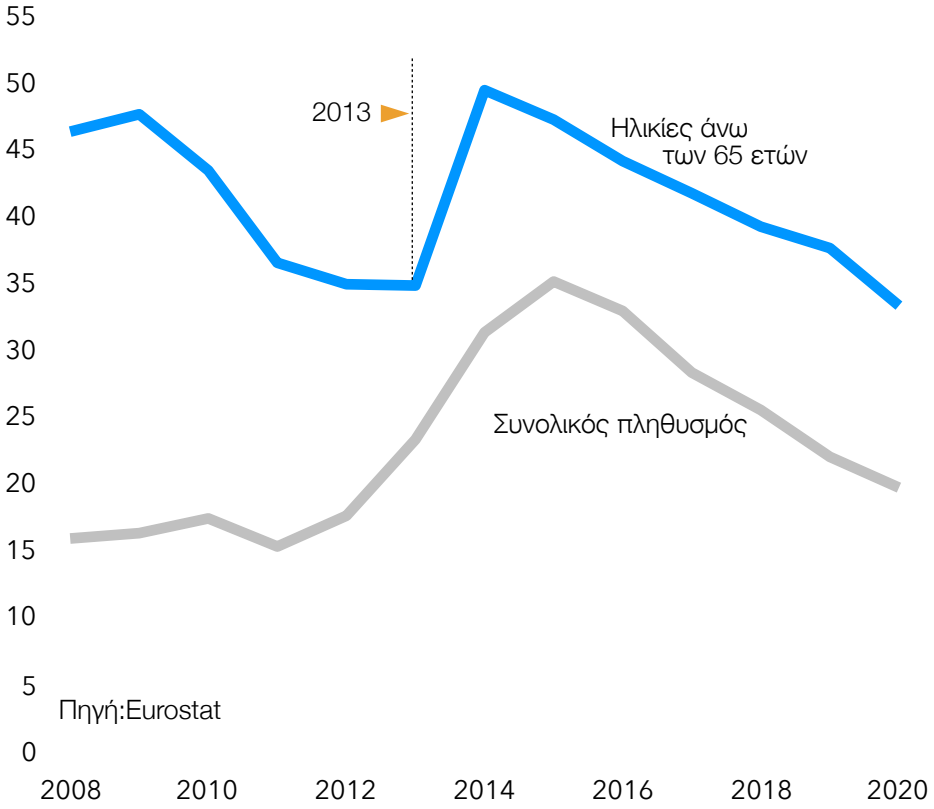

Διάγραμμα 4.8. *Ποσοστό των μισθωτών με πρόσκαιρη ή μερική απασχόληση που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού.*

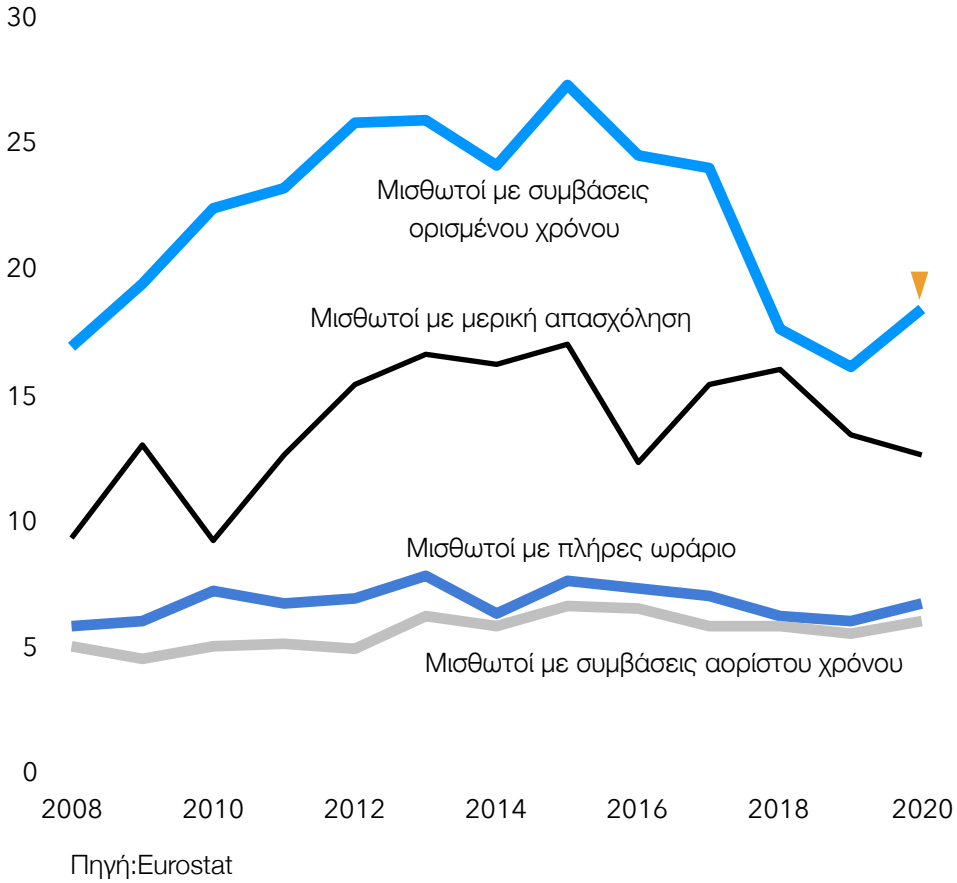

Κεφάλαιο 5
Η κυπριακή οικονομία κατά το 2020-2021

Η οικονομία βάδιζε ήδη από τους πρώτους μήνες του 2017 προς την ύφεση ή την στασιμότητα διότι βρισκόταν σε κατάσταση υπερθέρμανσης, δηλαδή η τρέχουσα παραγωγή βρισκόταν ήδη πολύ υψηλότερα από την δυνητική παραγωγή (που είναι εκείνο το ύψος παραγωγής στο οποίο μπορούν να διατηρούνται οι μακροοικονομικές ισορροπίες στο εξωτερικό εμπόριο και στις τιμές). Αυτή η πορεία της οικονομίας προς την στασιμότητα ή την ύφεση διακόπηκε κατά το πρώτο εξάμηνο του 2020 από την επιδημία του κορωνοϊού που μείωσε το ΑΕΠ επί τέσσερα τρίμηνα (-12,1% το 2020:2, -5,1% το 2020:3, -4,3% το 2020:4, -2,1% το 2021:1 σε ετήσια βάση, διάγραμμα 5.1).

Η υγειονομική κρίση επήλθε στο τέλος μιας πενταετούς πορείας οικονομικής μεγέθυνσης η οποία χαρακτηριζόταν από μικρούς ρυθμούς επέκτασης του παραγωγικού δυναμικού επειδή μεγάλο μέρος των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου δεν μετέβαλαν το παραγωγικό κεφάλαιο, επομένως το παραγωγικό δυναμικό της χώρας[8]. Ως αποτέλεσμα, η παραγωγικότητα της εργασίας παρέμεινε στάσιμη με αποτέλεσμα σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα να τεθεί σε λειτουργία ολόκληρο το αχρησιμοποίητο δυναμικό και ήδη από το 2017 η οικονομία να βρίσκεται σε κατάσταση υπερθέρμανσης. **Η ανάκαμψη της οικονομίας που ακολουθεί την υγειονομική κρίση έχει κληρονομήσει αυτές τις αδυναμίες της ταχύρρυθμης οικονομικής μεγέθυνσης της κυπριακής οικονομίας κατά τα έτη 2015-2019, δηλαδή την πολύ γρήγορη εξάντληση του παραγωγικού δυναμικού. Ήδη προβλέπεται ότι από το 2022 η τρέχουσα παραγωγή θα έχει υπερβεί το δυνητικό προϊόν.**

Διάγραμμα 5.1. *Ετήσιος ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ (τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3, εποχικά διορθωμένα).*

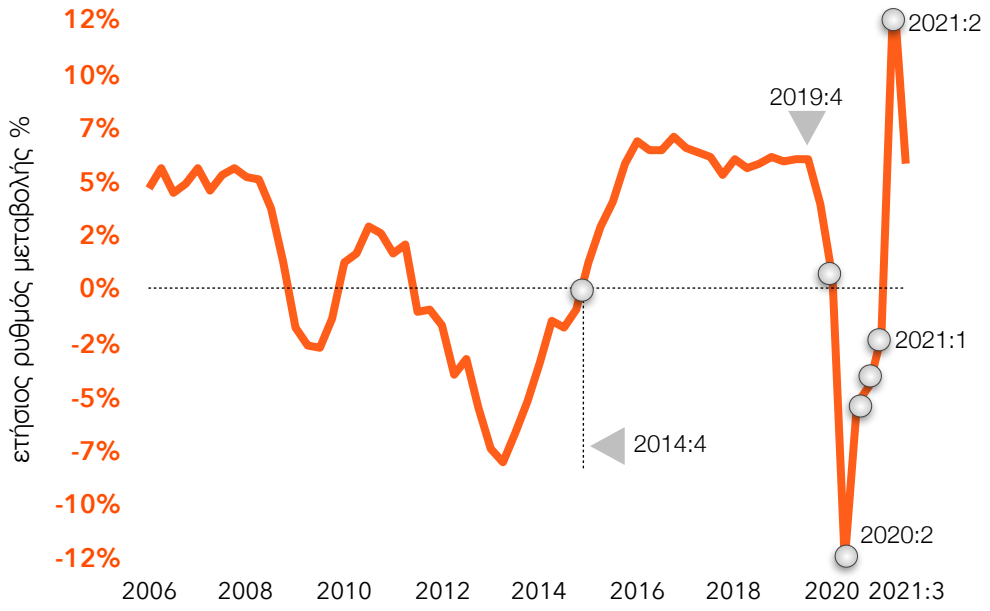

Πηγή: Eurostat

[8] Οι αυξήσεις των καθαρών επενδύσεων που καταγράφηκαν μετά το 2016, αντανακλούσαν σε μεγάλο βαθμό την ανάκαμψη της οικοδομικής δραστηριότητας που υποβοηθήθηκε από την πολιτική εισροής συναλλάγματος μέσω της χορήγησης των "χρυσών διαβατηρίων", καθώς και από την μεγέθυνση των εισαγωγών μεταφορικών μέσων, όπως η υπαγωγή πλοίων στην κυπριακή σημαία και οι αγορές αυτοκινήτων. Αυτά όμως σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσαν στοιχεία των παγίων επενδύσεων με μικρή και αμφίβολη επίπτωση στην παραγωγική ικανότητα της χώρας.

Το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, που παρουσίαζε ήδη μεγάλο έλλειμμα 5,7% του ΑΕΠ κατά το 2019 εξαιτίας της ανόδου της εσωτερικής ζήτησης σε πολύ υψηλά επίπεδα, επιδεινώθηκε κατά το 2020 σε 10,1% του ΑΕΠ με την υγειονομική κρίση επειδή υπήρξε πτώση των εξαγωγών η οποία ήταν κατά 50% περίπου μεγαλύτερη από την μείωση των εισαγωγών (στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Ameco). Είναι αξιοσημείωτο, όσο και ανησυχητικό, το γεγονός ότι κατά το 2021 το κυπριακό έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών μειώθηκε μεν αλλά ελάχιστα, σε 9,1%, και επομένως παραμένει σε πολύ υψηλότερο επίπεδο από το αντίστοιχο προ υγειονομικής κρίσης (5,7%). Ως συνέπεια, **το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της Κύπρου κατά το 2021 ήταν με πολύ μεγάλη διαφορά από τις άλλες χώρες, το υψηλότερο μεταξύ των 27 χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.** Υπάρχουν και άλλες χώρες που παρουσιάζουν μεγάλο έλλειμμα αλλά καμμία δεν υπερβαίνει το 6,3% (όπως στην περίπτωση της Ελλάδας).

Με αυτά τα δεδομένα, ο εξωτερικός τομέας της οικονομίας ελάχιστα συμβάλλει στην μεγέθυνση του ΑΕΠ: Μόνο 0,8 μονάδες του ΑΕΠ οφείλονταν κατά το 2021 στην βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών έναντι του 2020, ενώ η εσωτερική ζήτηση συνέβαλλε κατά 4,3 μονάδες. Εάν αυτές οι εξελίξεις συνεχιστούν **κατά τα επόμενα έτη, είναι εύλογο να αναμένουμε ότι οι κινητήριες δυνάμεις της οικονομίας θα είναι πλέον κατά κύριο λόγο ενδογενείς** (ιδιωτική κατανάλωση και επενδύσεις παγίου κεφαλαίου) εκτός εάν για απρόβλεπτους λόγους υπάρξει έντονη αναζωπύρωση του τουριστικού ενδιαφέροντος για την Κύπρο ή σημαντική συγκράτηση των εισαγωγών.

Σε ό,τι αφορά την ιδιωτική κατανάλωση, της οποίας οι μεταβολές παρουσιάζουν ισχυρή στατιστική εξάρτηση από την αγοραστική δύναμη των μισθών που καταβάλλονται στο σύνολο των μισθωτών (εξάρτηση επομένως από το γινόμενο του αριθμού των απασχολουμένων επί τον μέσο μισθό), αυξήθηκε κατά τη διάρκεια της ανοδικής πορείας της οικονομίας των ετών 2015-2019, υποστηριζόμενη, κυρίως από την αύξηση της απασχόλησης που δημιούργησε πρόσθετα εισοδήματα, και δευτερευόντως από μικρές βελτιώσεις των πραγματικών μισθών τις οποίες προκάλεσε η μείωση των τιμών κατά το 2015-2016 και η μείωση της ανεργίας κατά το 2017-2019. Την ιδιωτική κατανάλωση ενίσχυσε επίσης, μέχρι και το 2019, η άντληση πόρων των καταναλωτών από τις αποταμιεύσεις. Στη συνέχεια, κατά το 2020, υπό το βάρος της υγειονομικής κρίσης, ο όγκος της ιδιωτικής κατανάλωσης υποχώρησε κατά 4,1%, δηλαδή κατά ένα περιορισμένο ποσοστό, επειδή τα εισοδήματα στην διάρκεια της επιδημίας έλαβαν στήριξη προκειμένου να μην υποστεί μεγάλες ζημίες η διαδικασία κοινωνικής αναπαραγωγής (χωρίς την οποία είναι αδύνατη η διαδικασία αξιοποίησης των κεφαλαίων). Ως αποτέλεσμα, η στήριξη της ιδιωτικής κατανάλωσης στην διάρκεια του πρώτου κύματος της επιδημίας συγκράτησε την οικονομία από μια ύφεση χειρότερη από αυτήν που πράγματι σημειώθηκε. Κατά το δε 2021, δεν ανακτήθηκε πλήρως το χαμένο έδαφος έναντι του 2019 (-5,0%) καθώς ο όγκος της ιδιωτικής κατανάλωσης αυξήθηκε μόνο κατά 3,1%. Επομένως **το επίπεδο της ιδιωτικής κατανάλωσης στο τέλος του 2021 υπολειπόταν κατά περίπου δύο εκατοστιαίες μονάδες έναντι του αντίστοιχου επιπέδου του 2019. Η μέτρια επίδοση της ιδιωτικής κατανάλωσης οφείλεται στον περιορισμό της αγοραστικής δύναμης των μισθών** (βλ. αναλυτικότερα στο κεφάλαιο 6 της έκθεσης, διάγραμμα 6.5).

Σε ότι αφορά τις **ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου,** υποχώρησαν μόνο οριακά κατά το 2020 (χάρη στις δημόσιες επενδύσεις) ενώ κατά το 2021 αυξήθηκαν κατά 5,1% και εκτιμάται ότι πρόσθεσαν μία εκατοστιαία μονάδα στο ΑΕΠ του 2021.

Επομένως, **οι αυξήσεις της ιδιωτικής κατανάλωσης εμφανίζονται έτσι ο πιο πρόσφορος τρόπος επανεκκίνησης της οικονομίας με κινητήρα την ιδιωτική κατανά-**

λωση, και πιο συγκεκριμένα την αγοραστική δύναμη των μισθωτών. Ήδη κατά το 2021, η συμβολή της ιδιωτικής κατανάλωσης στο ΑΕΠ ήταν διπλάσια από την αντίστοιχη των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου. Με δεδομένο ότι η δημόσια δαπάνη είχε ήδη αυξηθεί κατά πολύ στην διάρκεια της υγειονομικής κρίσης, θα πρέπει να αναμένουμε μείωσή της εν όψει της δημοσιονομικής προσπάθειας που θα χρειαζόταν για την επαναφορά των δημόσιων οικονομικών σε καθεστώς δημοσιονομικής πειθαρχίας (που είναι το θεσμικά κατοχυρωμένο καθεστώς στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Είναι εύλογο επομένως να υποθέσουμε ότι η συμβολή της ιδιωτικής κατανάλωσης στο ΑΕΠ κατά τα αμέσως επόμενα χρόνια θα είναι πολύ υψηλότερη της συμβολής των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου.

Διάγραμμα 5.2. *Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (σε εκατομμύρια ευρώ και σταθερές τιμές 2010).*

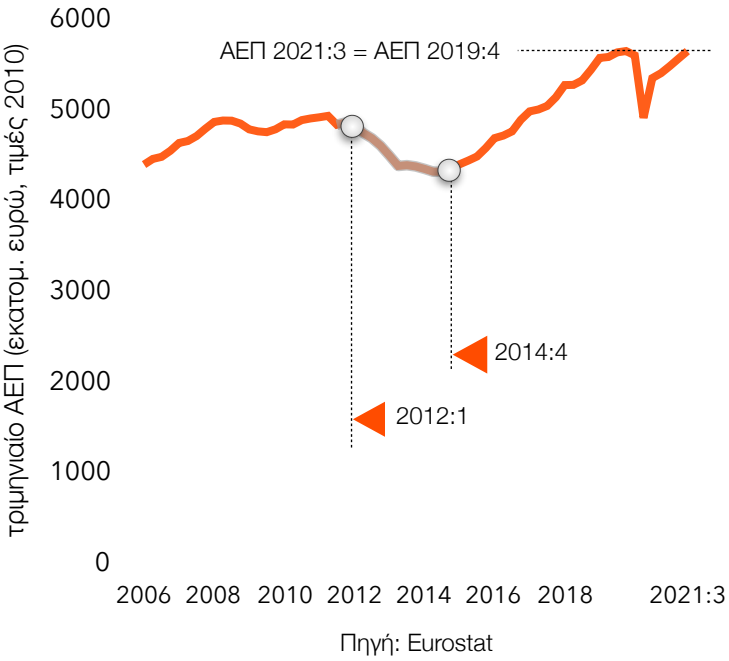

Τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3, εποχικά διορθωμένα.

Πηγή: Eurostat

Διάγραμμα 5.3. *Συμβολή του εμπορικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών στην διαμόρφωση του ΑΕΠ και αντίστοιχη συμβολή της εσωτερικής ζήτησης (σε εκατοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ, 2014-2021).*

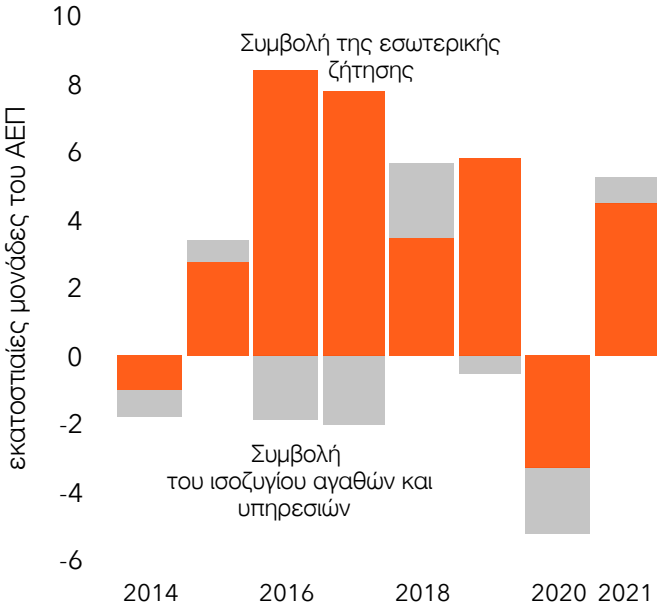

Πηγή: Annual Macroeconomic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 5.2, στην διάρκεια της ανάκαμψης των ετών 2015 έως 2019, ο όγκος του προϊόντος είχε παρουσιάσει αύξηση και είχε υπερβεί τον μέσο όρο των ετών 2006-2014 φθάνοντας έτσι στο ιστορικά υψηλότερο σημείο του. Κατά το 2020:2, εξαιτίας της επιδημίας, ο όγκος της παραγωγής υποχώρησε, αλλά το χαμένο έδαφος είχε ανακτηθεί μέχρι το 2021:3. Σε αυτήν την πορεία, η διατήρηση των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών σε υψηλά επίπεδα, ακύρωσε σε μεγάλο βαθμό τις καλές επιδόσεις των εξαγωγών, έτσι ώστε η ετήσια συμβολή του εμπορικού ισοζυγίου εξαγωγών-εισαγωγών στην διαμόρφωση του ΑΕΠ ήταν μερικά έτη θετική και κάποια άλλα έτη ήταν αρνητική (διάγραμμα 5.3). Το 2020, η συμβολή του ισοζυγίου εξαγωγών-εισαγωγών κατέστη έντονα αρνητική (διότι οι εισαγωγές υποχώρησαν πολύ λιγότερο από τις εξαγωγές) και κατά το 2021 ήταν ελαφρώς θετική. Έτσι, κατά το 2021 (αλλά και νωρίτερα), η αύξηση του ΑΕΠ στηρίχτηκε κυρίως στην αύξηση της εσωτερικής ζήτησης (διάγραμμα 5.3). **Συνοψίζοντας, η συμβολή του εμπορικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών στην διαμόρφωση του ΑΕΠ είναι, και πιθανότατα θα παραμείνει, μικρή (εκτός εάν υπάρξει απρόβλεπτη αύξηση του ενδιαφέροντος στις χώρες της Ευρώπης για τουριστικές υπηρεσίες ή σημαντική συγκράτηση των εισαγωγών). Η δε εσωτερική ζήτηση για εγχώριες επιχειρήσεις μπορεί να μετατραπεί σε κινητήρα της ανάκαμψης της οικονομίας εάν τονωθεί η ιδιωτική κατανάλωση από αυξήσεις της αγοραστικής δύναμης των μισθών.** Οι ανωτέρω εκτιμήσεις αναδεικνύουν την σημασία της εσωτερικής ζήτησης στην σημερινή συγκυρία της επιδημίας. Βεβαίως, όταν η εσωτερική ζήτηση παρουσιάζει αυξήσεις, αυτές επιμερίζονται σε ένα μερίδιο που απευθύνεται στις εισαγωγές και ένα μερίδιο που απευθύνεται στην εγχώρια παραγωγή. Όταν υπάρχει ισχυρή ροπή προς εισαγωγές αυξάνεται η διείσδυση των εισαγωγών στην εσωτερική αγορά. Επομένως, η στήριξη της μεγέθυνσης του ΑΕΠ στην εγχώρια ζήτηση οφείλει να συνοδεύεται από πρόνοιες για την διατήρηση του εμπορικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών σε ανεκτά επίπεδα, ιδιαίτερα μέσω της συγκράτησης των εισαγωγών. Μια τέτοια πρόνοια θα ήταν η μεγέθυνση του ΑΕΠ να προέρχεται από αυξήσεις των μισθών, επειδή αυτοί χαρακτηρίζονται από μικρότερη ροπή προς εισαγωγές σε σύγκριση με τα εισοδήματα της ιδιοκτησίας (κέρδη, τόκοι, πρόσοδοι) και έτσι επιβαρύνουν λιγότερο το εμπορικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών.

Στο διάγραμμα 5.4 φαίνεται η μεγάλη σημασία της μείωσης των εισαγωγών για την ενίσχυση της οικονομίας διότι ένα μέρος της διαθέσιμης εσωτερικής ζήτησης θα εκτραπεί από τις εισαγωγές και θα στραφεί στην εγχώρια αγορά. Εκτός αυτού, η περιστολή των εισαγωγών θα επέτρεπε στην Κυπριακή οικονομία να επιτυγχάνει υψηλότερο μακροχρόνιο ρυθμό ανάπτυξης επειδή οι μικρότερες εισαγωγές θα χαλάρωναν τον περιοριστικό παράγοντα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.

Η συμβολή της εσωτερικής ζήτησης στο ΑΕΠ, αναλύεται στις εξής συνιστώσες: πρώτον, στην συμβολή της επένδυσης παγίου κεφαλαίου, και δεύτερον, στην συμβολή της συνολικής κατανάλωσης, είτε ιδιωτικής είτε δημόσιας. Τα σχετικά μεγέθη φαίνονται στο διάγραμμα 5.4 για τα έτη 2005-2021 μαζί με την συμβολή των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στη διαμόρφωση του ΑΕΠ (οι εισαγωγές αφαιρούν ζήτηση από την εγχώρια οικονομία και επομένως συμβάλλουν αρνητικά στο ΑΕΠ). Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 5.4, κατά το 2015-2019 και κατά το 2021, ενώ υπήρξε αύξηση της συμβολής των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου και της κατανάλωσης στην διαμόρφωση του ΑΕΠ, παρουσιάστηκε ταυτοχρόνως και αύξηση των εισαγωγών, της οποίας η αρνητική συμβολή αντιστάθμισε πλήρως την θετική συμβολή της εσωτερικής ζήτησης στο ΑΕΠ. Αυτό αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι η **μείωση των εισαγωγών, η οποία θα έπρεπε να είναι επιθυμητή, βρίσκεται σε στενή σχέση με την εσωτερική ζήτηση, με την έννοια ότι η αύξηση της ζήτησης οδηγεί και σε**

αύξηση των εισαγωγών. Αυτή δε η αύξηση είναι τόσο μεγαλύτερη όσο πιο άνιση είναι η διανομή του εισοδήματος (διότι τα υψηλότερα εισοδήματα χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη ροπή προς κατανάλωση εισαγομένων προϊόντων).

Διάγραμμα 5.4. *Συμβολή της επένδυσης παγίου κεφαλαίου, της κατανάλωσης και των εισαγωγών στη διαμόρφωση του ΑΕΠ (% του ΑΕΠ, 2005-2021).*

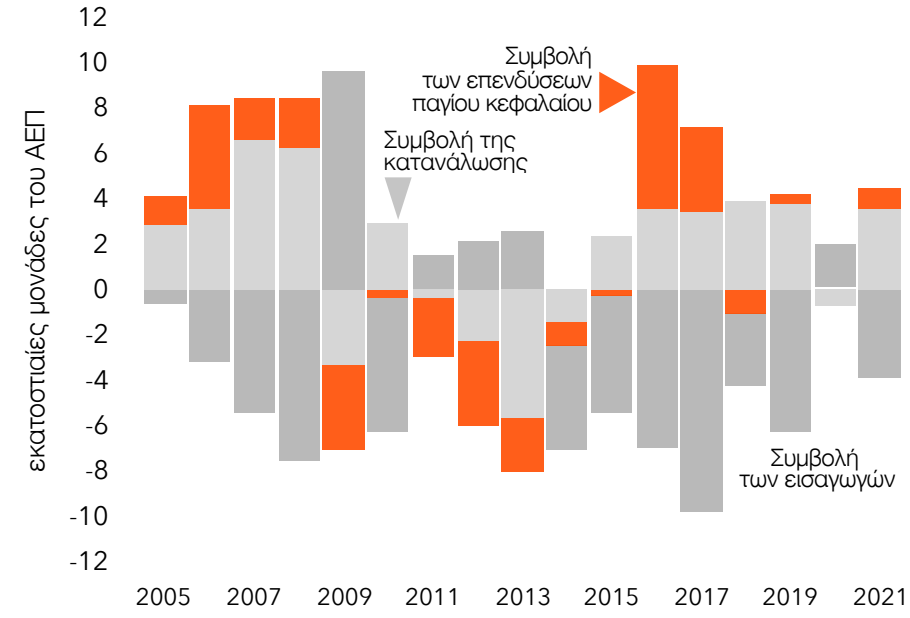

Πηγή: Annual Macroeconomic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Διάγραμμα 5.5. *ΑΕΠ, δυνητικό ΑΕΠ και παραγωγικό χάσμα (σε σταθερές τιμές 2010, παραγωγικό χάσμα = Απόκλιση τρέχοντος ΑΕΠ από το δυνητικό ΑΕΠ, σε % μονάδες του δυνητικού ΑΕΠ για τα έτη 2005-2021).*

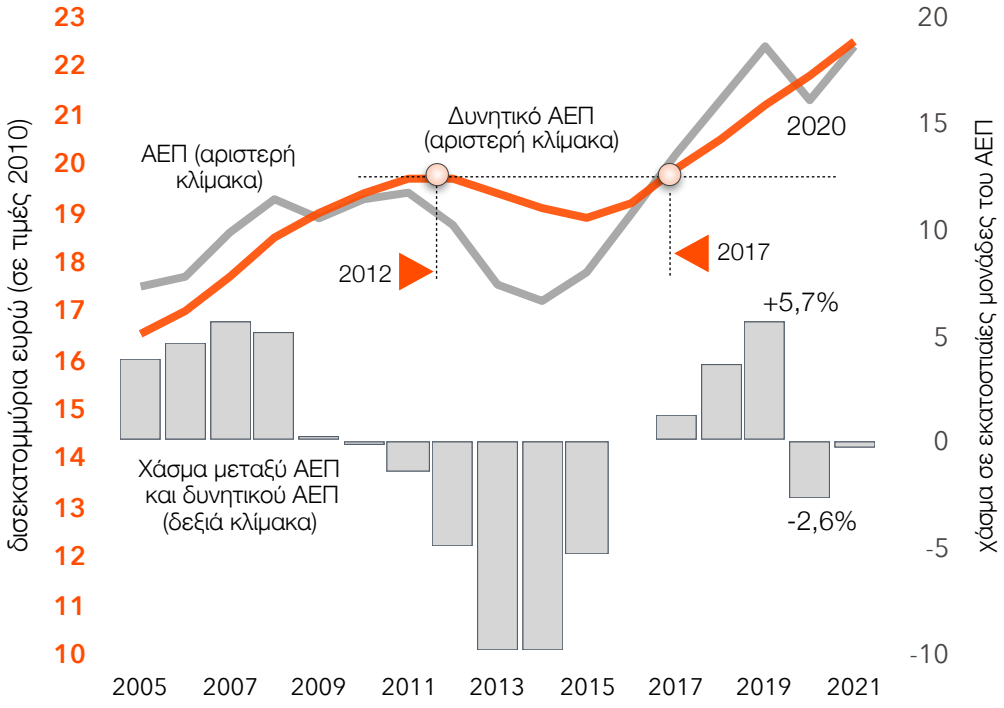

Πηγή: Annual Macroeconomic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Για την εκτίμηση της μακροοικονομικής κατάστασης, κρίσιμη σημασία έχει το μέγεθος του *παραγωγικού χάσματος* που περιγράφει τον βαθμό κατά τον οποίο παραμένουν αχρησιμοποίητες οι παραγωγικές ικανότητες της χώρας. Το μέγιστο *δυνητικό προϊόν* ή δυνητικό ΑΕΠ που μπορεί να παράγει μια χώρα είναι το μέγιστο προϊόν που μπορεί να επιτύχει χωρίς να δημιουργούνται μακροοικονομικές ανισορροπίες όπως ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, αύξηση του πληθωρισμού, μη βιώσιμα ελλείμματα του κρατικού προϋπολογισμού. Επομένως, το δυνητικό ΑΕΠ είναι ένα άνω όριο το οποίο το ΑΕΠ μπορεί να υπερβαίνει αλλά μόνο πρόσκαιρα επειδή αυτό οδηγεί σε μακροοικονομικές ανισορροπίες των οποίων η διόρθωση απαιτεί εν συνεχεία περιοριστική υφεσιακή πολιτική και επαναφορά της *τρέχουσας* παραγωγής στο επίπεδο της *δυνητικής* παραγωγής. Τέτοια ήταν και η περίπτωση της περιόδου πριν από το 2009, όταν το παραγωγικό χάσμα ήταν θετικό (της τάξης του +5%, βλ. διάγραμμα 5.5), και το αντίτιμο για αυτήν την ανισορροπία ήταν η δραματική διεύρυνση του εμπορικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών, της οποίας η κάλυψη από τον χρηματοπιστωτικό τομέα, μέσω της άντλησης κεφαλαίων από το εξωτερικό, αποδείχθηκε ότι μακροχρονίως δεν είναι βιώσιμη λύση. Το *παραγωγικό χάσμα* είναι η διαφορά του τρέχοντος ΑΕΠ από το δυνητικό ΑΕΠ. Το δυνητικό ΑΕΠ και το παραγωγικό χάσμα φαίνονται στο διάγραμμα 5.5 από το οποίο διαπιστώνουμε ότι η απώλεια του παραγωγικού δυναμικού που καταγράφηκε κατά το 2013-2015 έναντι του 2012 εξαλείφθηκε κατά τα επόμενα δύο έτη (2016-2017), και από το 2018 και μετά η ανοδική πορεία της οικονομίας οδήγησε σε μεγέθυνση του δυνητικού ΑΕΠ. Κατά το 2020, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 5.5, η υγειονομική κρίση δεν ανέκοψε σημαντικά την άνοδο του δυνητικού ΑΕΠ καθώς ελήφθησαν μέτρα που προστάτευσαν τις επιχειρήσεις έναντι του κινδύνου να παύσει η λειτουργία τους. Ως αποτέλεσμα, υπήρξε κατά το 2021 παραγωγικό δυναμικό που μπόρεσε να χρησιμοποιήσει η οικονομία χωρίς να οδηγηθεί σε μη διατηρήσιμο παραγωγικό κενό. Ωστόσο, η επιπλέον αναμενόμενη αύξηση της παραγωγής κατά το 2022 (+3,0%, πρόβλεψη ΕΕ), θα οδηγήσει αμέσως σε υπέρβαση του δυνητικού ΑΕΠ κατά 0,3% καθιστώντας την οικονομία περισσότερο ευάλωτη στις ανοδικές πληθωριστικές πιέσεις αλλά και στην διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.

Διάγραμμα 5.6. *Παραγωγικότητα εργασίας (2006:1=100, πραγματικό ΑΕΠ ανά απασχολούμενο. Εποχικά διορθωμένα τριμηνιαία στοιχεία, 2006:1- 2021:3).*

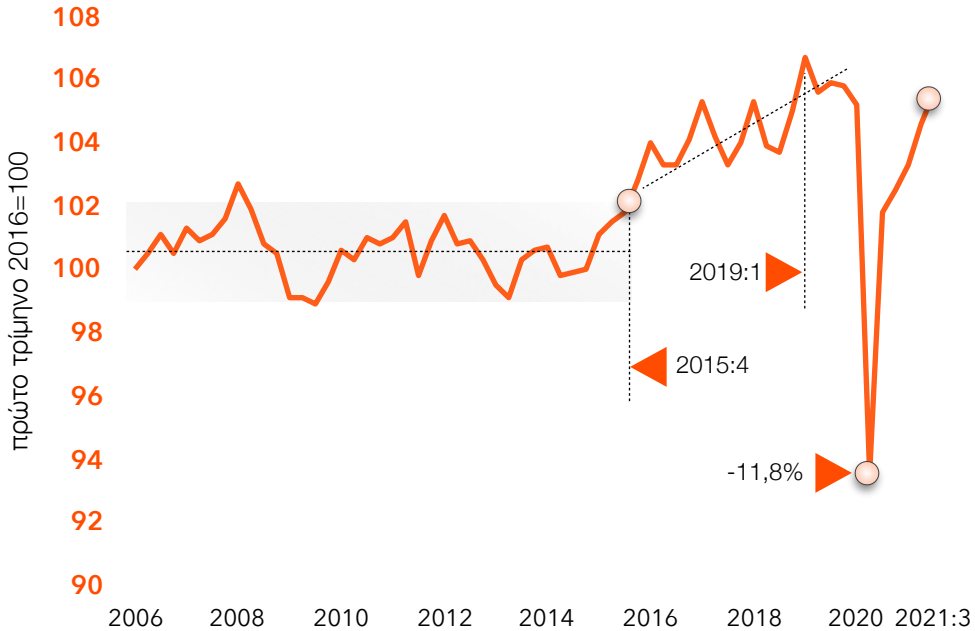

Πηγή: Eurostat

Η παραγωγικότητα της εργασίας (διάγραμμα 5.6), βρισκόταν κατά το 2016-2019 σε επίπεδο μόλις 5% υψηλότερο από το μέσο επίπεδο των ετών 2006-2015. Κατά το 2020:2, βυθίστηκε σε επίπεδο χαμηλότερο κατά 11,8% έναντι του 2019:2 αντανακλώντας την μείωση του όγκου παραγωγής που προκάλεσε το πρώτο κύμα της πανδημίας και το 2021:3 είχε επανέλθει στο επίπεδο του 2019. Οι επιδόσεις αυτές είναι χαμηλές μεν, αλλά δεν αποκλίνουν από την γενικότερη διεθνή τάση επιβράδυνσης της παραγωγικότητας της εργασίας.

Η κερδοφορία (απόδοση παγίου κεφαλαίου, διάγραμμα 5.7) παρουσίασε μείωση στην διάρκεια της πρώτης φάσης της υγειονομικής κρίσης εξαιτίας της συρρίκνωσης των πωλήσεων. Η μείωση αυτή προστέθηκε στην πτώση της κερδοφορίας που είχε προηγηθεί κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2019, όταν είχαν ήδη εκδηλωθεί τα πρώτα σημάδια της επερχόμενης ύφεσης. Από το 2020:4, ωστόσο, και μέχρι το 2021:2, η κερδοφορία (δηλαδή η απόδοση παγίου κεφαλαίου) είχε επιστρέψει στο μέγιστο επίπεδο στο οποίο είχε φτάσει στο πρώτο εξάμηνο του 2019.

Σε αντίθεση, επομένως, με τους μισθούς, που δεν έχουν επιστρέψει στα προ της υγειονομικής κρίσης επίπεδα, η απόδοση παγίου κεφλαίου έχει αποκατασταθεί στο υψηλότερο σημείο της (ευθεία PP' στο διάγραμμα 5.7).

Διάγραμμα 5.7. *Δείκτης κερδοφορίας (απόδοση παγίου κεφαλαίου) στον επιχειρηματικό τομέα.*

Απόδοση παγίου κεφαλαίου: Καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα % του καθαρού αποθέματος παγίου κεφαλαίου (2010:1=100). Υπολογισμοί σε σταθερές τιμές με τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2010:1 έως 2021:2, κινητός μέσος 4 τριμήνων.

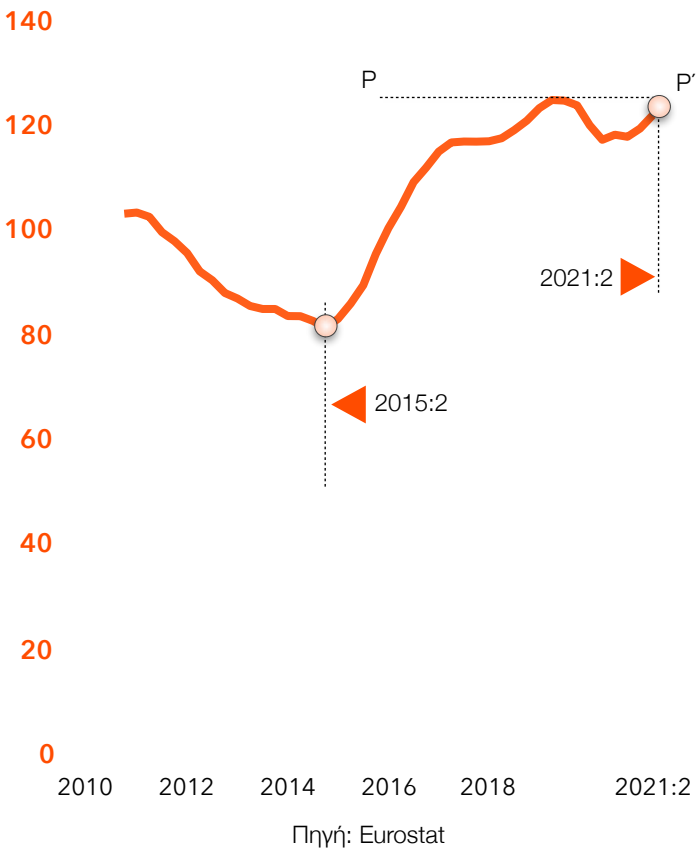

Πηγή: Eurostat

Μεθοδολογικό σημείωμα 5.1. Κερδοφορία, παραγωγικότητα, μερίδιο της εργασίας και του κεφαλαίου

Η απόδοση παγίου κεφαλαίου (δείκτης κερδοφορίας), εξαρτάται από δύο μεγέθη: Από τον λόγο προϊόντος/κεφαλαίου (που αναφέρεται και ως "παραγωγικότητα του κεφαλαίου") και από το μερίδιο της εργασίας στο ΑΕΠ.

Ο **λόγος προϊόντος/κεφαλαίου** έχει ως παρονομαστή το συσσωρευμένο πάγιο κεφάλαιο του οποίου η παραγωγική χρήση οφείλει να εξυπηρετήσει τις απαιτήσεις που έχει επί του προϊόντος το συνολικό κεφάλαιο, είτε με την μορφή του κέρδους (για επενδύσεις ή για μερίσματα), είτε με την μορφή των χρηματιστικών εισοδημάτων (τόκοι και εισοδήματα χρηματοπιστωτικών προϊόντων), είτε με την μορφή της γαιοπροσόδου (κυρίως με την μορφή των ενοικίων). Η **απόδοση παγίου κεφαλαίου** εξαρτάται επίσης από τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού και για τον λόγο αυτό μειώνεται στη διάρκεια των υφέσεων (αυξάνεται δε στην διάρκεια της οικονομικής ανάκαμψης). Έτσι, ο δείκτης προϊόντος/παγίου κεφαλαίου περιέχει μια διαρθρωτική συνιστώσα, που αναφέρεται στα δομικά χαρακτηριστικά του παραγωγικού συστήματος και μια κυκλική συνιστώσα που αναφέρεται στην αύξηση του αχρησιμοποίητου παραγωγικού δυναμικού. Το **εισοδηματικό μερίδιο της εργασίας** ως ποσοστό του ΑΕΠ, δηλαδή το μερίδιο του ΑΕΠ που ιδιοποιούνται οι εργαζόμενες τάξεις είναι $s=(WL)/(PY)$ όπου W,L,P,Y είναι αντίστοιχα ο μισθός, η απασχόληση, ο αποπληθωριστής του ΑΕΠ, και το ΑΕΠ. Το μερίδιο της εργασίας είναι το μέτρο της διανομής του προϊόντος πριν από την φορολόγηση και τις μεταβιβάσεις από το δημόσιο προς τα νοικοκυριά. Ο λόγος προϊόντος/κεφαλαίου (Y/K) όπου Y,K είναι αντίστοιχα το προϊόν και το κεφαλαιακό απόθεμα, μακροπρόθεσμα αποτελεί δείκτη αποτελεσματικής χρήσης του κεφαλαίου. Βραχυπρόθεσμα, οι μεταβολές του δείχνουν αλλαγές στον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού. Η απόδοση παγίου κεφαλαίου, μέτρο της κερδοφορίας του συνολικού κεφαλαίου, δίνεται από τη σχέση $R=(Y/K)(1-s)-\delta$ όπου R είναι η απόδοση παγίου κεφαλαίου και δ η κατανάλωση παγίου κεφαλαίου.

Όπως ήδη διαπιστώσαμε στις ετήσιες εκθέσεις προηγουμένων ετών, στη διάρκεια της κρίσης, προκειμένου να συγκρατηθεί η μείωση της κερδοφορίας, που οφειλόταν στην πτώση του λόγου προϊόντος/κεφαλαίου (πιο συγκεκριμένα κατά την περίοδο 2012:2-2014:3, διάγραμμα 5.9), επιβλήθηκαν από τις επιχειρήσεις, τους διεθνείς οργανισμούς και την κυβέρνηση, διαρθρωτικές αλλαγές στην αγορά εργασίας (είτε αυτές είχαν νομική υπόσταση ή εθιμικό χαρακτήρα) ώστε να μειωθεί σε μόνιμη βάση το εισοδηματικό μερίδιο των μισθωτών. Αυτό επιτεύχθηκε με δύο μέσα: αφενός μέσω της κυβερνητικής πολιτικής και αφετέρου μέσω της αύξησης της ανεργίας. Υπήρξε έτσι, στην διάρκεια των ετών 2013 έως 2015, μετατόπιση του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας σε χαμηλά επίπεδα (από το επίπεδο [1] στο επίπεδο [2], διάγραμμα 5.8) στα οποία και παρέμεινε μέχρι το τέλος του 2018. Στην συνέχεια, κατά το 2019, όταν το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε κάτω από το 8% (στο επίπεδο 3) του εργατικού δυναμικού, το εισοδηματικό μερίδιο της εργασίας ανέκτησε το χαμένο έδαφος μόνον εν μέρει: αυξήθηκε σε 52% του ΑΕΠ και μετά υποχώρησε στο 50% το 2021 έναντι 55% το 2012 (επίπεδο 1). Επομένως, πρόκειται για απώλεια 5 εκατοστιαίων μονάδων του ΑΕΠ. Είναι εξαιρετικά σημαντικό ότι **το μερίδιο της εργασίας μετά το 2020:2 μειώνεται, επομένως πραγματοποιείται αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της**

εργασίας και προς το παρόν δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι η μείωση αυτή πρόκειται να ανακοπεί εκτός από την μείωση του ποσοστού ανεργίας κατά το 2021:3.

Διάγραμμα 5.8. *Εισοδηματικό μερίδιο της εργασίας και ποσοστό ανεργίας.*

Εισοδηματικό μερίδιο εργασίας: Σύνολο αμοιβών εργασίας (μισθωτών και αυτοαπασχολουμένων) ως ποσοστό του ακαθάριστου προϊόντος. Τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3.

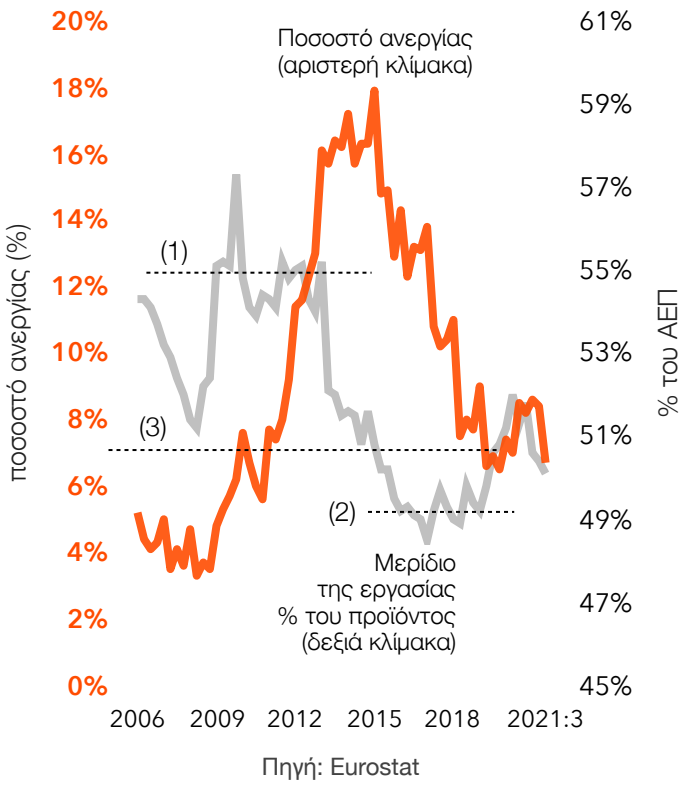

Πηγή: Eurostat

Διάγραμμα 5.9. *Μέσο περιθώριο κέρδους και λόγος προϊόντος / κεφαλαίου.*

Μέσο περιθώριο κέρδους: Λόγος αποπληθωριστή ΑΕΠ προς μοναδιαίο κόστος εργασίας στον επιχειρηματικό τομέα.

Λόγος προϊόντος / κεφαλαίου: καθαρή προστιθέμενη αξία % του καθαρού αποθέματος παγίου κεφαλαίου στον επιχειρηματικό τομέα.

Περίοδος 2006:1 έως 2021:3.

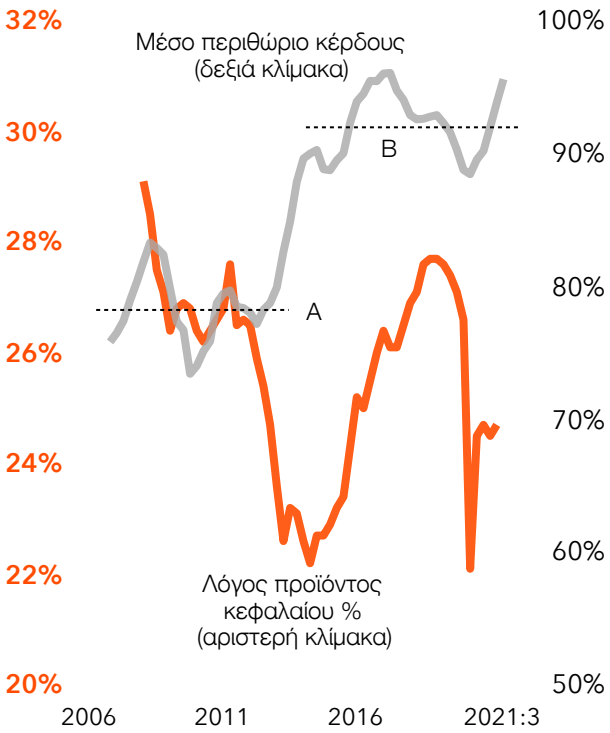

Πηγή: Eurostat

Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 5.9, η υγειονομική κρίση έχει οδηγήσει σε μείωση του λόγου προϊόντος / κεφαλαίου, ο οποίος περιγράφει πόσο αποτελεσματικά οι επιχειρήσεις χρησιμοποιούν το πάγιο κεφάλαιό τους και πόση ζήτηση υπάρχει. Την πτώση του λόγου προϊόντος/κεφαλαίου, οι επιχειρήσεις την αντιμετωπίζουν με την αύξηση των περιθωρίων κέρδους (που προέρχεται από την συμπίεση των μισθών) (βλ. στο ίδιο διάγραμμα).

Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 5.10, η συρρίκνωση του παγίου κεφαλαίου των ετών 2013-2015 μεταστράφηκε κατά το 2016:2 σε συσσώρευση κεφαλαίου. Ωστόσο, όπως ήδη σημειώσαμε, η αύξηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, οφειλόταν σε σημαντικό βαθμό σε έκτακτους παράγοντες, όπως η καταγραφή πλοίων στην κυπριακή σημαία, σε αγορές αυτοκινήτων και σε κατασκευές κατοικιών, τα οποία δεν αποτελούν παραγωγικό κεφάλαιο. Η άνοδος των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, δεν στάθηκε ικανή, μετά από πέντε έτη ταχείας οικονομικής μεγέθυνσης, να αυξήσει σε μεγάλο βαθμό το παραγωγικό δυναμικό (όπως αυτό περιγράφεται από το δυνητικό ΑΕΠ) άνωθεν του επιπέδου του 2008. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 5.10, **οι καθαρές επενδύσεις το 2021:3 υπολείπονταν κατά 38% των αντίστοιχων επενδύσεων της περιόδου 2006-2010.**

Διάγραμμα 5.10. *Ακαθάριστες και καθαρές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (σε σταθερές τιμές 2010). Περίοδος 2006:1 έως 2020:3. Στοιχεία διορθωμένα με τις εποχικές διακυμάνσεις. Εξομάλυνση επενδύσεων με κινητό μέσο 4 τριμήνων.*

Πηγή: Eurostat

Κεφάλαιο 6
Οι κινητήριες δυνάμεις της Κυπριακής οικονομίας

Μετά την μείωση του ΑΕΠ κατά 5,2% το 2020, υπήρξε κατά το 2021 αύξηση κατά 5,4% η οποία επανέφερε το προϊόν στο επίπεδο του 2019. Η αντίστοιχη μεταβολή του ΑΕΠ *ανά κάτοικο* ανήλθε σε 4,2% κατά το 2021 λόγω της αύξησης του πληθυσμού κατά 1,2%. Η προβλεπόμενη από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή μεταβολή του ΑΕΠ για το 2022 ανέρχεται σε 4,2% και η μεταβολή του ΑΕΠ *ανά κάτοικο* σε 3%.

Η επαναφορά του όγκου της παραγωγής στα προηγούμενα επίπεδά της αύξησε τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, και η θετική επίπτωση της επαναφοράς αντανακλάται στην μεταστροφή του παραγωγικού χάσματος της οικονομίας από αρνητικές σε θετικές τιμές (όπου με τον όρο του παραγωγικού χάσματος, εννοούμε την απόσταση του ΑΕΠ από εκείνο το επίπεδο παραγωγής στο οποίο η οικονομία είναι ικανή να διατηρεί τις μακροοικονομικές ισορροπίες της, μεταξύ των οποίων η πλέον ευάλωτη είναι η ισορροπία του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών).

Διάγραμμα 6.1. *Παραγωγικό χάσμα (% του δυνητικού ΑΕΠ, 2006-2021, παραγωγικό χάσμα = εκατοστιαία διαφορά τρέχοντος ΑΕΠ από το δυνητικό ΑΕΠ).*

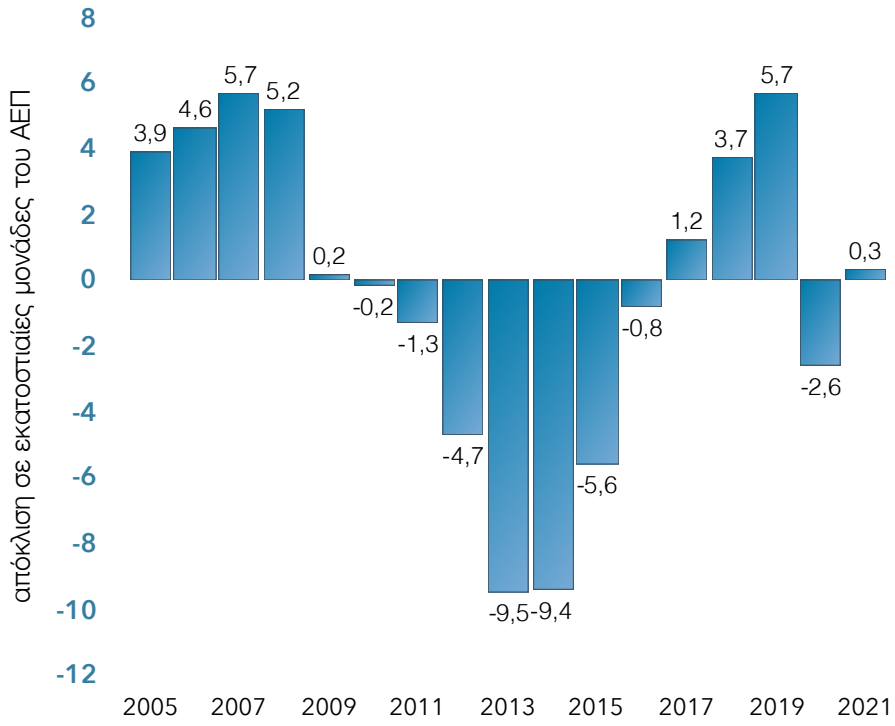

Πηγή: Annual Macroeconomic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Πιο συγκεκριμένα, ενώ κατά το 2020 το ΑΕΠ βρισκόταν κατά 2,6 εκατοστιαίες μονάδες χαμηλότερα από το δυνητικό ΑΕΠ (διάγραμμα 6.1) και ως συνέπεια η οικονομία βρισκόταν σε κατάσταση ύφεσης που συγκρατούσε τα ελλείμματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και τις αυξήσεις των τιμών, το ΑΕΠ κατά το 2021 διαμορφώθηκε σε 0,3 μονάδες υψηλότερα από το δυνητικό ΑΕΠ. Αυτή η αύξηση βρίσκεται σε πλήρη **αναντιστοιχία με 24 από τις 26 υπόλοιπες χώρες της ΕΕ-27, οι οποίες ακόμα διαθέτουν αρκετά μεγάλο αχρησιμοποίητο παραγωγικό δυναμικό. Το θετικό παραγωγικό χάσμα της Κύπρου αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι η ανάκαμψη της οικονομίας μπορεί να έχει βραχυχρόνιο ορίζοντα** διότι η αύξηση της παραγωγής (και της ζήτησης) μπορεί (α) γρήγορα να διευρύνει το ήδη επιβαρυμένο έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και τις δανειακές ανάγκες της Κύπρου (οι οποίες, ως ποσοστό του ΑΕΠ, βρίσκονται μακρόθεν σε υψηλότερο σημείο από όλες τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης), και (β) να ενισχύσει τις πληθωριστικές πιέσεις.

Σημαντικό στοιχείο των μεταβολών του ΑΕΠ είναι η *δημοσιονομική προσπάθεια*, της οποίας δείκτης είναι οι *σωρευτικές διαφορές του δημοσιονομικού ισοζυγίου % του δυνητικού ΑΕΠ διορθωμένες με την επίπτωση του οικονομικού κύκλου, χωρίς να συνυπολογίζουμε τους τόκους*. Η εξέλιξη της δημοσιονομικής προσπάθειας καθώς και οι μεταβολές της φαίνονται στο διάγραμμα 6.2.

Διάγραμμα 6.2. *Η δημοσιονομική προσπάθεια (2008-2021)*

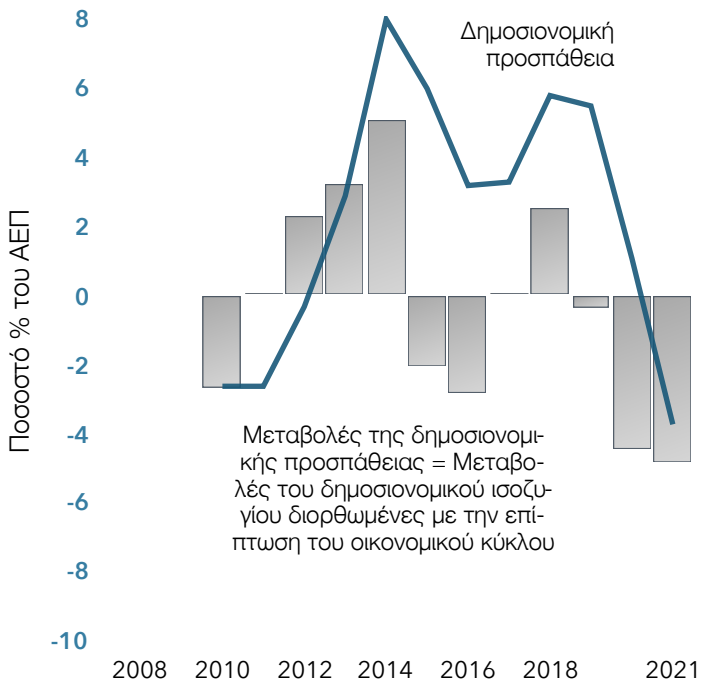

Πηγή: Annual Macroeconomic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Δημοσιονομική προσπάθεια = σωρευτικές μεταβολές του δημοσιονομικού ισοζυγίου ως ποσοστό του δυνητικού ΑΕΠ, διορθωμένες με την επίπτωση του οικονομικού κύκλου, χωρίς τους τόκους).

Διάγραμμα 6.3. *Η συσχέτιση δημοσιονομικής προσπάθειας* και οικονομικής μεγέθυνσης (2010-2021).*

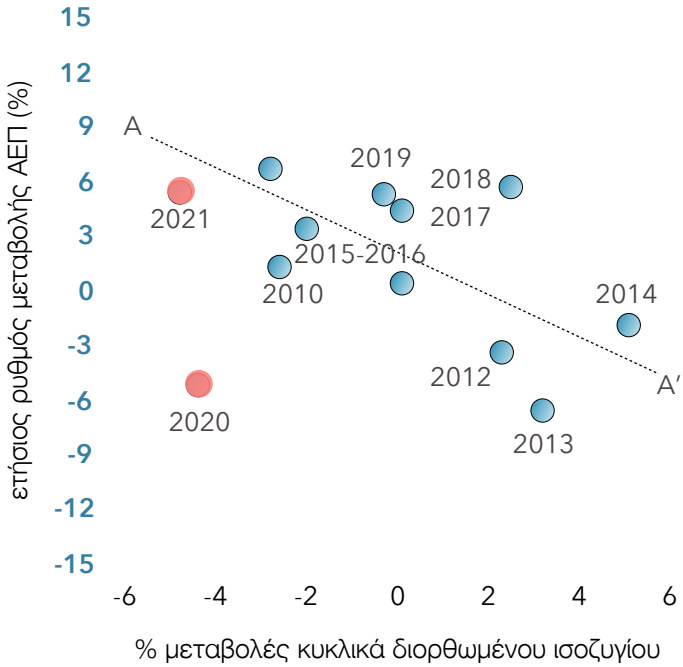

** σωρευτικές διαφορές του δημοσιονομικού ισοζυγίου % του δυνητικού ΑΕΠ διορθωμένες με την επίπτωση του οικονομικού κύκλου, χωρίς τους τόκους.*

Πηγή: Annual Macroeconomic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Μεθοδολογικό σημείωμα 6.1. Το διαρθρωτικό δημοσιονομικό ισοζύγιο

1. Το **τρέχον δημοσιονομικό ισοζύγιο** είναι η διαφορά εσόδων-εξόδων του δημοσίου. Το ύψος του εξαρτάται από το ύψος της παραγωγής: Όταν το ΑΕΠ είναι υψηλό, τα έσοδα είναι αυξημένα, ενώ αντιστρόφως, όταν η οικονομία είναι σε ύφεση, το χαμηλότερο ΑΕΠ συνοδεύεται από μειωμένα έσοδα και αυξημένες δαπάνες. Εν ολίγοις, το τρέχον δημοσιονομικό ισοζύγιο επηρεάζεται από τις διακυμάνσεις της οικονομίας. Για τον λόγο αυτόν ένα δημοσιονομικό έλλειμμα δεν αντανακλά μόνο τα διαρθρωτικά προβλήματα των δημόσιων οικονομικών (π.χ. αν οι φορολογικοί συντελεστές είναι υψηλοί ή χαμηλοί, ή αν οι δαπάνες για την εκπαίδευση είναι χαμηλές κλπ), αλλά αντανακλά επιπλέον και τις διακυμάνσεις της οικονομίας.
2. Το **διαρθρωτικό δημοσιονομικό ισοζύγιο** (έλλειμμα ή πλεόνασμα) δεν συμπίπτει με το τρέχον ισοζύγιο διότι είναι το ισοζύγιο που παρατηρείται όταν η οικονομία χρησιμοποιεί πλήρως το παραγωγικό δυναμικό της (χρησιμοποιεί δηλαδή ολόκληρο το κεφάλαιο που είναι επενδυμένο σε μέσα παραγωγής). Επομένως, το διαρθρωτικό δημοσιονομικό ισοζύγιο δεν εξαρτάται από τις κυκλικές διακυμάνσεις της οικονομίας (αν δηλαδή η οικονομία βρίσκεται σε ύφεση ή μεγεθύνεται). Είναι διορθωμένο ώστε να μην περιέχει τις επιπτώσεις των διακυμάνσεων της παραγωγής. Επίσης, δεν εξαρτάται από έκτακτους παράγοντες που έχουν πρόσκαιρη επίπτωση (όπως π.χ. εφάπαξ δαπάνες ή έσοδα μιας μεμονωμένης χρονικής περιόδου). Ως εκ τούτου, το διαρθρωτικό ισοζύγιο αντανακλά τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της οικονομίας και την μακροπρόθεσμη ικανότητα της να ισοσκελίζει το δημοσιονομικό ισοζύγιο. Το **διαρθρωτικό πρωτογενές δημοσιονομικό ισοζύγιο** (πλεόνασμα ή έλλειμμα) υπολογίζεται χωρίς να περιλαμβάνονται στις δαπάνες οι τόκοι. Στο **συνολικό διαρθρωτικό ισοζύγιο**, αντιθέτως, συνυπολογίζονται οι τόκοι. Όταν υπάρχει πρωτογενές διαρθρωτικό πλεόνασμα που ισούται με τους τόκους, το πλεόνασμα μπορεί να αποπληρώνει τους τόκους και το συνολικό διαρθρωτικό ισοζύγιο είναι ισοσκελισμένο, δηλαδή μηδενικό. Εάν αντιθέτως το πρωτογενές διαρθρωτικό πλεόνασμα δεν είναι επαρκές για την αποπληρωμή των τόκων, τότε το συνολικό διαρθρωτικό ισοζύγιο είναι αρνητικό και πρέπει να υπάρξει δανεισμός.
3. Η **δημοσιονομική προσπάθεια** είναι μέτρο της ώθησης που δίνει η δημοσιονομική πολιτική στην οικονομία. Ισούται με το σωρευτικό αποτέλεσμα των μεταβολών του πρωτογενούς διαρθρωτικού ισοζυγίου ως ποσοστό του δυνητικού ΑΕΠ (δηλαδή του μέγιστου ΑΕΠ που μπορεί να παραχθεί χωρίς να απολέσει η οικονομία τις ισορροπίες της). Η δημοσιονομική προσπάθεια εκφράζει την ώθηση που ασκείται από την δημοσιονομική πολιτική επί της οικονομίας χωρίς τα πολλαπλασιαστικά αποτελέσματά της. Η χρήση των σωρευτικών αντί των ετήσιων μεταβολών του διαρθρωτικού ελλείμματος δικαιολογείται από το γεγονός ότι το ύψος μιας κοινωνικής δαπάνης (π.χ. για την υγεία) κατά ένα ορισμένο έτος, δεν εξαρτάται μόνο από την δημοσιονομική προσπάθεια του ιδίου έτους αλλά από την προσπάθεια και προηγουμένων ετών Επομένως, τα αποτελέσματα της δημοσιονομικής προσπάθειας ενός έτους δεν αφορούν μόνο το εν λόγω έτος αλλά και τα επόμενα έτη.

Οι ετήσιες μεταβολές της δημοσιονομικής προσπάθειας αναφέρονται στο διάγραμμα 6.2 ως μεταβολές του δημοσιονομικού ισοζυγίου διορθωμένες με την επίπτωση του οικονομικού κύκλου (ή για συντομία κυκλικά διορθωμένο ισοζύγιο), ενώ οι μεταβολές αυτές αθροιστικά αναφέρονται ως δημοσιονομική προσπάθεια. Όπως φαίνεται στην καμπύλη της δημοσιονομικής προσπάθειας, κατά το 2015-2016 υπήρξε δημοσιονομική χαλάρωση[9]. Αυτή η χαλάρωση της δημοσιονομικής προσπάθειας ήταν ένας από τους κινητήρες της ανάκαμψης κατά τα έτη 2015-2016, και για τον λόγο αυτόν στο διάγραμμα 6.3, φαίνεται ότι η μεταβολή της δημοσιονομικής προσπάθειας εξηγεί, σε σημαντικό βαθμό, τις μεταβολές του ΑΕΠ κατά την διετία της ανάκαμψης 2015-2016 (αλλά και κατά τα υπόλοιπα έτη, ο ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης και η δημοσιονομική προσπάθεια παρουσιάζουν αρνητική στατιστική συσχέτιση).

Το 2020, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι αρνητικές επιπτώσεις της υγειονομικής κρίσης στην διαδικασία αναπαραγωγής του συστήματος, η δημοσιονομική προσπάθεια χαλάρωσε θεαματικά, κατά 5,2 εκατοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ προκειμένου να αντισταθμίσει το έλλειμμα ζήτησης που δημιουργήθηκε από την κρίση. Επέτρεψε έτσι στην κοινωνική αναπαραγωγή να διατηρήσει τις βασικές της λειτουργίες ώστε να μπορεί εν συνεχεία να συνεχιστεί και η διαδικασία αξιοποίησης των κεφαλαίων.

Αλλά και **κατά το 2021, συνεχίστηκε η δημοσιονομική χαλάρωση η οποία συνέβαλε σημαντικά στην άνοδο του ΑΕΠ κατά 5,4 εκατοστιαίες μονάδες που επανέφεραν το προϊόν στο επίπεδο του 2019.**

Διάγραμμα 6.4. *Η συμβολή των εξαγωγών και των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στη διαμόρφωση του ΑΕΠ (% του ΑΕΠ, 2005-2021).*

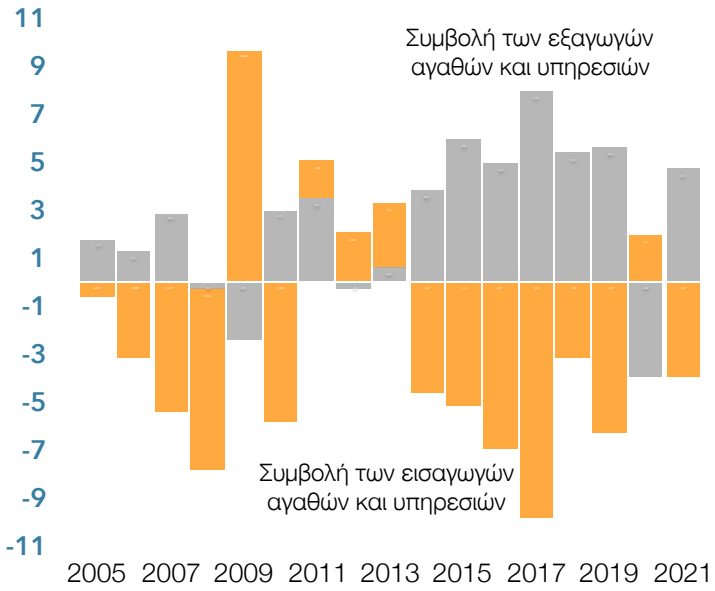

Πηγή: Annual Macroeconomic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Όσον αφορά την συμβολή των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών, από το 2014 ανέλαβε σημαντικό ρόλο στην οικονομική μεγέθυνση (διάγραμμα 6.4): η συμβολή των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στην διαμόρφωση του ΑΕΠ μεταξύ 2015 και 2019 ανήλθε σε περίπου 5,5 μονάδες ετησίως. Κατά το 2020, εξαιτίας της υγειονομικής κρίσης, η συμβολή των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών αφαίρεσε 3,9 μονάδες από την ετήσια οικονομική μεγέθυνση, αλλά κατά το 2021 πρόσθεσε 4,7 μονάδες.

[9] Χαλάρωση της δημοσιονομικής προσπάθειας σημαίνει ότι για κάθε ένα έτος, το πλεόνασμα του κυκλικά διορθωμένου δημοσιονομικού ισοζυγίου ως ποσοστό του ΑΕΠ είναι μικρότερο από το προηγούμενο έτος.

Ωστόσο, οι αυξήσεις των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 6.4 ακυρώνουν μονίμως κατά το μεγαλύτερο μέρος της την συμβολή των εξαγωγών.

Η μεγέθυνση του όγκου της ιδιωτικής κατανάλωσης έδωσε ώθηση στην μεγέθυνση του ΑΕΠ κατά τα έτη 2015-2016 και συνέβαλε αποφασιστικά στην διατήρησή της σε υψηλά επίπεδα κατά τα έτη 2017-2019. Πιο συγκεκριμένα, ως αποτέλεσμα της αύξησης του αριθμού απασχολουμένων και του μέσου πραγματικού μισθού, **αυξήθηκε η αγοραστική δύναμη του αθροίσματος των αμοιβών εργασίας που καταβλήθηκαν στο σύνολο της οικονομίας[10]. Αυτή η αγοραστική δύναμη μετατράπηκε σε ζήτηση κατά ένα μεγάλο μέρος της, επειδή η ροπή προς κατανάλωση των μισθωτών είναι υψηλή, ιδιαίτερα όταν η ζήτηση βρίσκεται σε χαμηλό επίπεδο.** Ως αποτέλεσμα, ένα μεγάλο μέρος της αύξησης της αγοραστικής δύναμης των μισθών (προσαυξημένο με αναλήψεις από τις καταθέσεις) στράφηκε στην ιδιωτική κατανάλωση. **Η σχέση αιτιότητας μεταξύ της αγοραστικής δύναμης του συνόλου των αμοιβών εργασίας και του όγκου της ιδιωτικής κατανάλωσης φαίνεται στο διάγραμμα 6.5.**

Διάγραμμα 6.5. *Αγοραστική δύναμη συνόλου μισθών και όγκος ιδιωτικής κατανάλωσης (μισθοί = αμοιβές εργασίας μισθωτών μείον εργοδοτικές εισφορές, τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3, εποχικά διορθωμένα, κινητοί μέσοι 4 τριμήνων).*

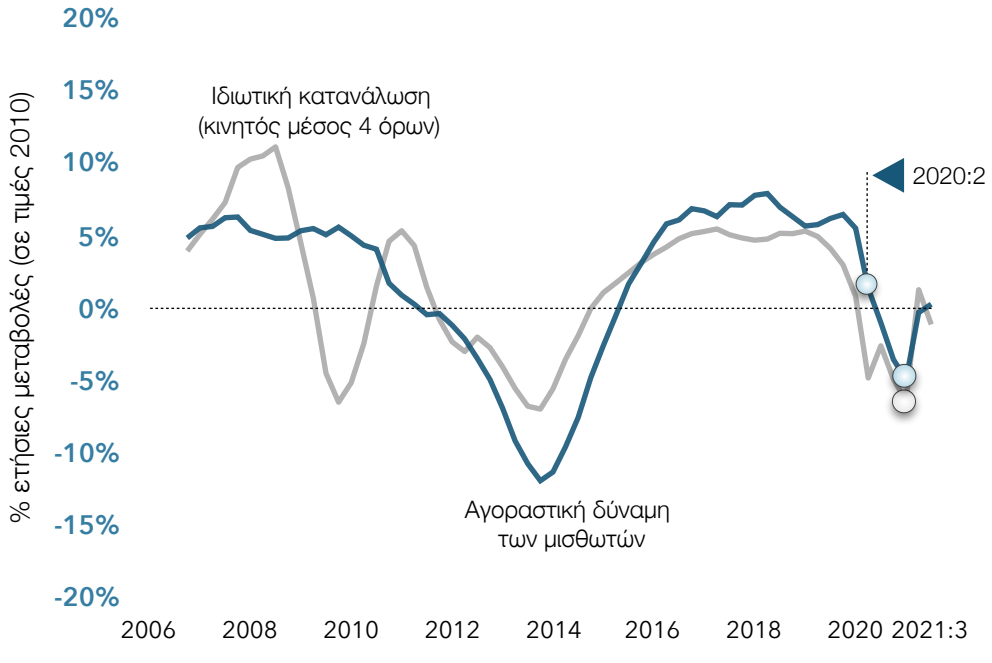

Πηγή: Eurostat

Στο ίδιο διάγραμμα καθίσταται φανερό ότι **(α)** η περιορισμένη, δεδομένων των περιστάσεων, μείωση στην αγοραστική δύναμη των μισθών κατά το 2020 συγκράτησε την ιδιωτική κατανάλωση μακριά από μια καταστροφική μείωση, και **(β)** η μείωση της αγοραστικής δύναμης των μισθών κατά το πρώτο εννεάμηνο του 2021 (εξαιτίας του πληθωρισμού αλλά και εξαιτίας της μη πλήρους επαναφοράς του χρηματικού μισθού στο επίπεδο που είχε πριν από την υγειονομική κρίση), οδήγησε σε αντίστοιχη μείωση του όγκου της ιδιωτικής κατανάλωσης.

[10] Η αγοραστική δύναμη του αθροίσματος των αμοιβών εργασίας που καταβάλλονται στο σύνολο της οικονομίας είναι το γινόμενο του αριθμού απασχολουμένων με τον μέσο πραγματικό μισθό.

Επιβεβαιώνεται, επομένως, ακόμη και μέσα σε συνθήκες οξείας κρίσης, ο θετικός ρόλος που έχουν οι αυξήσεις των μισθών για την μεγέθυνση της ιδιωτικής κατανάλωσης. Στο διάγραμμα 6.6 φαίνεται η στενή σχέση εξάρτησης μεταξύ ιδιωτικής κατανάλωσης και ΑΕΠ. Κατά το 2020:2 και το 2020:3, οι μεταβολές της ιδιωτικής κατανάλωσης έναντι των αντίστοιχων τριμήνων του 2019, **(α)** συγκράτησαν την μείωση του ΑΕΠ μακριά από μια καταστροφική εξέλιξη, και **(β)** κατά το 2021 η άνοδος της κατανάλωσης συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην ανάκαμψη της οικονομίας. Λαμβάνοντας υπόψη μας τον συνδυασμό των δύο διαγραμμάτων 6.5 και 6.6, διαπιστώνουμε ότι **η οικονομική δραστηριότητα (το ΑΕΠ) εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ιδιωτική κατανάλωση και αυτή με την σειρά της εξαρτάται από την αγοραστική δύναμη των μισθών (δηλαδή από το γινόμενο του μέσου μισθού επί τον αριθμό απασχολουμένων)**. Επομένως, τόσο η αύξηση της απασχόλησης όσο και η αύξηση της αγοραστικής δύναμης του μέσου μισθού, αποτελούν ευνοϊκούς παράγοντες για την μεγέθυνση της οικονομίας.

Διάγραμμα 6.6. *Ιδιωτική κατανάλωση και ΑΕΠ (ετήσιες % μεταβολές, σε τιμές 2010).*

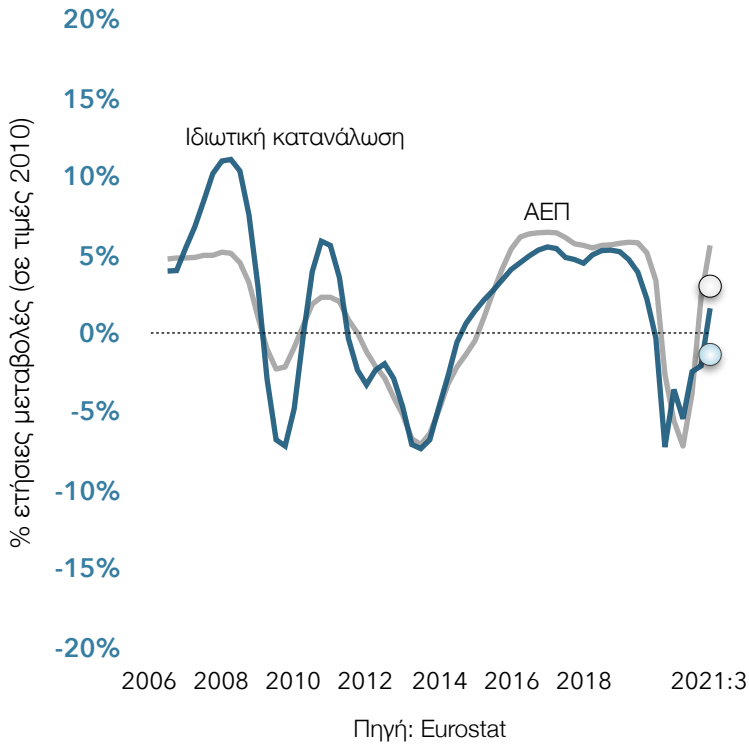

Τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3, εποχικά διορθωμένα, κινητοί μέσοι 4 τριμήνων.

Πηγή: Eurostat

Στο διάγραμμα 6.7 φαίνεται η σχέση εξάρτησης που υπάρχει μεταξύ των εισαγωγών (αγαθών και υπηρεσιών) και της εσωτερικής ζήτησης (της οποίας η κυριότερη συνιστώσα είναι η ιδιωτική κατανάλωση). Αυτή η σχέση εξάρτησης των εισαγωγών από την εσωτερική ζήτηση οδήγησε κατά το 2015-2019 σε αύξησή τους, με αποτέλεσμα την δημιουργία ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Το έλλειμμα αυτό αποτελεί ένα άνω όριο στην πορεία της οικονομικής μεγέθυνσης, διότι πρέπει να ελεγχθεί ώστε να μην προκαλεί αυξήσεις του εξωτερικού δανεισμού. Για να χαλαρώσει ο περιορισμός αυτός, που τίθεται στις προοπτικές ανάπτυξης εξαιτίας της ισχυρής ροπής προς τις εισαγωγές, θα μπορούσαν να ληφθούν μέτρα για την αναχαίτιση της διείσδυσης των εισαγωγών στην εσωτερική αγορά. Με δεδομένο ότι στις σημερινές θεσμικές συνθήκες δεν υπάρχει η δυνατότητα να χρησιμοποιηθούν τα παραδοσιακά εργαλεία του διεθνούς εμπορίου (υποτίμηση του εθνικού νομίσματος, δασμοί ή μη δασμολογικοί φραγμοί που αποθαρρύνουν τις εισαγωγές), **η πολιτική που θα μπορούσε να συμβάλει στην κατεύθυνση περιστολής των εισαγωγών είναι η αναδιανομή του εισοδήματος από τα υψηλότερα προς τα χαμηλότερα εισοδήματα, διότι η ροπή**

προς εισαγωγές των ανώτερων εισοδηματικών στρωμάτων είναι υψηλότερη από την αντίστοιχη ροπή των χαμηλότερων εισοδηματικών στρωμάτων. Εάν μπορούσε να επιτευχθεί μια τέτοια αναδιανομή, τότε για κάθε μονάδα αύξησης της εσωτερικής ζήτησης θα είχαμε μικρότερη διείσδυση των εισαγωγών στην εγχώρια αγορά *και αύξηση του δυνητικού ΑΕΠ*, έτσι ώστε η οικονομία θα μπορούσε να αναπτυχθεί ακόμη περισσότερο πριν προσκρούσει στο εμπόδιο που αποτελεί το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.

Διάγραμμα 6.7. *Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών και εσωτερική ζήτηση (ετήσιες % μεταβολές, σε σταθερές τιμές).*

Τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3, εποχικά διορθωμένα, κινητοί μέσοι όροι 4 τριμήνων.

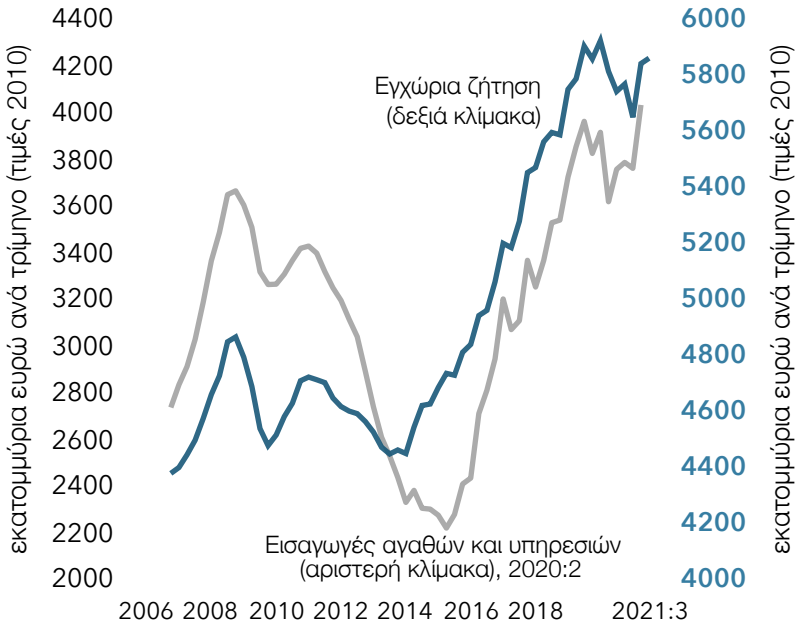

Πηγή: Eurostat

Στο διάγραμμα 6.8 φαίνεται η συνήθως έντονα αρνητική συμβολή των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στο κυπριακό ΑΕΠ, η οποία οφείλεται στο γεγονός ότι οι εισαγωγές εκτρέπουν ένα τμήμα της εσωτερικής ζήτησης από την εγχώρια αγορά προς τις επιχειρήσεις του εξωτερικού. Κατά το 2018-2019, οι εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών αφαίρεσαν περίπου πέντε μονάδες ετησίως από τον ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης. Στη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου της υγειονομικής κρίσης, οι εισαγωγές περιορίστηκαν σε μεγάλο βαθμό και βοήθησαν σημαντικά στην συγκράτηση της ύφεσης αλλά κατά το 2021 αφαίρεσαν περίπου 4 εκατοστιαίες μονάδες από το ΑΕΠ.

Η μεγάλη εξάρτηση της Κυπριακής οικονομίας από τις εισαγωγές φαίνεται επίσης στο διάγραμμα 6.9. Ο μεγάλος βαθμός διείσδυσης των εισαγωγών στην εσωτερική αγορά, παρότι οφείλεται, σε κάποιο βαθμό, στην συγκυρία της αυξημένης ζήτησης που υπερβαίνει πλέον το δυνητικό ΑΕΠ (όταν η ζήτηση στρέφεται ακόμη περισσότερο προς τις εισαγωγές), είναι ένα γεγονός που σηματοδοτεί και διαρθρωτικές αδυναμίες που ανάγονται (α) στην άνιση διανομή του προϊόντος σε βάρος της εργασίας (επειδή τα υψηλά εισοδήματα παρουσιάζουν υψηλότερη ροπή προς τα εισαγόμενα προϊόντα) αλλά και (β) σε αδυναμίες της εγχώριας παραγωγής να υποκαταστήσει εισαγωγές. **Κατά την υγειονομική κρίση του 2020, η διείσδυση των εισαγωγών μειώθηκε κατά 6 εκατοστιαίες μονάδες της εσωτερικής ζήτησης έναντι της αντίστοιχης περιόδου του 2019** (διάγραμμα 6.9) **και επέτρεψε έτσι στην οικονομία να μην βυθιστεί σε ακόμη μεγαλύτερη ύφεση** (διάγραμμα 6.8: θετική συμβολή στη διαμόρφωση του ΑΕΠ κατά 1,9 εκατοστιαίες μονάδες). Κατά το 2021, όμως, οι εισαγωγές αφαίρεσαν από το ΑΕΠ 3,9 εκατοστιαίες μονάδες.

Διάγραμμα 6.8. *Η συμβολή των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στην διαμόρφωση του ΑΕΠ (2005-2021).*

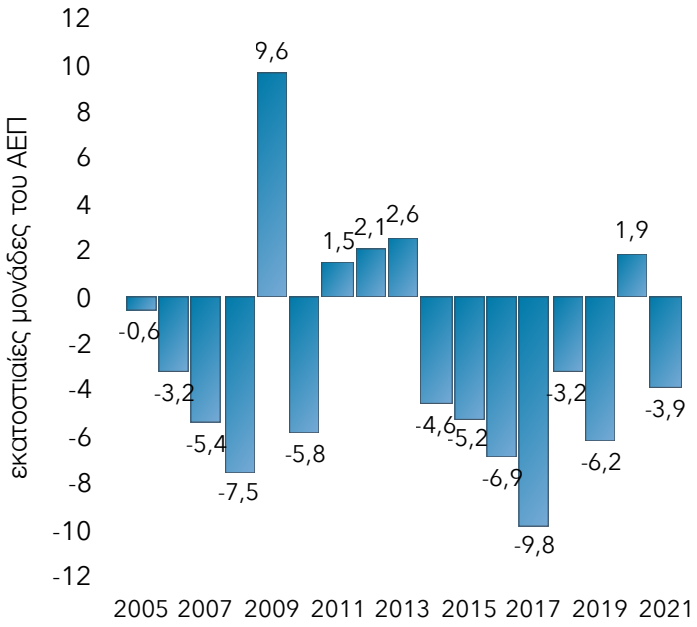

Πηγή: Annual Macroeconomic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Διάγραμμα 6.9. *Διείσδυση των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στην εσωτερική αγορά (2006:1-2021:3).*

Η διείσδυση των εισαγωγών στην εσωτερική αγορά, είναι το μερίδιο της εσωτερικής ζήτησης που καλύπτεται από εισαγόμενα προϊόντα.

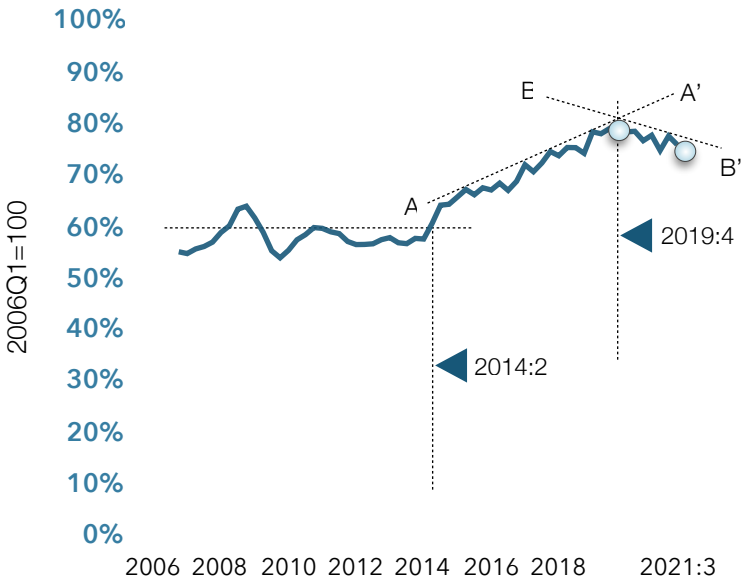

Πηγή: Eurostat

Ένα σημαντικό στοιχείο του τρόπου μεγέθυνσης της οικονομίας μετά το 2015, είναι ότι η αύξηση του ΑΕΠ οδηγεί σε σχεδόν ισόποση αύξηση της απασχόλησης. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 6.10, οι μεταβολές του αριθμού απασχολουμένων ακολούθησαν πιστά τις μεταβολές του ΑΕΠ (αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι κατά την ίδια περίοδο οι μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας, παρέμειναν πολύ μικρές). Κατά την υγειονομική κρίση του πρώτου εξαμήνου του 2020, η μείωση του ΑΕΠ συνοδεύτηκε από μείωση της απασχόλησης πλην όμως σε μικρό βαθμό χάρη στην πολιτική κοινωνικής αναπαραγωγής που ασκήθηκε τότε. **Η δε περιορισμένη μείωση της απασχόλησης κατά το 2020 συνέβαλε στην διατήρηση του ποσοστού ανεργίας κοντά στο επίπεδο του 2019**. Επειδή η μείωση του αριθμού των απασχολουμένων κατά το 2020 ήταν περιορισμένη, εξίσου περιορισμένη ήταν και η άνοδος της απασχόλησης κατά το 2021 ενώ αντιθέτως η μεγέθυνση του ΑΕΠ ήταν μεγάλη.

Η αύξηση του αριθμού των απασχολουμένων συμβάλλει στην αύξηση της εσωτερικής ζήτησης και του ΑΕΠ, και ανήκει σε έναν πολλαπλασιαστή όπου η αρχική ώθηση που δέχτηκε το ΑΕΠ προκαλεί αύξηση του αριθμού των απασχολουμένων, οι οποίοι αποκτούν εισόδημα που δαπανούν και δίνουν έτσι νέα ώθηση στην αύξηση του προϊόντος κ.ο.κ. Αυτός ο χρηστός κύκλος απασχόλησης-ΑΕΠ, που δημιουργεί πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα έχει ως ανώτατο όριό του το δυνητικό ΑΕΠ, διότι οι αλλαγές πέραν αυτού του ορίου δεν είναι διατηρήσιμες επειδή συνοδεύονται από μακροοικονομικές ανισορροπίες, ιδιαίτερα από διεύρυνση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών και αυξήσεις των τιμών.

Διάγραμμα 6.10. *ΑΕΠ και αριθμός απασχολουμένων (σε τιμές 2010, ετήσιες % μεταβολές, κινητοί μέσοι 4 τριμήνων).*

Τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3, εποχικά διορθωμένα.

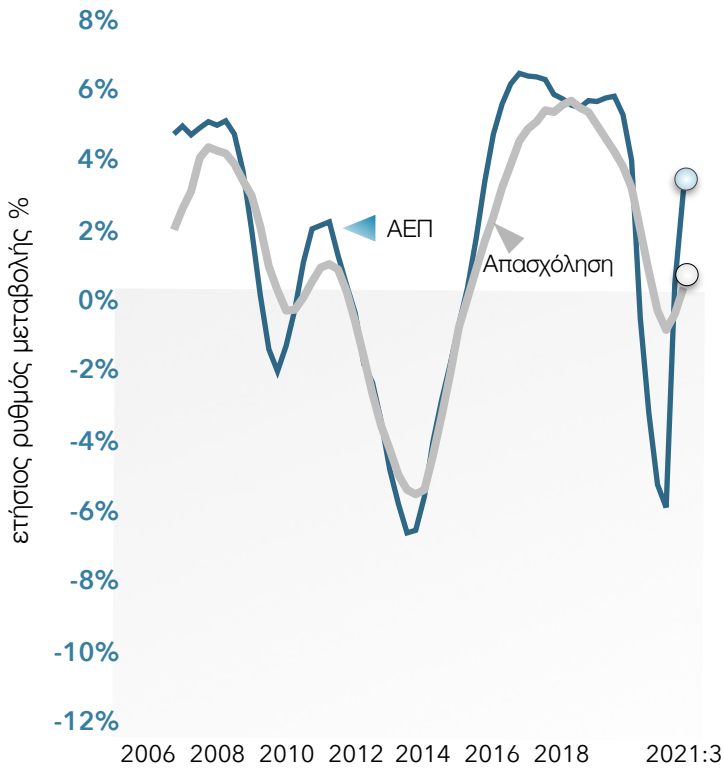

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, Eurostat

Στα πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα του χρηστού κύκλου απασχόλησης-ΑΕΠ προστίθενται και αυτά που οφείλονται στις αυξήσεις των μισθών, ιδιαίτερα όταν αυτοί βρίσκονται σε χαμηλά επίπεδα: Η μείωση του ποσοστού ανεργίας αποτελεί παράγοντα αύξησης του μισθού επειδή μετατρέπει τον διαπραγματευτικό συσχετισμό δυνάμεων στην αγορά εργασίας μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων. Οι δύο μεταβλητές, του μέσου πραγματικού μισθού και του ποσοστού ανεργίας παρουσιάζουν ισχυρή στατιστική συσχέτιση, η οποία φαίνεται στο διάγραμμα 6.11: Η άνοδος της ανεργίας μετά το 2010 οδήγησε σε μειώσεις του μέσου μισθού, και αντιστρόφως, η μείωση της ανεργίας κατά το 2015-2019 ανέκοψε την πτώση του μέσου πραγματικού μισθού και εν συνεχεία οδήγησε σε μικρές αυξήσεις. Η πρόσφατη αύξηση του ποσοστού ανεργίας, στην διάρκεια της υγειονομικής κρίσης παρά το γεγονός ότι δεν απέκτησε εκρηκτικό χαρακτήρα, συνέβαλε στην μείωση του πραγματικού μισθού, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 6.11, πλην όμως η μείωση αυτή δεν δικαιολογείται πλήρως από την άνοδο της ανεργίας και υποκρύπτει μια διαδικασία διαρθρωτικής μείωσης των μισθών σε εξέλιξη (βλ. στο κεφάλαιο 2, διάγραμμα 2.7).

Ανάλογη αρνητική συσχέτιση παρουσιάζει και ο ονομαστικός μισθός με το ποσοστό ανεργίας (διάγραμμα 6.12): έτσι υπήρξε μείωση του ονομαστικού μισθού σε σχέση με το 2019, λόγω της ανόδου του ποσοστού ανεργίας κατά το 2020-2021, η οποία όμως ήταν λιγότερο έντονη από την αντίστοιχη μείωση του πραγματικού μισθού επειδή ο τελευταίας μειώθηκε επιπλέον εξαιτίας της ανόδους του πληθωρισμού.

Διάγραμμα 6.11. *Ποσοστό ανεργίας (αριθμός απασχολουμένων % του εργατικού δυναμικού) και πραγματικός μισθός.*

Τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3.

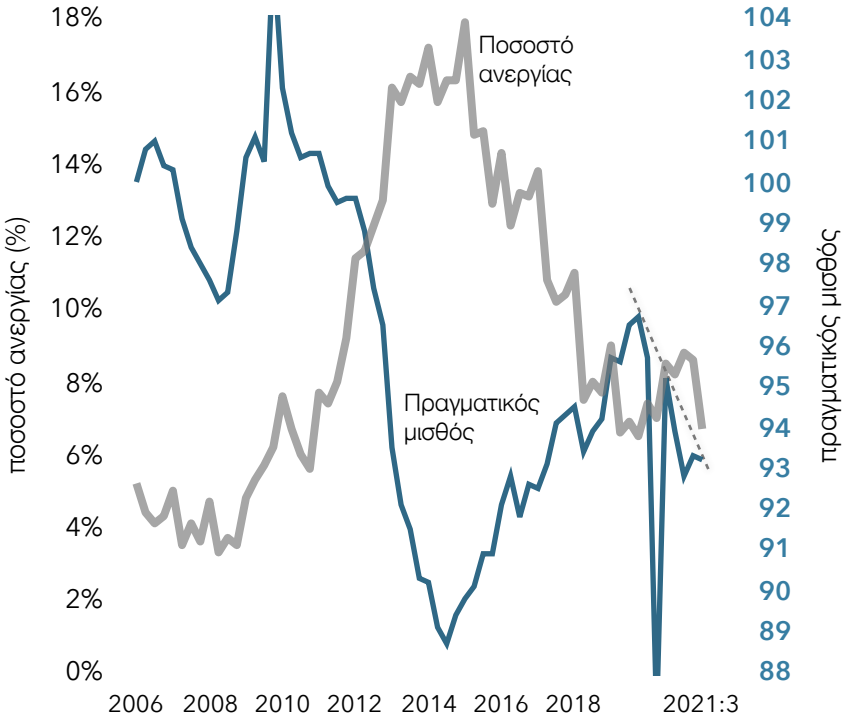

Πηγή: Eurostat

Διάγραμμα 6.12. *Ετήσιες % μεταβολές του μέσου χρηματικού μισθού και ποσοστό ανεργίας (τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3, εποχικά διορθωμένα).*

Πηγή: Eurostat

Εξετάζουμε στη συνέχεια τις μεταβολές των μισθών ως κόστος σε σχέση με τις τιμές επειδή επηρεάζουν την κερδοφορία του κεφαλαίου και επακόλουθα τις επενδύσεις παγίου κεφαλαίου. Η σχέση των μισθών με τις τιμές διαμεσολαβείται από το μοναδιαίο κόστος εργασίας που είναι ο λόγος του μέσου ονομαστικού μισθού προς την παραγωγικότητα της εργασίας. Ακριβέστερα, το μοναδιαίο κόστος εργασίας αυξάνεται με τις αυξήσεις του μισθού και μειώνεται με την αύξηση της παραγωγικότητας.

Διάγραμμα 6.13. *Ετήσιες % μεταβολές του μοναδιαίου κόστους εργασίας στον επιχειρηματικό τομέα.*

Τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2010:1 έως 2021:3, εποχικά διορθωμένα.

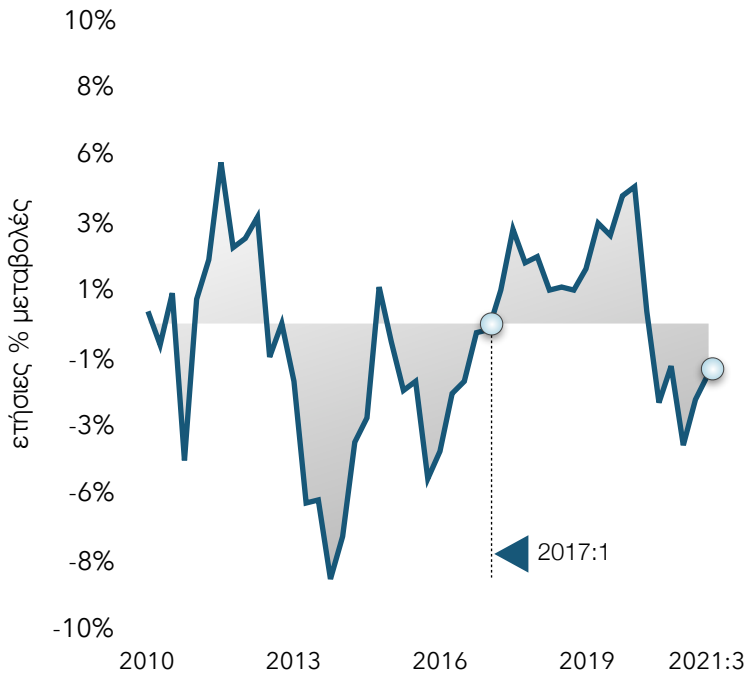

Πηγή: Eurostat

Η απουσία μακροχρόνιας ανοδικής τάσης της παραγωγικότητας της εργασίας σχετίζεται με το γεγονός ότι η οικονομία εισήλθε κατά το 2014-2016 σε φάση αποεπένδυσης και εν συνεχεία σε φάση επενδύσεων αποτελούμενες σε μεγάλο βαθμό από κτίρια και μεταφορικά μέσα, τα οποία μικρή μόνο επίπτωση έχουν στην παραγωγικότητα της εργασίας.

Με άλλα λόγια, δεν υπήρξε μεταφορά της τεχνολογικής και οργανωτικής προόδου στις παραγωγικές διαδικασίες μέσω των επενδύσεων. Η μικρή αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας που προέκυψε έτσι δεν συνέβαλε στην μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας, το οποίο αναγκαστικά ακολούθησε τις μεταβολές του μέσου μισθού.

Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 6.13, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος[11] παρουσίασε αύξηση από τον χειμώνα του 2017, μετά από τις θεαματικές μειώσεις που είχαν προηγηθεί κατά τα έτη 2013-2016. Για το δεύτερο τρίμηνο του 2020, υπήρξε αύξηση επειδή το ποσοστό ανεργίας βρέθηκε σε επίπεδο χαμηλότερο της *ανεργίας ισορροπίας* που αποτελεί το ποσοστό ανεργίας κάτω από το οποίο η διαπραγματευτική δύναμη των μισθωτών αυξάνεται τόσο ώστε να μπορούν επιτυγχάνουν αυξήσεις των αμοιβών τους, αλλά και επειδή η παραγωγικότητα της εργασίας μειώθηκε εξαιτίας της συρρίκνωσης του ΑΕΠ.

[11] Το μοναδιαίο κόστος εργασίας ισούται με τον λόγο του μέσου ονομαστικού ακαθάριστου μισθού προς το επίπεδο της παραγωγικότητας της εργασίας

Από το 2020:3, όμως, με την ανάκαμψη της παραγωγής, το μοναδιαίο κόστος εργασίας μειώνεται, τόσο επειδή η παραγωγικότητα της εργασίας αυξήθηκε καθώς η παραγωγή επανήλθε σε κανονικά επίπεδα, όσο και επειδή ο μέσος ονομαστικός μισθός μειώθηκε σε σχέση με το 2019 (διάγραμμα 6.13).

Στο διάγραμμα 6.14, φαίνεται ότι οι τιμές των κυπριακών εξαγωγών μειώθηκαν κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2020 (-1,7% έναντι του 2019:2) σε βαθμό μεγαλύτερο από τις τιμές εξαγωγών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επομένως, η σχετική ανταγωνιστική θέση της Κύπρου όσον αφορά τις τιμές εξαγωγών βελτιώθηκε κατά τι. Αυτό συνεχίστηκε και κατά το 2021:1 έως 2021:3 καθώς οι τιμές εξαγωγών της ΕΕ-27 αυξήθηκαν κατακόρυφα αλλά οι κυπριακές τιμές δεν τις ακολούθησαν.

Από το διάγραμμα 6.14 φαίνεται ότι οι εξαγωγικές επιχειρήσεις της Κύπρου είναι price takers, δηλαδή διαμορφώνουν τις τιμές τους με βάση τις τιμές του ανταγωνισμού *στην μεσοπρόθεσμη και την μακροπρόθεσμη διάρκεια*, αν και στην βραχυχρόνια διάρκεια μπορούν να αποκλίνουν πρόσκαιρα.

Επίσης, στο διάγραμμα 6.15, φαίνεται ότι οι διακυμάνσεις του κόστους εργασίας δεν επηρεάζουν τις τιμές εξαγωγών (διάγραμμα 6.15), επομένως δεν έχουν επίπτωση στην ανταγωνιστικότητα, έχουν όμως επίπτωση στα κέρδη των εξαγωγικών επιχειρήσεων: όταν μειώνεται το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος αυξάνονται τα περιθώρια κέρδους. Αυτές οι διαπιστώσεις ακυρώνουν όλους τους ισχυρισμούς της εργοδοτικής πλευράς και της κυρίαρχης οικονομικής θεωρίας σύμφωνα με τους οποίους η μείωση των μισθών (και επομένως του μοναδιαίου κόστους εργασίας) βελτιώνει την ανταγωνιστικότητα.

Διάγραμμα 6.14. *Τιμές Κυπριακών εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών και αντίστοιχες τιμές Ευρωπαϊκής Ένωσης.*

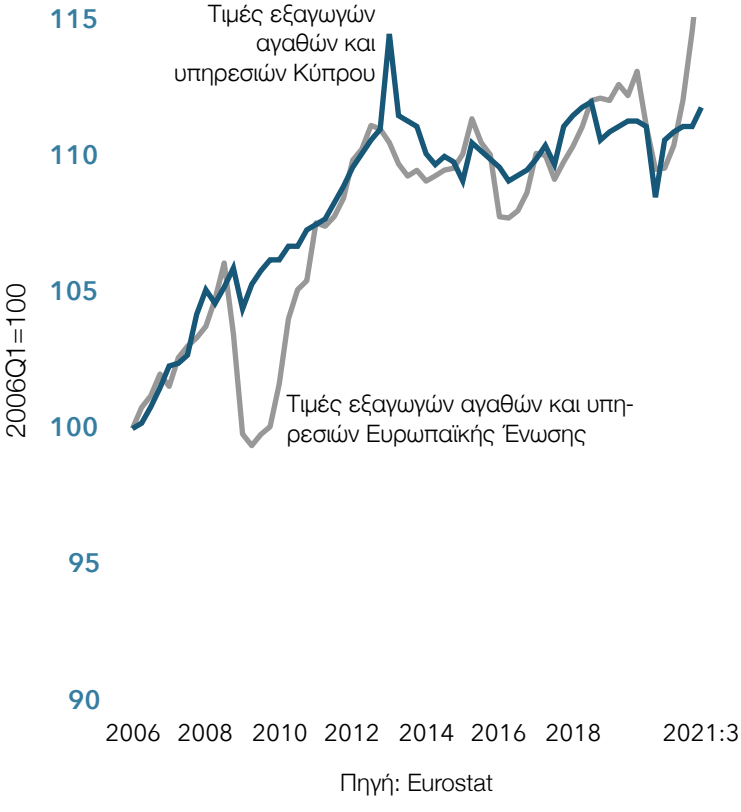

Τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3, εποχικά διορθωμένα.

Πηγή: Eurostat

Διάγραμμα 6.15. *Τιμές εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών και μοναδιαίο κόστος εργασίας στον επιχειρηματικό τομέα.*

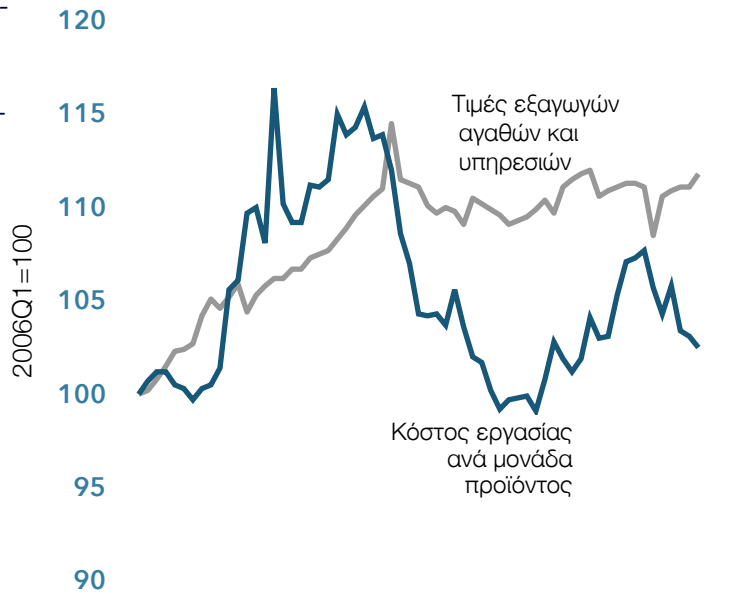

Τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3, εποχικά διορθωμένα.

Πηγή: Eurostat

Οι ίδιες διαπιστώσεις ισχύουν και για τον αποπληθωριστή του ΑΕΠ, δηλαδή για τις τιμές της εγχώριας παραγωγής: η υποτίμηση της εργασίας κατά την τριετία 2013-2015 μετατράπηκε μόνο σε μικρό βαθμό σε αποπληθωρισμό με αποτέλεσμα να αυξηθούν τα περιθώρια κέρδους, όχι μόνο για τις εξαγωγικές επιχειρήσεις αλλά και για αυτές που διαθέτουν τα προϊόντα τους στην εγχώρια αγορά (διάγραμμα 6.16). Το ίδιο φαινόμενο παρουσιάστηκε και κατά την περίοδο **μετά το 2020:2 όταν οι τιμές του ΑΕΠ δεν ακολούθησαν την μείωση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος αυξάνοντας έτσι το μέσο περιθώριο κέρδους στο υψηλότερο σημείο του μετά το 2006**.

Διάγραμμα 6.16. *Αποπληθωριστής του ΑΕΠ, μοναδιαίο κόστος εργασίας και περιθώριο κέρδους στον επιχειρηματικό τομέα. .*

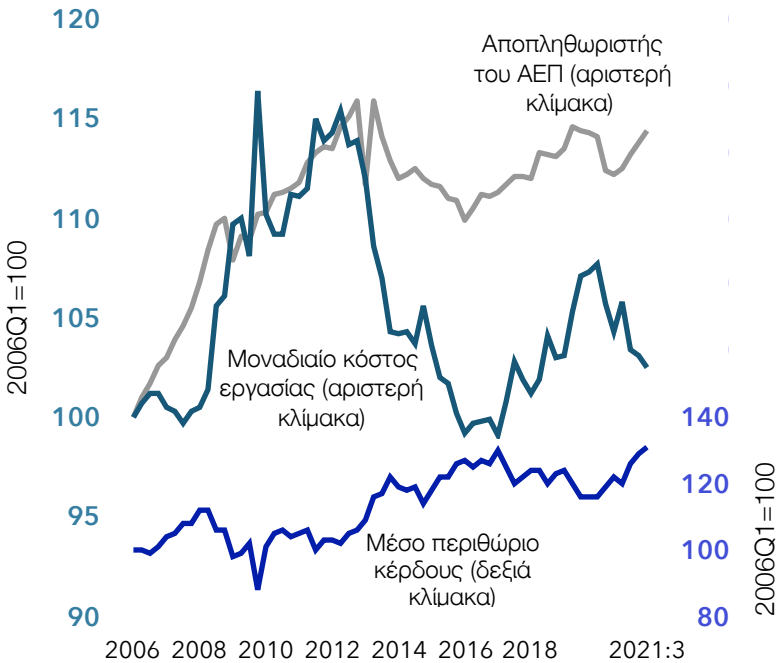

Τριμηνιαία στοιχεία της περιόδου 2006:1 έως 2021:3, εποχικά διορθωμένα.

Πηγή: Eurostat

Διάγραμμα 6.17. Εμπορικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών και ΑΕΠ (2006:1-2021:3, εκατομμύρια ευρώ σε τιμές 2010).

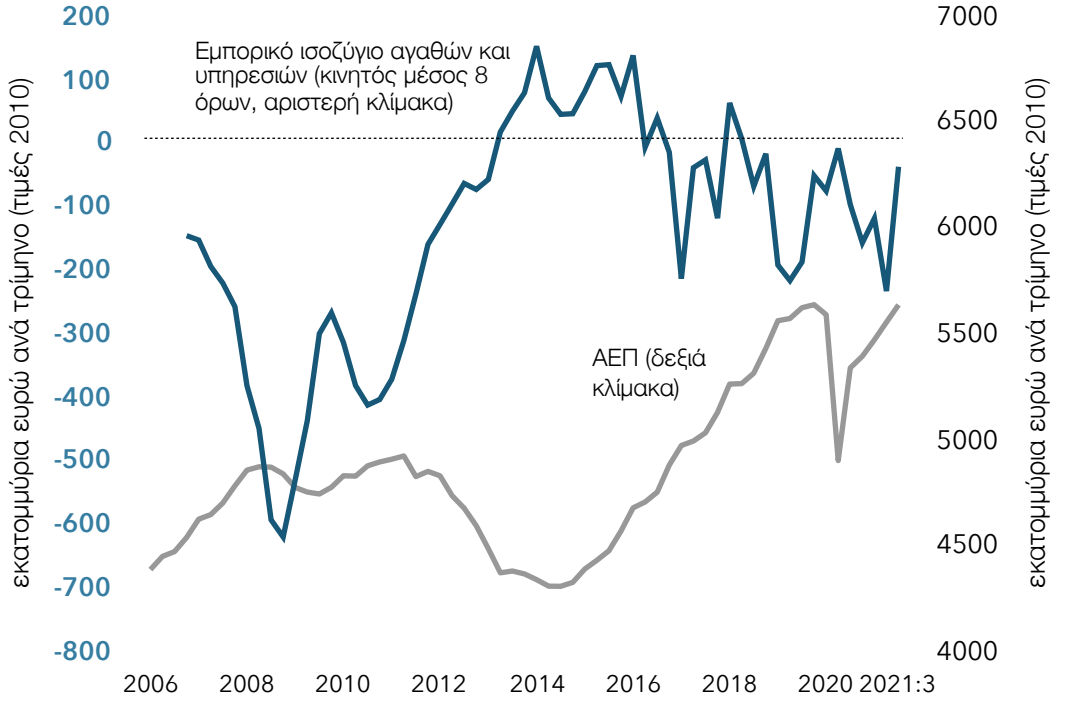

Πηγή: Eurostat

Συνοψίζοντας, **με την επαναλειτουργία της οικονομίας μετά το 2020:2, οι επιχειρήσεις μείωσαν το μοναδιαίο κόστος εργασίας, και αφήνοντας τις τιμές τους στο επίπεδο του 2019:3 αποκατέστησαν το μέσο περιθώριο κέρδους στο υψηλότερο επίπεδο μετά το 2006.**

Ο ενάρετος κύκλος απασχόλησης-συνόλου αμοιβών εργασίας-ιδιωτικής κατανάλωσης -ΑΕΠ-απασχόλησης, επηρεάζεται από το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών το οποίο καθορίζει την εξωτερική ζήτηση που απευθύνεται στην οικονομία. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 6.17, το εμπορικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών ως ποσοστό του ΑΕΠ κινείται κατά την αντίθετη φορά από αυτήν του ΑΕΠ, επομένως και της ζήτησης: στις περιόδους ταχύρρυθμης μεγέθυνσης της οικονομίας καθίσταται αρνητικό επειδή η αυξημένη ζήτηση μεγεθύνει υπέρμετρα τις εισαγωγές -και αντιστρόφως. Στην διάρκεια των ετών 2012-2014, το ισοζύγιο βελτιώθηκε βαθμιαία και κατέστη θετικό εξαιτίας της μεγάλης υποχώρησης του όγκου των εισαγωγών ως επακόλουθο της περιστολής της εγχώριας ζήτησης αλλά και χάρη στην αύξηση των εξαγωγών, ιδιαίτερα του τουρισμού. Από το 2017:1, όμως, το ισοζύγιο επανήλθε σε αρνητικές τιμές καθώς με την άνοδο του ΑΕΠ οι εισαγωγές αυξάνονταν πλέον ταχύτερα από τις εξαγωγές. Διαμορφώθηκε έτσι έλλειμμα και πτωτική τάση του εμπορικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών. Αποτελεί αρνητική επίδοση το γεγονός ότι το ισοζύγιο δεν παρουσίασε βελτίωση επειδή οι εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών αποδείχθηκαν ανθεκτικές στην μείωση της ζήτησης και του ΑΕΠ.

Τα ελλείμματα αυτά αποτελούν περιοριστικό παράγοντα του μακροχρόνιου ρυθμού ανάπτυξης μιας οποιασδήποτε οικονομίας. Επομένως, **ο έλεγχος των ελλειμμάτων αφενός στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών και αφετέρου στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών αποτελεί προϋπόθεση για την άσκηση οποιασδήποτε πολιτικής μακροχρόνιας οικονομικής ανάπτυξης.**